

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEKKÎ SURELERDE
SOSYAL BASKI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet BAĞÇIVAN

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: Tefsir

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Süleyman AYDIN

ARALIK – 2014

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEKKÎ SURELERDE SOSYAL BASKI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mehmet BAĞÇIVAN (127213043)

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: Tefsir

Bu tez ../../.... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç Dr. Süleyman AYDIN

Yrd. Doç. Dr. Zekeriya YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. Eşref ALTAŞ

Jüri Başkanı

☐ Kabul

☐ Red

☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☐ Kabul

☐ Red

☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☐ Kabul

☐ Red

☐ Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Öğrenci Adı SOYADI

Mehmet BAĞÇIVAN

03.12.2014

ÖNSÖZ

Doğaları gereği toplu halde yaşayan insanlar, temel ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli toplumsal kurumlar oluşturmuşlardır. Ekonomi, siyaset, eğitim ve aile kurumları bütün toplumlarda bulunan en temel kurumlardır. Bütün toplumlarda mevcut olan diğer bir olgu ise dindir. Yüce Allah tarafından toplumlara gönderilen hak dinler, bütün bu sosyal kurumları düzenleyici mahiyette ilkeler barındırmaktadır. Zamanla zayıflayan ve yozlaşan bu dinler bir süre sonra diğer kurumlar karşısında etken değil edilgen duruma gelmişler, özellikle ekonomi kurumunun etkisiyle ve maalesef bizzat din adamları eliyle tahrif edilmişlerdir. Bazı toplumlarda ise bu sosyal kurumlara hizmet etmesi amacıyla oluşturulmuş tamamen insan ürünü batıl dinler ortaya çıkmıştır.

Bozulan din anlayışını ve toplumda sadece seçkin bir kesime hizmet eden adaletsiz sosyal yapıyı tamir etmek için gönderilen peygamberler, *Kur'an-ı Kerim*'de mele' ve mütref kavramıyla tabir edilen, mevcut düzende avantajlı pozisyonda bulunan siyasi ve ekonomik seçkinler tarafından şiddetli bir dirençle karşılaşmışlardır. Toplumda azınlık olmalarına rağmen toplumu yönlendirme gücüne sahip olan bu seçkinler, çeşitli kara propagandalarla toplumları peygamberlere ve onlara iman edenlere karşı kışkırtmış ve onlar üzerinde toplumsal bir baskı oluşmasını sağlamışlardır.

Her ne kadar kullanılan araçlar değişip çeşitlense de, *Kur'an-ı Kerim* ayetlerinden de anlaşıldığı gibi, en iptidai toplumlardan olan Hz. Nuh döneminden günümüze kadar devam eden bu sosyal baskı uygulamaları pek çok ortak noktalar barındırmaktadır. Bir Müslüman olarak üzerimize düşen görev, bize kılavuz olarak gönderilen *Kur'an-ı Kerim*'in bu hususta gösterdiği yolu tespit edip, o yolu takip etmektir. Yaptığım bu çalışmanın belirtilen gayeye matuf, pratik bir fayda sağlayacağını umut ediyorum, bu çalışmamı tamamlatan Yüce Allah'a hamdediyorum.

Tez yazım sürecinde her türlü kolaylığı sağlayan ve değerli fikirleriyle beni aydınlatıp ufkumu açan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Süleyman AYDIN'a çok teşekkür ederim. Ayrıca tez konusu belirleme sürecimde bana katkı sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Muh-sin DEMİRCİ ve Prof. Dr. Murat SÜLÜN'e, sosyoloji ile ilgili konularda yaptığı katkılardan ötürü Prof. Dr. Ali COŞKUN'a teşekkür etmeyi bir borç addediyorum. Tezimi hazırlama aşamasında eleştiri ve önerileriyle bana büyük katkı sunan Hasan YALDIZLI'ya ve teknik yardımlarından dolayı Abdullah UĞUR'a özellikle teşekkür ediyorum. Son olarak, bana her türlü şartta verdiği koşulsuz desteğinden dolayı eşim Şebnem BAĞÇİVAN'a şükranlarımı sunuyorum.

Mehmet BAĞÇİVAN

29 Kasım 2014

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
KISALTMALAR	VII
ÖZET	IX
SUMMARY	X
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN AMACI ve ÖNEMİ	1
II. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
KAVRAMLAR ve TAHLİLER.....	5
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
A. Mekkî-Medeni Tanımı ve Özellikleri	6
B. Surelerin Tasnifi	9
C. Mekkî-Medenî İlmini Bilmenin Faydaları.....	12
2. Sosyal Baskı Kavramının Anlam Çerçevesi	13
A. Sosyal Baskının Tanımı	13
B. Sosyal Baskı ve Sosyal Kontrol.....	16
3. Mekkî Surelerde Sosyal Baskı İle İlgili Kavramlar	19
A. Genel Kavramlar.....	19
B. Psikolojik Baskı İfade eden Kavramlar	24
C. Fiziksel Baskı İfade Eden Kavramlar	29
D. Ekonomik Baskı İfade Eden Kavramlar	39
E. Baskı Yapan Egemenler İçin Kullanılan Kavramlar	41

F. Baskı Gören Gruplar İçin Kullanılan Kavramlar.....	47
G. Toplumsal Grup İfade Eden Kavramlar.....	49
İKİNCİ BÖLÜM.....	58
MEKKÎ SURELERDE	58
SOSYAL BASKININ SEBEPLERİ	58
MUHATAPLARI ve BASKI ÇEŞİTLERİ.....	58
1. Sosyal Baskının Sebepleri.....	59
A. Değişim ve Yenilik Korkusu	59
B. Ekonomik ve Siyasi Endişeler	61
C. Atalar Tabusu.....	64
D. Asabiyet	70
E. Özgürlüğe Düşkünlük	73
F. Eşitlik Endişesi ve Kibir	75
G. Yanlış Din Algısı ve İnançlarının Doğruluğuna Dair Kesin Kanaat	79
2. Baskıcı Toplumsal Egemenlerin Özellikleri	81
3. Baskıya Maruz Kalanlar.....	83
A. Peygamberler	83
B. İman edenler	84
C. Diğer Mustaz’aflar	84
4. Sosyal Baskı Uygulamaları	85
A. Psikolojik Baskı	85
B. Fiziksel Baskı.....	90
C. Ekonomik Baskı.....	94
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	98

MEKKÎ SURELERDE	98
SOSYAL BASKIYA MARUZ KALAN	98
MÜSLÜMANLARA	98
ALMALARI EMREDİLEN TAVIRLAR	98
1. Doğru Yolda Olduğundan Emin Olmak	99
2. İnkârcılara Meyletmemek	100
3. Hikmet ve Güzel Sözle Mücadele.....	102
A. Yumuşak Söz	102
B. Kötülüğe Karşı İyilik	103
C. Affetme	104
D. Nasihat ve Hatırlatma	105
6. Uyarıda Bulunma.....	106
7. Tövbeye Teşvik.....	107
8. İmana Zorlamama	108
4. Musibetlere Karşı Sabır.....	109
5. Allah’a (c.c) Tevekkül ve O’ndan Yardım Dileme.....	110
6. Meydan Okuma ve Azapla Tehdit	112
7. Yüz Çevirmek	113
8. Misliyle Mukabele	114
9. Uzaklaşma	115
SONUÇ	118
BİBLİYOGRAFYA	121

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
(a.s)	: Aleyhi's-Selâm
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: Bakınız
b.	: İbn/ bin
bs.	: Basım
C.	: Cilt
(c.c)	: Celle Celâlühû
CÜİF	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Çev.	: Çeviren
ÇÜİF	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜİF	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ed.	: Editör
FÜİF	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti

İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	: Neşreden
OGÜİF	: Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
OMÜSBE	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a)	: Radıyallahu anh-anhâ
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
t.s.	: Tarihi yok
UÜİF	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yay.	: Yayınevi/Yayınları
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖZET

Tezin Başlığı: Mekkî Surelerde Sosyal Baskı	
Tezin Yazarı: Mehmet BAĞÇIVAN	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman AYDIN
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: X (ön kısım) + 128 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Tefsir
Yüce Allah tarafından insanlara yol göstermesi için gönderilen <i>Kur'an-ı Kerim</i>'in büyük bölümü Müslümanların baskı altında yaşadığı Mekke döneminde nazil olmuştur. Yaklaşık 13 yıl süren bu baskı döneminde nazil olan sure ve ayetler Medine döneminde inen sure ve ayetlerden şekil ve muhteva açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Mekke döneminde inanç ve ahlak üzerine vurgu yapan kısa ve öz ayetler; Medine döneminde ise ibadet, muamelat ve hukuk kurallarını içeren ayetler daha baskındır. Mekkî surelerde sıklıkla, geçmiş peygamberlerin bozuk inançlı ve adaletsiz toplumlarıyla olan mücadelelerinden bahsedilmekte, böylece Mekke'de benzer baskılar gören Müslümanlara bir taraftan bu baskılarla nasıl mücadele etmeleri gerektiği öğretilirken, diğer taraftan uzun vadede kazananların onlar olacağı haber verilerek iman edenlere moral verilmektedir. Mekkî surelerdeki ayetler sosyal baskının incelenmesi açısından zengin materyal barındırmaktadır. <i>Kur'an-ı Kerim</i>'de sosyal baskı ile alakalı birçok kavram geçmekte, toplum tarafından peygamberlere ve onlara iman edenlere yapılan baskılar ortak noktalara vurgu yapılarak anlatılmaktadır. İnkâr edenlerin sözlerini nakleden <i>Kur'an-ı Kerim</i> ayetlerinden, peygamberlere iman etmelerine engel olan psikolojik, sosyolojik ve ekonomik saikler tespit etmek mümkündür. “Mele”, “mütref”, “müstekbir” ve “mustaz'af” kavramları, sosyal baskı söz konusu olduğunda <i>Kur'an-ı Kerim</i>'de geçen en önemli kavramlardandır. “Mele”nin toplumdaki siyasi egemenleri; “mütref”in ekonomik egemenleri ifade ettiğini söylemek mümkündür. “Müstekbir” bu iki toplumsal sınıfı da içine alan çatı kavramdır. Mustaz'aflar ise bu seçkin sınıfların haricindeki yönetilen kesimleri ifade etmektedir. Tarih boyunca iman edenler genellikle mustaz'aflar içinden çıkmakla beraber, mustaz'afların büyük çoğunluğu çeşitli sebeplerle toplumsal egemenlerin yanında yer almış ve onlar tarafından kanalize edilen baskılara aracı olmuşlardır. Bu tez, Mekkî surelerde sosyal baskı ile ilgili geçen kavramları tespit edip tanımlamaya; sosyal baskının sebeplerini ve çeşitlerini deskriptif bir yöntemle açıklamaya; inançlarından dolayı baskı gören insanlara <i>Kur'an-ı Kerim</i>'de tavsiye edilen tutum ve davranışları ortaya çıkarmaya yönelik bir çalışmadır.	
Anahtar kelimeler: Sosyal Baskı, Mele', Mütref, Müstekbir, Mustaz'af	

SUMMARY

Thesis Title: Social Pressure in Makki Surahs	
Thesis Author: Mehmet BAĞÇIVAN	Advisor: Yrd. Doç. Dr. Süleyman AYDIN
Date of Acceptance:	Total Number of Pages: X (pre text) + 128 (main body)
Department Basic Islamic Sciences	Field of Study: Tafsir
The Quran which was sent to lead humans on the right path was mostly sent when muslims were living in Makka under great social and economical pressure. Hence there is a different between the verses that were sent during the Makka era and Madina era. In the Makka era verses are short and about faith and morality. In the era of Madina the verses are mostly about praying, Islamic law and etc. The lifes of the previous prophets and their non-believers society and the struggle between them often recited in Makki verses. In that way muslims living in Makka learn how to struggle against the infields and also couraged by the verses with the information of victory. There are many materials in the verses of Makka era about social pressure. It is possible to trace sociological psyhcnological and economical pressure through the terms that are used in the verses. “Mele”, “mütref”, “müstekbir” and “mustazaf” are the most common terms used in Quran on the topic of social pressure. It is possible to say mele refers to the high society, mütref referst to group of people who has economical power. This thesis aims to investigate and examine these kind of terms which are mentioned in the Makki verses.	
Keywords: Social pressure, Mele', Mütref, Müstekbir, Mustaz'af	

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI ve ÖNEMİ

Biyolojik donanım açısından diğer birçok canlıdan daha korumasız durumda olan insan, belki de bunun tabii bir sonucu olarak, sosyal bir varlıktır. Sosyoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlerin ulaştığı bulgulara göre insanlar tarih sahnesine çıkar çıkmaz, tabiatlarının gereği olarak toplu halde yaşamış, toplumsal kurumlar oluşturmuş, gerek içlerinde yaşadıkları toplumla gerekse de diğer toplumlarla etkileşim içine girmişlerdir. *Kur'an-ı Kerim*'de de insanların oluşturdukları toplumların ve aralarındaki çeşitli farklılıkların, onların birbiriyle tanışma vesilesi kılındığı¹ ve bu çeşitliliğin Allahın varlığının delillerinden olduğu beyan edilmektedir.²

Yüce Allah tarih boyunca, doğru din anlayışından uzaklaşmış, haksızlığın ve yozlaşmanın hâkim olduğu toplumlara onları doğru inanç ve davranışa ulaştıracak peygamberler göndermiştir. Buna karşılık mevcut bozuk düzenden rant sağlayan siyasi ve ekonomik egemenler, sahip oldukları toplumsal avantajları kullanarak toplumları peygamberler aleyhinde kışkırtmış ve böylece peygamberler ve onlara inananlara çeşitli baskılar uygulamışlardır. *Kur'an-ı Kerim*'de mustaz'af diye tabir edilen, yönetilen konumdaki halkın bir kısmı gerçekten doğru olduğuna inanarak, bir kısmı menfaat elde etmek, bir kısmı da zararlarından güvende olmak amacıyla bu konuda önderlerine itaat etmişlerdir.

Esasen, kendisi gibi inanmayan, düşünmeyen diğer insanları baskı altına alıp yönetme isteği, insanın fitratında bulunan bir güdüdür. *Kur'an-ı Kerim*'de, güçlü toplumsal kesimlerin kendilerinden farklı inanan kimselere uyguladıkları tehdit ve haksız uygulamalardan

¹ el-Hucurât, 49/13.

² er-Rûm, 30/22.

bahseden birçok ayet bulunmaktadır.³ Allah tarafından gönderilen hak dinler ise insana inanç özgürlüğü getirmiştir.⁴ Peygamberin doğruluğunu gösteren mucizeler bile insanları iman etmeye zorlayıcı mahiyette değildir. İlahî dinlerde ilk bakışta hürriyeti kısıtlayıcı gibi görülen ilke ve uygulamalar suçsuz bir insanı inancından dolayı cezalandırmaya değil, nihayetinde toplumu yozlaşmaya götürecek suçların cezalandırılması suretiyle toplumu korumaya yöneliktir.

Peygamberler ile gönderildikleri toplumlar arasındaki mücadeleyi konu alan ayetler incelendiğinde, ileri sürülen itirazlar ve yapılan baskılar açısından zaman ve mekâna göre değişmeyen pek çok ortak nokta olduğu müşahade edilmektedir. Aralarındaki bu benzerlik dolayısıyla Mekke’de çeşitli baskılara maruz kalan Müslümanlara nazil olan surelerde peygamber kıssaları önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu surelerde, baskı gören Müslümanlara, bu baskıların benzerlerine maruz kalan geçmiş peygamberlerin ve onlara iman eden müminlerin verdiği mücadele anlatılarak uzun vadede kazananların kendileri olacağı müjdelanmaktadır. Diğer taraftan hem kıssalar içinde dolaylı yoldan, hem de dolaysız olarak verilen emirlerle baskı altındaki Müslümanlara, nasıl davranmaları gerektiği konusunda yol gösterilmektedir.

Bu çalışmada güttüğümüz amaç, Mekkî surelerde bu konuda yer alan ayetleri tetkik etmek suretiyle sosyal baskı ile ilgili kavramları tespit etmek, ayetlerden hareketle baskı sebeplerini ve çeşitlerini analiz etmek, baskı uygulayan ve baskıya maruz kalan gruplar arasındaki ilişkiyi incelemek ve baskılar karşısında Müslümanlara emredilen tutum ve davranışları ortaya koymaktır.

Kıyamete kadar insanlara yol göstermesi için gönderilen hidayet kaynağı *Kur’an-ı Kerim*’de anlatılan kıssalara tarihin belli bir döneminde yaşanmış ve bitmiş hikâyeler olarak bakmak yanlışır, hatta tehlikelidir. Çünkü bu bakış açısı, *Kur’an-ı Kerim*’e “eskilerin masalları”⁵ diyen inkârcıların perspektifidir. Biz bu çalışmanın geçmiş toplumlarda dini açıdan uygulanan ve nitelik olarak günümüzde de değişmeyen baskıları incelemesi, ortak noktala-

³ Bkz. el-Ar’af, 7/88; İbrahim, 14/13; el-Kehf, 18/20; Sâd, 38/6; Nûh, 71/23, 27.

⁴ el-Bakara, 2/256; el-İnsân, 76/3.

⁵ el-En’âm, 6/25; el-Enfâl, 8/31; en-Nahl, 16, 24; el-Mutaffifîn, 83, 13.

rını tespit etmeye çalışması ve mümkün olduğunca güncel dil kullanarak günümüz insanının rahatça anlayacağı ve dersler çıkarabileceği formda olması hasebiyle önemli bir çalışma olduğuna kanaat getirmekteyiz. Zira *bir konunun önemi, onun yeni oluşu, zamanlı olması ve akademik olduğu kadar pratik bir değer taşıması ile belli olmaktadır*.⁶

II. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI

Sosyal bilimlerin kendine özgü araştırma yöntem ve teknikleri bulunmaktadır. Sosyoloji bilimi ile de alakalı olması hasebiyle disiplinler arası sayılabilecek bu çalışmamızda anlamacı-yorumlayıcı yöntem kullanılmıştır. Ana kaynağımız olan *Kur'an-ı Kerim*'in Mekkî sureleri tetkik edilmek suretiyle konuyla ilgili ayetler ve ayetlerde geçen kavramlar deskriptif bir yöntemle değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlgili ayetlerin daha doğru anlaşılması maksadıyla hadislerle, tefsirlerdeki rivayet ve görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca sosyolojik yapı ve olgulardan bahsederken sosyoloji alanındaki eserlerden de istifade edilmiştir.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde önce Mekkî sureler ile ilgili kavramsal çerçeve çizilmiş ve bu konuda başta Burhâneddîn ez-Zerkeşî'nin (ö.794/1392) *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an* ve Celâleddîn es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an* adlı eserleri olmak üzere *Kur'an ilimleri* eserlerinden faydalanılmıştır. Diğer alt başlıkta siyaset ve hukuk sosyolojisinin kavram ve verilerinden yararlanarak, sosyal baskı kavramı ele alınmış ve sosyal kontrol ile ilişkisi incelenmiştir. Daha sonra Mekkî sureler içinde sosyal baskı ile ilişkisi olan kavramlar ele alınarak tanımları yapılmış ve *Kur'an-ı Kerim*'deki kullanımı konusunda bilgi verilmiştir. Bu kavramlar ele alınırken İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânu'l-Arab*, Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *Müfredâtü elfâzı'l-Kur'an* ve es-Semîn el-Halebî'nin (ö.756/1355) *Umdetu'l-Huffaz fî Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz* adlı eserlerinden azami ölçüde istifade edilmiştir.

İkinci bölümde ayetlerden yola çıkılarak sosyal baskının sebepleri irdelenmiş ve baskı uygulayanların *Kur'an-ı Kerim*'de geçen özellikleri zikredilmiştir. Daha sonra baskının

⁶ Arslantürk, Zeki, *Araştırma Metot ve Teknikleri*, İFAV Yay, İstanbul 1995, s. 26.

muhatabı olanlar ve maruz kaldıkları baskı çeşitleri psikolojik, fiziksel ve ekonomik baskı alt başlıklarıyla incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Mekkî surelerde anlatılan kıssalar ve emir içerikli ayetler incelenerek sosyal baskıya maruz kalan Müslümanlara almaları emredilen tavırlar tespit edilmeye çalışılmış ve baskının nitelik ve şiddetine paralel belirli bir mantık silsilesi takip edilerek sıraya konulmuştur.

Bu çalışmada, Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin (ö.1968) *el-Mu'cemü'l-Müfehres* adlı *Kur'an* fihristinden, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö.310/923) *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an*, Cârullah Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Keşşâf*, Fahreddîn er-Râzî'nin (ö.606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb* ve Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö.1270/1854) *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirleri başta olmak üzere birçok tefsirden faydalanılmıştır. Diğer yandan konumuzla yakından ilişkisi olması hasebiyle Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm'ın (ö.218/833) *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Muhammed Hamîdullah (ö.2002)'in *İslam Peygamberi*, Safiyyurahman Mubârek el-Fûrî'nin (ö.2006) *er-Rahîku'l-Mahtûm* ve Celaleddin Vatandaş'ın *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti* adlı siyer eserlerine başvurulmuştur.

Çalışmamızda ayrıca Hikmet Koçyiğit'in *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, Muh-sin Demirci'nin *Kur'an'da Toplumsal Düzen* ve Nur Vergin'in *Siyasetin Sosyolojisi* adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Tez içinde verilen meallerde Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Kur'an-ı Kerim Meâli* ve Suat Yıldırım'ın hazırladığı *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali* isimli meallere başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR ve TAHLİLER

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Mekkî-Medenî Tanımı ve Özellikleri

Kur'an-ı Kerim çeşitli hikmetlere binaen yirmi üç yılda peyderpey indirilmiştir. Bu süre aynı zamanda Hz. Muhammed'in (a.s) peygamberlik süresidir. Hz. Muhammed'in peygamberlik hayatı Mekke'de başlamış ve Medine'de sona ermiştir. Bu iki dönemde peygamberlik vazifesini yerine getirirken nazil olan ayetlerin muhtevası incelendiğinde şekil ve muhteva açısından farklı olduğu görülmektedir. Bunun en başta gelen sebebi, ayetlere muhatap olan insanların içinde bulunduğu ortamın farklı olmasıdır. Bundan dolayı biz, birbirinden farklı olan bu iki dönemle ilgili olarak Müslüman âlimlerin yaptıkları Mekkî ve Medenî sure tasniflerinin tanımlarını ve bu iki tasnifin temel özelliklerini vermeyi uygun görmekteyiz.

1. Mekkî-Medenî Tanımı

İslâm âlimlerinin Mekkî-Medenî terimlerinin kullanılışı konusunda üç görüşü mevcuttur:⁷

- a) **Nüzul mekânını göz önünde bulunduran tasnif:** Buna göre ne zaman ve nerede indirilmiş olursa olsun, Mekke ve civarında nazil olan ayet ve sureler Mekkî; Medine ve civarında indirilen ayet ve sureler de Medenîdir. Buna göre Mekke'nin fethinden sonra orada inen bir ayet veya sure Mekkî kabul edilirken, örneğin Tebuk'ta inen bir ayet ne Mekkî ne de Medenîdir.
- b) **Muhatabı esas alan tasnif:** Buna göre Mekkelilere hitap eden ayet ve sureler Mekkî, Medinelilere hitap eden ayet ve sureler de Medenîdir.
- c) **Nüzul zamanını nazar-ı itibara alan tasnif:** Buna göre Hz. Peygamber'e hicretten önce inen ayet ve surelere Mekkî; hicretten sonra inenler de Medenî denmektedir. Bu görüşe göre bir sure veya ayet hicretten sonra Mekke, Arafat ya da

⁷ ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır, *el-Burhân fî Ulûm'il-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâr'ul-ma'rife, Beyrût 1376/1957, I, s. 187; es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebu Bekir, *el-İtkân fî Ulûm'il-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-âmmeti li'l-Kitâb, 1394/1974, I, 37, s. 45-46; Mennâu'l-Kattan, *Mebâhis fî Ulûm'il-Kur'an*, Mektebetü'l-meârif, 1421/2000, s. 60-61; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay, (24. Bs.), Ankara 2013, s. 59-60.

Mina’da inmiş olsa bile Medenî sure olarak kabul edilir. Örneğin, “*Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür*”⁸ mealindeki ayet, Fetih günü ya da Veda Haccında nazil olmuş olduğu halde Medenî kabul edilmektedir.⁹

Surelerin Mekkî ve Medenî olmasıyla ilgili görüşler arasında en fazla kabul göreni ve bizim de tercih ettiğimiz tasnif, indiği yere bakılmaksızın hicretten önce nazil olan ayet ve surelerin Mekkî, hicretten sonra nazil olanların da Medenî kabul edilmesi gerektiği şeklindeki tasniftir.¹⁰ Çünkü bu iki kavram kendine has şartları olan iki ayrı dönemi ifade etmektedir. Zira Hicret hadisesi Müslümanlar için milat kabul edilmiş, İslam Medeniyetinin tohumları Medine’de atılmıştır. Ayrıca bahsedileceği gibi, Mekke’de inen ayetlerle hicretten sonra Medine’de inen ayetler arasında hem şekil hem muhteva açısından önemli farklılıklar mevcuttur. Dolayısıyla bu ayrımı hicreti temel alarak yapmak daha uygundur.

2. Surelerin Mekkî-Medenî Oluşlarının Tespitinde Kullanılan Yöntemler

Surelerin Mekkî-Medenî oluşlarını tespitinde iki metot kullanılmıştır. Bunlardan biri naklî-semaî yöntem, diğeri ise kıyasî-ictihadî yöntemdir. Naklî-semaî yöntem; ayetlerin inişine şahit olmuş sahabe veya sahabeden bunu işiten tabiîn tarafından gelen rivayetlerle ayet ve surelerin Mekkî ya da Medenî oluşlarını belirlemeye dayalı metottur. Sure ve ayetlerin Mekkî ve Medenîliğini tespitinde en fazla kabul gören ve en güvenilir olan yöntem budur. Çünkü burada ayet ve surelerin inişine bizzat şahit olmuş kişilerin rivayeti söz konusudur. Kıyasî-ictihadî yöntem ise; Mekkî ve Medenî surelerin kendilerine has, şekil ve muhteva özelliklerinden yola çıkarak ayet ve surelerin nüzul zamanını tespit etmede aklın öne çıktığı fakat naklin de dışlanmadığı bir yöntemdir.¹¹

⁸ en-Nisâ, 4/58.

⁹ Mennâu’l-Kattân, a.g.e, s. 61.

¹⁰ Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e, s. 59; Mennâu’l-Kattân, a.g.e, s. 61; Bırışık, Abdülhamit, “Kur’an”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 385.

¹¹ Mennau’l-Kattan, s. 60.

Kıyasî-içtihâdî yöntemlerle bir surenin veya ayetin Mekkî-Medenî olduğunun tespiti, onların şekil ve muhteva açısından sahip oldukları, kendilerine has bazı özellikleri dikkate alınarak yapılır.

3. Mekkî ve Medenî Surelerin Şeklî Özellikleri

Ulûmu'l-Kuran eserlerinde Mekkî ve Medenî surelerin ve ayetlerin ayırt edici şeklî özellikleri olarak şunlar zikredilmektedir.¹²

- İçinde secde ayeti bulunan bütün sureler Mekkîdir.
- İçinde “ كَلَّا ” lafzı geçen her sure Mekkîdir. On beş surede, otuz üç defa zikredilen bu kelime *Kur'an-ı Kerim*'in son yarısında bulunmaktadır.
- Bakara suresi haricinde içinde peygamber kıssaları ve geçmiş ümmetlerin anlatıldığı sureler Mekkîdir.
- Yine Bakara suresi hariç içinde Âdem (a.s) ve İblis kıssasının anlatıldığı bütün sureler Mekkîdir.
- Bakara ve Ali İmran sureleri dışında teheccî harfleriyle başlayan bütün sureler Mekkîdir.¹³

Medenî surelerin özellikleri olarak da şunlar zikredilmektedir:

- İçinde hukuk ve had cezaları ile ilgili ayetlerin geçtiği sureler Medenîdir.
- Ankebût suresi hariç, münafıklardan söz edilen sureler Medenîdir.
- İçeriğinde Ehl-i Kitap ile mücadelelerin bulunduğu sureler Medenîdir.

4. Mekkî ve Medenî Surelerin Üslûp ve Muhteva Özellikleri

- Mekkî surelerde Allah'ın (c.c) birliğinden, sadece ona ibadet edilmesi gerektiğinden, peygamberlerin mücadelelerinden, kâinattaki mucizevî nizamdan, kıya-

¹² Zerkeşî, s. 188-189; es-Sâlih, Suphi, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-ilm, (24. Bs.), yy. 2000, s. 181-184; Mennau'l-Kattan, s. 62-64; Cerrahoğlu, İsmail, s. 60-62.

¹³ Teheccî harfleriyle başlayan er-Ra'd suresinde bu konuda ihtilaf vardır. Biz bu çalışmamızda er-Ra'd suresini muhtevastaki benzerlikler nedeniyle Mekkî sure olarak değerlendirdik.

met, ahiret, cennet nimetlerinden ve cehennem azabı gibi itikâdî konulardan bahsedilmektedir.

- İnsanlarda bulunması gereken ahlakî faziletler ve Müşriklerin içinde bulundukları çirkin ahlakî problemler anlatılmaktadır.
- Mekkî surelerin en önemli üslûp özelliklerinden bir diğeri de, kısa ve öz şekilde mana ifade eden kısa ayetlerden oluşması ve içeriği etkili kılacak çok sayıda yeminlerin bulunmasıdır.¹⁴

Medeni surelerin muhteva ve üslup özellikleri ise şunlardır:

- İbadetler, muamelât, hadler, aile düzeni, miras, cihad devletlerarası ilişkiler gibi konulardan bahseden surelerdir.
- Medeni surelerde Yahudi ve Hristiyanlara hitap edilmekte, onların kitaplarını tahrif edip haktan uzaklaşmaları anlatılmaktadır.
- Bu surelerde münafıklardan bahsedilmekte, onların psikolojileri tahlil edilmekte ve tehlikelerine dikkat çekilmektedir.¹⁵

Görüldüğü üzere Mekke ve Medine’de inen sureler arasındaki bu farklar, tebliğ ve eğitimde öncelik sırasının ne olması ve bunların nasıl icra edilmesi gerektiğine dair benimsenen öğretici ilkelerden kaynaklanmaktadır. Cahiliye dönemi olarak adlandırılan bir zaman içinde yaşayan toplumda, on üç yıl boyunca sağlam itikadi ve ahlakî temeller atılmış; ibadet, muamelat, ukûbât gibi konulara dair ayetler bu sağlam temeller üzerine bina edilerek bilinçli, sağlıklı ve kalıcı bir dindarlığın kökleşmesi sağlanmıştır.

B. Surelerin Tasnifi

Kur’an-ı Kerim’in büyük çoğunluğu, yaklaşık on üç yıllık bir zaman dilimini kapsayan Mekke döneminde nazil olmuştur. Surelerin tasnifi konusunda en fazla kullanılan ve güvenilir olan yöntem tabii olarak *Kur’an-ı Kerim*’in indirilmesine bizzat şahit olan sahabeden ve onların tedrisinden geçen tabiûnden gelen rivayetlere dayanan semâî-naklî

¹⁴ es-Suyûtî, s:108; es-Sâlih, Suphi, s. 183; Mennâu’l-Kattân, s. 62.

¹⁵ es-Sâlih, Suphi, s. 184; Mennâu’l-Kattân, s. 60.

metottur. Ünlü Eş'ârî kelâmcısı Kâdî Ebu Bekir el-Bâkılânî (ö.403/1013) *el-İntisâr* adlı kitabında; sahabe ve tabînin hafızalarının olağanüstü olduğunu ve aynı zamanda *Kur'an-ı Kerim*'e ne kadar önem verdiklerini hatırlatarak Mekkî ve Medenî bilgisinin sahabe ve tabîne dayandığını ifade etmiştir. Bununla birlikte bu konuda Hz. Muhammed'in (a.s) bir sözü-emri bulunmadığını, bunun Allahın farz kıldığı bir ilim olmadığını da söylemektedir.¹⁶

Mekkî ve Medenî surelerle ilgili göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus da; bir surenin Mekkî ya da Medenî olmasının o sureyi oluşturan bütün ayetlerin Mekkî-Medenî olduğu anlamına gelmediğidir. Mekkî sureler içinde Medine döneminde inmiş ayetler ya da Mekke'de indiği halde Medenî sure üslûbu taşıyan sure ve ayetler bulunmaktadır.¹⁷ Ulûm'ul Kur'an eserlerinde bunlar örnekleriyle incelenerek sınıflandırılmışlardır. Biz bu çalışmamızda Mekkî sureleri baz aldığımız için, konuyu dağıtmama adına bu sınıflandırmadan sadece Mekkî sureler ile ilgili kısımları ele alacağız.

1. Mekke Döneminde Nazil Olan Sureler

Bilindiği üzere Mekke Dönemi Müslümanlar açısından baskı ve imkânsızlıklar dönemi idi. Böyle bir ortamda yaşanan gelişmelere dair rivayetler çeşitli nedenlerle Medine Dönemi kadar net ve detaylı değildir.¹⁸ Bu dönemde inen sureler hakkında aralarında küçük farklılıklar bulunan birçok görüş ileri sürülmüştür. Bizim de tercih ettiğimiz İzzet Derveze tarafından yapılan tasnife göre *Kur'an-ı Kerim*'deki 114 sureden 85 tanesi Mekkîdir.

Nüzul sırası dikkate alınarak yapılan bu tasnife göre Mekkî sureler şunlardır: 1.el-Alak, 2.el-Kalem, 3.el-Müzzemmil, 4.el-Müddessir, 5.el-Fatiha, 6.el-Mesed, 7.et-Tekvîr, 8.el-A'lâ, 9.el-Leyl, 10.el-Fecr, 11.ed-Duha, 12.el-İnşirah, 13.el-Asr, 14.el-Âdiyât, 15.el-Kevser, 16.el-Mâûn, 17.el-Kâfirûn, 18.el-Fîl, 19.el-Felak, 20.en-Nâs, 21.el-İhlâs, 22.en-Necm, 23.Abese, 24.el-Kadr, 25.eş-Şems, 26.el-Burûc, 27.et-Tîn, 28.Kureyş, 29.el-Karia, 30.el-Kıyame, 31.el-Hümeze 32.el-Mürselât 33.Kâf, 34.el-Beled, 35.et-Tarık, 36.el-Kamer 37.Sâd, 38.el-A'râf, 39.el-Cin, 40.Yâsîn, 41.el-Furkân,

¹⁶ el-Bâkılânî, Kâdî Ebu Bekir, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Asım el-Kudât), Dâru İbni Hazm, Beyrût 2001, s. 247.

¹⁷ Cerrahoğlu, İsmail, s. 62; Birişik, Abdülhamit, "Kur'an", *DİA.*, Ankara 2002, XXVI, 385.

¹⁸ Ünver, Mustafa, *Tefsir Usulünde Mekkî-Medenî İlmi*, Doktora tezi, OMÜSBE, Samsun 1998. s. 42.

42.Fâtır, 43.Meryem, 44.Tâhâ, 45.el-Vâkıa, 46.eş-Şuarâ, 47.en-Neml, 48.el-Kasas, 49.el-İsrâ, 50.Yunus, 51.Hûd, 52.Yusuf, 53.el-Hıcr 54.el-En'âm, 55.es-Sâffât, 56.Lukmân, 57.Sebe', 58.ez-Zümer, 59.Gâfır, 60.Fussilet, 61.eş-Şûrâ, 62.ez-Zuhruf, 63.ed-Duhân, 64.el-Câsiye 65.el-Ahkâf, 66.ez-Zâriyât, 67.el-Ğâşiye, 68.el-Kehf, 69.en-Nahl, 70.Nûh, 71.İbrahîm, 72.el-Enbiya, 73.el.Mü'minûn, 74.es-Secde, 75.et-Tûr, 76.el-Mülk, 77.el-Hâkka, 78.el-Meâric, 79.en-Nebe', 80.en-Nâziât, 81.el-İnfıtâr, 82.el-İnşikâk, 83.er-Rûm, 84el-Ankebût, 85.el-Mutaffifîn.¹⁹

2. İhtilaflı Sureler

Biz her ne kadar yukarıdaki tasnifte bazılarını Mekkî veya Medenî sure olarak kabul etmiş olsak da bazı Ulum'ul-Kur'an eserlerinde, ihtilaf edilen sureler başlığı altında birçok sure zikredilmektedir. Suyuti *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an* isimli kitabında; el-Fâtîha, en-Nisâ, Yûnus, er-R'ad, el-Hacc, el-Furkân, Yâsîn, Sâd, Muhammed, el-Hucurât, er-Rahmân, el-Hadîd, es-Saff, el-Cumua, et-Teğabûn, el-Mülk, el-İnsan, el-Müdaffifîn, el-Â'la, el-Fecr, el-Beled- el-Leyl, el-Kadr, el-Beyyine, ez-Zilzâl, el-Âdiyât, et-Tekâsür, el-Mâûn, el-Kevser, el-İhlâs, el-Felak, en-Nâs surelerini ihtilaflı sureler olarak zikreder.²⁰ Ebu'l-Hasen b. El-Hassâr ihtilaflı surelerin el-Fâtîha, er-R'ad, er-Rahmân, es-Saff, et-Teğabûn, el-Mudaffifîn, el-Kadr, el-Beyyine, ez-Zilzâl, el-İhlâs, el-Felak, en-Nâs sureleri olduğunu beyit halinde ifade etmiştir.²¹

3. Medenî Surelerdeki Mekkî Ayetler:

Surelerin Mekkî ya da Medenî olarak sınıflandırılması ayetlerinin çoğunluğu göz önüne alınarak yapılmıştır. Medenî Sureler içinde Mekkî ayetler bulunabilir. Tefsirlerde “Şu ayet hariç olmak üzere, bu sure Medenîdir” şeklinde ifadelerle sıkça rastlamak mümkündür. Mesela tefsirlerde: “*Ey peygamber! Sana ve sana uyan müminlere Allah*

¹⁹ Derveze, İzzet, *Sîret'ür-Resûl Suverun Muktebesetün mine'l-Kur'anı'l-Kerim*, Mektebetü'l-Asrıyye, Beyrut ts., I., s. 145-149.

²⁰ es-Suyuti, a.g.e, s. 46-67.

²¹ es-Suyuti, a.g.e, s. 44.

yeter”²² ayetinin Hz. Ömer (r.a) Müslüman olduğunda, dolayısıyla Mekke’de nazil olduğu rivayetleri yer almaktadır.²³ Bu ayetin yer aldığı el-Enfâl suresi ise Medenî bir suredir.

Aynı şekilde Hacc suresi hem Mekkî hem de Medenî özellikler taşıyan ayetlere haiz surelerden biridir. Ebu’l-Ferec İbn-i Cevzi (ö.1201) tefsirinde, bu surenin Mekkî ve Medenî olduğunu söyleyenleri zikrettikten sonra Hibetullah b. Selame’nin (ö. 410/1019), “*Hacc suresi Kur’an-ı Kerim’in en ilginç surelerinden biridir. Çünkü bu surede, hem Mekkî hem de Medenî; hem hazari hem de seferi; hem savaşıla hem de barışla ilgili; hem gece inen hem de gündüz inen; hem nâsih hem de mensuh ayetler vardır*” sözünü nakletmektedir.²⁴

C. Mekkî-Medenî İlmini Bilmenin Faydaları

Ulûm’ul-Kur’an’ın en önemli meselelerinden biri olan Mekkî-Medenî konusunu bilmenin birçok faydası vardır. Bunlar özetle,

- *Kur’an-ı Kerim*’in doğru tefsirinde yardımcı olur. Mekkî-Medenî konusu sebebi-nüzul ve nâsih-mensûh konusu ile yakından ilgilidir. Surelerin nüzul dönemi bilinirse teşri tarihi, dolayısıyla bir konuda *Kur’an-ı Kerim*’in nihaî hükmünün ne olduğu bilinir ve buna binaen hükümlerin istinbâdı doğru ve sağlıklı olarak mümkün olur.²⁵
- Davet üslûbu öğrenilir ve böylece Allah’a davette bu üslûp kullanılır. Mekke Dönemi on üç yıl süren zahmetli ama aynı zamanda statik olmayan bir dönemdir. *Kur’an-ı Kerim* bu dönemde Müslümanlara, yerine göre çeşitli davet metotları öğretmiştir. Mekkî sureler siyer-i nebi ile paralel okunduğu takdirde hangi zamanda,

²² el-Enfâl, 8/64.

²³ Zemahşerî, Ebu’l-Kasım, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzil ve Uyûni’l-Ekâvî fi Vücûhi’t-te’vîl*, (thk. Mustafa Hüseyin Ahmed), Dâru’l-Kütübî’l-Arabiyye, Beyrût 1407/1987, II, 233; el-Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihâbüddîn, *Rûhu’l-Meânî fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azîm ve’s-seb’il Mesânî*, Dâru İhyâi’t-turâsi’l-Arabî, Beyrût 1405/1985, X, 30; el-Beyzâvî, Abdullah b. Ömerb. Muhammed, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, (thk. Muhammed Subhî Hasan, Muhammed Ahmed el-Atraş), Dâru’r-raşîd, Beyrût 1421/2000, II, 29-30; en-Nesefî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, Mektebetü’l-Emevî ts., II, 198.

²⁴ İbnü’l-Cevzi, Cemâleddîn Ebu’l-Ferec Abdurrahmân, *Zâdü’l-Mesîr fi İlmi’t-tefsîr*, (thk. Muhammed Zühayr eş-Şâviş, Şuayb el-Arnâvût, Abdulkâdir el-Arnâvût), el-Mektebu’l-İslâmî, yy. 1403/1983, V, 402.

²⁵ Cerrahoğlu, İsmail, s. 60; Mennû’l-Kattân, s. 59.

kime, nasıl tebliğ yapılacağı öğrenilir. İslam’a davette bu etkili üslûp kullanılırsa alınan sonuç elbette çok daha olumlu olacaktır.²⁶

2. Sosyal Baskı Kavramının Anlam Çerçevesi

A. Sosyal Baskının Tanımı

Toplum, *aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü, cemiyet demektir.*²⁷ Baskı ise, hak ve özgürlükleri kısıtlayarak zor altında bulundurma, tahakküm manasına gelir.²⁸ Bundan hareketle; *sosyal baskı, toplumdaki güçlü kesimlerin bir kişi veya grubun hak ve özgürlüklerini gayri meşru yollarla kısıtlayarak, onlar üzerlerinde tahakküm kurma çabasıdır* diyebiliriz.

İnsan topluluklarını hayvanlardan ayıran en önemli özelliklerden biri toplumsal bir varlık olmasıdır. Önde gelen Antik Yunan filozoflarından Aristo (ö. M.Ö 322) , “İnsan sosyal bir hayvandır” der. Elbette bazı canlılar, mesela karıncalar ve arılar da toplu halde yaşarlar fakat toplu halde yaşamak, toplum olmaktan farklı bir durumdur. Örneğin bu hayvanların davranışları, özellikleri yüzyıllar boyunca değişmez, gelecek kuşaklar tarafından geliştirilemez. Bu yüzden toplumsal kurumlar oluşturan, kültürler geliştiren insanlık tarihine karşılık, sözgelimi bir atlar tarihinden söz edilemez.

İnsanları toplu halde yaşayıp ortak amaçlar çerçevesinde toplumsal kurumlar oluşturmaya iten en önemli saik, insanın diğer hayvan türleriyle karşılaştırıldığında biyolojik donanım açısından yetersiz ve zayıf oluşudur. Örneğin insan hızlı koşma, uçma, avını parçalaması için gerekli keskin diş, pençe gibi biyolojik avantajlardan mahrumdur.

²⁶ Cerrahoğlu, İsmail, s. 60; Mennû'l-Kattân, s. 59.

²⁷ Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü) Ankara 1999 s. 732; Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, (Çev: Nilgün Çelebi) Ankara 1996, s. 73; Tezcan, Mahmut, *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yay, (7. Bs.), Ankara 2012, s. 21.

²⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52a721f5bded50.67306573 [erişim tarihi: 14/03/2014]

İnsanı bu biyolojik dezavantajlarına rağmen doğayı kontrol altına alabilmesi onun toplumsal kurumlar ve kültür oluşturma yeteneğinin bir sonucudur.²⁹

Siyaset ve ekonomi tıpkı din gibi evrensel toplumsal kurumlardandır. Bütün toplumlarda liderlik, yönetim ve iktidar ilişkileri ortaya çıkmıştır.³⁰ Sosyolojide toplumsal baskı olgusu, iktidar kavramıyla ilintili olarak ele alınmaktadır.³¹ Zira siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduranlar toplumun geniş kesimlerini istedikleri yönde kanaliz edebilmekte diledikleri kişi ve gruplara çeşitli baskılar uygulayabilmektedirler.

Kur'an-ı Kerim incelediğinde en erken toplumlarda bile, *Kur'an*'ın mele' ve mütef olarak isimlendirdiği siyasi ve ekonomik elit bir sınıfın oluştuğu anlaşılmaktadır.³² Bu toplumsal sınıfın mensupları sayıca az olmalarına rağmen sahip oldukları ayrıcalıklar sebebiyle toplumun geniş kesimlerini etkileyebilirler. Nitekim *Kur'an-ı Kerim*'e bakıldığında peygamberlerin asıl mücadelelerinin bu kesimlerle olduğu görülmektedir.³³ Bu toplumsal elitlerin peygambere iman etmesi durumunda geniş halk kitleleri de bunlara tâbi olarak iman etmişlerdir. Hz. Muhammed (a.s) tarafından İslam'a davet için Medine'ye gönderilen Mus'ab b. Umeyr'in (r.a) tebliği neticesinde Medine halkının seyidi kabul edilen Üseyd b. Hudayr ve S'ad b Muaz'ın (r.a) Müslüman olmasına müteakip Medinelilerin büyük çoğunluğunun Müslüman olması bu duruma güzel bir örnek olarak gösterilebilir.³⁴

Toplumların küçük ama ayrıcalıklı bir azınlık tarafından yönetilmesi olgusu iptidaî toplumlara mahsus bir özellik değildir. Günümüz modern toplumlarında da bu durum aynen geçerlidir. Klasik Marksist yaklaşıma göre siyaset, hukuk ve din gibi üst kurumlar toplumsal altyapıya yani ekonomiye bağlı olgulardır. Bu üst kurumlar arasın-

²⁹ Aydın, Suavi, , Kültür Kavramı. *Antropoloji*, (Ed: Handan, Üstündağ-Aydın). Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2010, s. 25

³⁰ Aktay, Yasin, Temeller ve Tanımlar. *Din ve Toplum*, (Ed: Y. Aktay). Anadolu Üniversitesi Yay, Ankara 2013, s. 4.

³¹ Marshall, Gordon, a.g.e, s:58

³² Örneğin Hz. Nuh Kavminde toplumsal tabakalaşmanın olduğunun işaretlerini el-Â'raf:7/ 60 ve Hûd: 11/27'de görmekteyiz. Bu ayetlerde Hz. Nuh Kavminden olan mele'nin Hz. Nuh'a yönelttikleri ithamlardan bahsedilmektedir.

³³ İleride de ele alacağımız gibi, peygamberler ve mele' mücadeleleri *Kur'an-ı Kerim*'de sıklıkla zikredilir.

³⁴İbni Hişâm, Ebû Muhammed Adulmelik, *Sîretu'n-Nebiyy*, (thk. Mecdi Fethi es-Seyyid), Daru's-sahabe, yy 1995, II, s. 52-54; el-Fûrî, Safiyyurahman Mubârek, *er-Rahiku'l-Mahtûm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1429/2008, s. 135-137.

daki mücadele aslında sosyal sınıfların mücadelesinin bir ifadeniştir ve bu mücadele ile mücadelenin biçimi de toplumun üretim tarzına bağlıdır.³⁵ Marksist yaklaşım aşırı derecede ekonomik determinist olmakla birlikte, özellikle batıl ve tahrif edilmiş dinlerin ekonomik elitlerin çıkarlarına uygun şekilde dizayn edilmiş olduğu da yadsınamaz bir realitedir. *Kur'an-ı Kerim*'de birçok ayette az bir maddi menfaat karşılığı Allah'a verdikleri sözü bozan, onun ayetlerini değiştiren, adeta dini ekonomik elitlerin iktidarını sağlamlaştırıcı ideolojik bir aygıt haline getiren din adamları sınıfı şiddetle eleştirilmektedir.³⁶

Modern siyaset sosyolojisinde en önemli kuramlardan biri de bütün toplumların sayıca az fakat güçlü bir azınlık tarafından yönetildiğini savunan Vilfredo Pareto (ö.1923) ve Gaetano Mosca (ö.1941) tarafından geliştirilen, Sınıf ve Elit Teorisi adıyla bilinen kuramdır.³⁷ Elit Teorisine göre; tüm toplumlarda var olan bir seçkinler azınlığının siyaseti oluşturması kaçınılmaz ve değişmesi de mümkün olmayan bir durumdur.³⁸ Buna göre bütün toplumlarda kararları alanlar ve uygulayanlar küçük bir azınlıktır. Bu elit sınıf, genel olarak dışa kapalı, kendi menfaatini düşünen, üretim ve siyasi araçlara hâkim olan ve bu avantajı kullanarak toplumu yöneten kişilerden oluşur.³⁹

Elit teorisi esasen eleştirel bir kuram değildir. Bu ekole göre, kitle ile seçkinler arasındaki ayırım toplumların değişmez kaderidir, âdeta toplumsal yasadır ve bu olumsuz bir durum olarak da değerlendirilmez. Bu kurama göre elitler yetenekleriyle toplumsal hiyerarşinin zirvesine erişebilmiş kişilerdir ve “elitlerin dolaşımı” diye kavramsallaştırılan süreç içinde sürekli olarak toplumda en kabiliyetli olanlar öne çıkarlar ve toplumlar bu şekilde gelişir.⁴⁰ Aslında bu teori yeni bir teori de değildir. Toplumların yetenekli küçük bir sınıf tarafından yönetilmesi gerektiği fikrini ilk çağ filozoflarından Platon'a (ö. M.Ö. 347) kadar götürmek mümkündür. Aynı şekilde sosyolojinin kurucularından

³⁵ Vergin, Nur, *Siyasetin Sosyolojisi*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 80-81.

³⁶ el-Bakara, 2/41, 79, 86, 174; Âli İmran, 3/77, 187; el-Mâide, 5/44

³⁷ Marshall, Gordon, a.g.e, Elit kuramı md. s. 182

³⁸ Vergin, Nur, a.g.e, s. 123

³⁹ Sobacı, M. Zahid, Elitler ve Siyaset. *Siyaset Sosyolojisi*, (Ed: A.Yaşar. Sarıbay). Anadolu Üniversitesi Yay, Ankara 2013, s. 95.

⁴⁰ Vergin, Nur, a.g.e, s. 124-128.

kabul edilen Saint Simon da(ö.1825) toplumun, bilim adamları ve sanayicilerden oluşan küçük bir azınlık tarafından yönetilmesi gerektiğini ısrarla savunmuştur.⁴¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki; bütün toplumlarda görülen ve *Kur'an-ı Kerim*’de me-
le’ ve mütref olarak isimlendirilen siyasi ve ekonomik güç sahipleri, azınlık durumunda
olmalarına rağmen sahip oldukları avantajlar nedeniyle alt sınıflar tarafından model
alınmakta, bu ayrıcalıklı konumlarını kullanarak toplumu yönlendirip istedikleri kişi ve
gruplar üzerinde baskı kurabilmektedirler.⁴²

B. Sosyal Baskı ve Sosyal Kontrol

Sosyal kontrol, sosyal düzenin devamını sağlamak, sapmayı önlemek için, toplum
veya sosyal gruplar tarafından kullanılan mekanizmaların ve araçların bütünü ve bun-
ların bir ahenk içinde, birlikte işlemlerini temin eden diğer bütün süreçleri belirtmek
üzere⁴³ kullanılan bir kavramdır. Diğer bir deyişle, toplumsal kontrol toplumda geçerli
davranış kalıplarına uymayı sağlayan bir denetim türüdür.⁴⁴ Modern ve postmodern
toplumlarda etkisi zayıflasa da sosyal kontrol, özellikle yazılı hukukun olmadığı top-
lumlarda örf-âdet, gelenek formlarında kişileri suç işlemekten engelleyen toplumsal bir
mekanizmadır. Hukukî yaptırım az ya da hiç olmayan fakat toplumsal düzeni bozup
anomiye neden olabilecek davranışların toplumda yaygınlık kazanması bu mekanizma
tarafından engellenir.⁴⁵ Örneğin ilim adamlarına değer vermek, büyüklere saygı duy-
mak, hasta ziyaret etmek gibi tutumlar, toplum tarafından olumlanan davranışlardır. Bu
değer ve normlara uygun davranan kimseler toplum tarafından kabul görerek, saygı du-
yularak ödüllendirilir; aykırı davrananlar ise çiğnedikleri değer ve normların derecesine

⁴¹ Sobacı, M. Zahid, a.g.e, s. 95.

⁴² Mesela Musa (a.s) döneminde yaşayan Karun, *Kur'an*’da da ifade edildiği gibi büyük maddi güce sahip bir şahsiyettir. Sahip olduğu bu ekonomik avantajlar nedeniyle içinde yaşadığı toplum tarafından özenilen bir konumdaydı. Bu durum *Kur'an*’da şöyle ifade edilir: *قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ*

⁴³ “Dünya hayatını arzu edenler, “Keşke Kârûn’a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir” dediler.”(el-Kasas, 28/79).

⁴⁴ Dönmezer, Sulhi, *Türk Toplumunda Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ceza ve Ödüllendirme*, İÜHFİM, XLVIII, 1-4 s. 295.

⁴⁵ Tezcan, Mahmut, a.g.e, s. 271.

⁴⁵ Tezcan, Mahmut, a.g.e, s. 279.

göre toplum tarafından dışlanma, ayıplanma gibi çeşitli formlarda tezahür eden yaptırımlara maruz kalırlar.

A.K Yörük'ün (ö.1974) belirttiği gibi insanların toplu halde yaşamalarını olanaklı kılan, davranışlarını yönlendirerek kargaşa, ölçsüzlük ve kontrolsüz davranışları önleyen çeşitli din, örf-âdet, ahlak ve hukuk kuralları vardır. Bu kurallar doğada yoktur, insan toplumlarına özgüdür ve toplumda doğup, gelişip yine toplumla birlikte değişirler. Kurallar ve değer yargıları toplum yaşamının ve toplumsal gerçekliğin temel parçalarıdır.⁴⁶ Sosyal kontrol de bu açıdan toplumsal düzeni sağlama konusunda önemli bir işlev görmektedir.

Sosyal baskı ve sosyal kontrol, keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılmaları mümkün olmasa da farklı kavramlardır. Keskin çizgilerle ayırmak mümkün değildir, çünkü sosyal kontrol “normlardan sapmayı önleyici bir mekanizma”⁴⁷ olarak tarif edilmektedir. Genellikle, “sosyal normlardan önemli biçimde kopma” şeklinde tanımlanan⁴⁸ sapma davranışı ise izafî bir kavramdır. Bu durumda mesela, birtakım insanların peygamberlerin getirdiği yeni bir dine inanması da inkârcılar açısından sapma olarak değerlendirilebilir. Sosyal kontrolü, sosyal baskıdan objektif kriterlere göre ayırmak pek mümkün olmasa da, sosyal kontrolü *bozulmamış insan fıtratına uygun değer ve normların toplum tarafından korunması* mefhumuyla düşünmek bu iki kavram arasındaki ince çizgiyi daha belirginleştirebilir. Yine sosyal kontrolün şiddet içermemesi, temel özgürlükleri kısıtlayıcı özelliğe sahip olmaması, ahlakî bir temelinin bulunması onu sosyal baskıdan ayıran farklar olarak değerlendirilebilir.

Bu bilgiler ışığında, *Kur'an-ı Kerim*'de sıkça tekrarlanan ve Ümmet-i Muhammed'in ayırt edici vasfı olarak anılan,⁴⁹ *emri bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker*'in, sosyal kontrol mekanizması ile yakından ilgili olduğu söylenebilir. Bu kavram, fert ve toplum hayatına din, akıl ve mâşerî vicdan tarafından benimsenen inançların, değerlerin ve yaşama tarzının hâkim kılınması; dinin aklın ve sağduyunun reddettiği her türlü kötülü-

⁴⁶ Ülker, Gürkan, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s. 13-14.

⁴⁷ Eserpek, Altan, *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme - Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1979, s. 160-162.

⁴⁸ Koçyiğit, Hikmet, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, Pınar Yay, İstanbul 2013, s. 248; Tezcan, Mahmut, a.g.e, s. 281.

⁴⁹ Âli İmran, 3/110

gün önlenmesi yolunda ferdî ve toplu gayretleri, siyasi ve sivil önlemleri ifade etmektedir. Toplumda ortak şuurun meydana gelmesini sağlayan bu ilke İslam'ın temel dinamiğidir. Bu mekanizmanın işletilmemesi değerler sisteminin zayıflamasına, giderek nihilizme ve anarşizme yol açarak din, toplum ve devlet hayatında telafisi zor felaketlere neden olur.⁵⁰

Hız. Muhammed (a.s) birçok hadisinde bu müesseseye vurgu yapmış, kötülük gören kimsenin buna eliyle, gücü yetmezse diliyle buna da gücü yetmezse kalbiyle öfke duymasını emretmiştir.⁵¹ Yaşadıkları toplumda karşılaştıkları kötülükleri engellemeyenleri, bindikleri gemide bazıları tarafından geminin delinmesine ses çıkartmayan insanlara benzeterek⁵² kötülüklerin toplum tarafından engellenmemesinin sonunda toplumun helâkine yol açacağına işaret etmiştir.

Ayet ve hadislerle bakıldığında bu müessesenin bir toplumun bütününe bir de bu görevi profesyonelce yerine getirecek toplumun belli bir kesimine bakan yönünün olduğunu söylenebilir. Toplumun bütününe yönelik olan kısmı herkes tarafından bilinen özel bir eğitim gerektirmeyen ahlâkî konulardaki tutum ve davranışlardır. Örneğin birbirine hakkı, sabrı ve merhameti tavsiye etmeyi teşvik eden ayetler,⁵³ iyiliği emredip kötülükten engellemenin mutlak olarak müminlerin vasfı olarak zikredildiği ayetler⁵⁴ bütün topluma yöneliktir. Yine İsrail oğullarının lanete uğramasının sebebi olarak beyan edilen, *yaptıkları kötülüklerden birbirlerini engellememe davranışı* da⁵⁵ bütün topluma yönelik bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker'in özel olarak bu işle meşgul olacak profesyonel bir grupla ilgili olarak kullanıldığı ayetler⁵⁶ dinî konularda tebliğle ilgilidir. Dinî konularda bütün toplumun kendini tebliğ ile görevli hissetmesi din ve toplum açısından faydadan çok zarar doğurur. Cârullah Zemahşerî tefsirinde *emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i ani'l münker*'in farzı kifâye

⁵⁰ Çağrıç, Mustafa, "Emir bi'l-Mar'uf ve Nehiy ani'l-Münker", *DİA.*, İstanbul 1995, XI, 139-141.

⁵¹ Müslim, İbni Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (thk. M. Fuâd Abdulbâkî) Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrût ts. *Kitâbu'l-İmân*, 20; İbni Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, (thk. M. F. Abdulbâkî), Dâru ihyâikütübü'l-Arabî, *Kitâbu'l-Fiten*, 20; el-Beğavî, Muhammed Hüseyin b. Mesûd, *Meâlimü't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, (thk. Abdurrazzâk el-Mehdî), Dâru ihyâit'turâsi'l-Arabî, Beyrût 1420/1999, I, 487.

⁵² Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır), Dâru tavkı'n-necât, 1422 h, *Kitâbü's-Şehâdât*, III, 30.

⁵³ el-Beled, 90/17; el-Asr, 103/3.

⁵⁴ Ali İmran, 3/110; et-Tevbe, 9/71.

⁵⁵ el-Mâide, 5/79.

⁵⁶ Ali İmrân, 3/104; et-Tevbe, 9/122.

olduğunu, çünkü bunun ancak dinen ma'rûf ve münkerin ne olduğu bilenler tarafından yapılabileceğini, aksi takdirde cahillerin iyilik emredeceğim derken kötülük emredebileceğini söylemektedir.⁵⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki; dinde zorlamayı yasaklayan⁵⁸ İslam Dininin, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker ile “sosyal baskıyı” kastetmiş olamayacağı açıktır. Bununla amaç, çirkinliklerin ve aşırılıkların toplumda alenen ve rahatça yapılmasını engelleyerek toplumsal yozlaşmayı önlemektir. Zira *Kur'an-ı Kerim*'de, bir toplumda iyilikleri teşvik edip çirkin işlerden men edici mekanizmanın eksikliğinin o toplumu çöküşe ve helâke götüreceği ifade edilmekte,⁵⁹ çirkin işlerin toplumca engellenmemesini toplumun lanetlenme sebebi olarak sayılmaktadır.⁶⁰ Ebu Hâmid el-Gazzâlî (ö.505/1111), emr-i ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker ilkesini “dinde kutb-i a'zam” olarak nitelendirerek peygamberlerin gönderilmesindeki en önemli amacın bunu gerçekleştirmek olduğunu, bu müessesenin zayı olmasında dinin ortadan kalkacağını, fesat ve anarşinin yayılıp ülkelerin harap olacağını söylemektedir.⁶¹

3. Mekkî Surelerde Sosyal Baskı İle İlgili Kavramlar

A. Genel Kavramlar

Bu başlık altında, Mekkî surelerde toplumsal egemenlerin, peygamberleri ve onlara iman edenlerin inançlarını hür bir biçimde yaşamalarını engellemek için tasarlayıp uyguladıkları faaliyetleri ifade eden genel kavramlara kısaca değineceğiz. Burada inceleyeceğimiz kavramlar toplumsal baskı oluşturmak için kullanılan yöntemleri kapsayan çatı kavramlardır.

⁵⁷ Zemahşerî, I, 395.

⁵⁸ el-Bakara, 2/256.

⁵⁹ Hûd, 11/116, 117.

⁶⁰ el-Mâide, 5/79.

⁶¹ el-Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût ts, II, 306.

1. İkrâh/ إكراه

Kelimenin kökeni olan kerh/ الكَرْهُ *insana dıştan gelen meşakkat* demektir.⁶² İkrâh da bu anlam kökenine uygun olarak *birini istemediği bir şeye zorlamak mecbur bırakmak* demektir.⁶³ Mekkî surelerde üç yerde geçen bu kavram bir yerde Hz. Peygamber'e insanları iman etmeleri için zorlamaması gerektiğini ifade etmek için,⁶⁴ diğer bir ayette kalbi iman dolu olduğu halde zorla Allah'ı inkâra zorlanan kimsenin sorumluluğunun olmadığını beyan etmek için kullanılmıştır.⁶⁵ Kullanıldığı üçüncü yer ise sihirbazların Firavunun baskısıyla Musa'ya (a.s) karşı müsabakaya çıkarıldıklarını itiraf ettikleri ayettir.⁶⁶

2. Zulm/ ظلم

Zulm sözlükte; *haddi aşmak, bir şeyi kendi yerinden başka yere koymak* anlamına gelir.⁶⁷ Bu da noksanlaştırarak ya da artırarak; zamanını veya mekânını saptırmakla olabilir. Bu *hakka aşma*, ister büyük ister küçük ölçekte olsun *zulm* kavramı kullanılabilir. Örneğin *Kur'an-ı Kerim*'de Şeytan için de Âdem (a.s) için de “zalim” denilmiştir.⁶⁸ Zulmün bu lugavî manalarını Türkçe'de en geniş şekilde “haksızlık” kelimesi karşılamaktadır.⁶⁹

Râgıb el-İsfahânî *Kur'an-ı Kerim*'de geçen “zulm/ ظلم kelimesi kullanıldığı anlamlara göre üçe ayırmıştır. Birincisi; insan ile Allah arasında gerçekleşen zulümdür ki, bu *Kur'an-ı Kerim*'de Lokman'ın (a.s) ağzından açıklandığı gibi şirktir. وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ “Lokman, oğluna öğüt vererek: “Ey oğulcuğum! Allah'a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük zulümdür” demişti.⁷⁰ İkincisi; فَمِنْهُمْ

⁶² Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzı 'l- Kur'an*, (thk. Nedim Meraşyeli), Daru'l-fikr Lübnan 1972, s. 446; es-Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf, *Umdetu'l-Huffaz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, (thk. Muhammed Basıl), Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, 1996, III, s. 391-392.

⁶³ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-vesît*, Mektebetü'l-ilmiyye, Tahran ts., II, 791; Mutçalı, Serdar, *Arapça- Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay, İstanbul 1995, s. 758; es-Semîn el-Halebî, III, s. 392.

⁶⁴ Yûnus, 10/99.

⁶⁵ en-Nahl, 16/106.

⁶⁶ Tâhâ, 20/73.

⁶⁷ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-Arab*, (nşr. Dâru Sâdır), Beyrût 1414 h., XII, 373; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, II, 583; Mutçalı, Serdar, s. 541-542.

⁶⁸ Râgıb el-İsfahânî, s. 326.

⁶⁹ Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim'de Zulüm Kavramı* AÜİF Dergisi, Erzurum 1990, IX. s. 121.

⁷⁰ Lokmân, 31/13.

ظَالِمٍ لِّنَفْسِهِ “Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder”⁷¹ ayetinde bahsedilen insanın kendi kendisine yaptığı zulümdür. Üçüncüsü ise; اٰذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِاَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُفْرِهِمْ لَقَدِيرٌ “Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphesiz ki Allah’ın onlara yardım etmeğe gücü yeter”⁷² ayetinde söz edilen insanın diğer insanlara yaptığı zulümdür. Bu üç zulüm çeşidi de nihayetinde insanın kendi kendine zulmü sayılabilir.⁷³

Konumuz açısından bizi ilgilendiren anlam son kısımda belirttiğimiz, insanın diğer bir insana yaptığı haksızlığı ifade eden zulümdür. *Zulm* kavramı *Kur’an-ı Kerim*’in büyük çoğunluğunda ilk iki anlamda kullanılmakla birlikte yukarıda zikredilen bazı ayetlerde olduğu gibi, ‘insanın diğer bir insana baskısı’ anlamında da kullanılan bir kavramdır.⁷⁴

3. Eziyyet/ اذية

Sözlükte *acı çekmek, bir şeyden dolayı zarar görmek* anlamında mastardır. İsim olarak, *meydana gelen zarar* manasına gelir. Bu zararın hem psikolojik hem de fiziki olabileceğini söyleyenler olduğu gibi,⁷⁵ لَنْ يَضُرُّكُمْ اِلَّا اَذًى “Onlar incitmekten başka size bir zarar veremezler”⁷⁶ ayetine dayanarak bu kavramın yalnız psikolojik acı için kullanıldığını söyleyenler de vardır.⁷⁷

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Muhammed’e kendisinden önceki peygamberlerin de yalanlamalara maruz kaldıkları, karşılaştıkları eziyetlere sabrettikleri ve sonunda Allah’ın yardımına kavuştukları haber verilmiştir.⁷⁸ Yine buna benzer şekilde başka bir ayette, geçmişteki peygamberlerin inkârcılara: “Eziyetlerinize sabredeceğiz” buyurdukları ifa-

⁷¹ Fâtır, 35/32.

⁷² el-Hacc, 22/39.

⁷³ Râgıb el-İsfehânî, s. 326.

⁷⁴ “Zulm” kelimesinin bu anlamda kullanıldığı diğer bazı ayetler için bkz. en-Nahl, 16/41; eş-Şuarâ, 26/227; eş-Sûrâ, 42/42.

⁷⁵ Râgıb el-İsfehânî, s. 11.

⁷⁶ Âli İmran, 3/111.

⁷⁷ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e., I, 12; Mutçalı, Serdar, s. 11.

⁷⁸ el-En’am, 6/34.

de edilmiştir.⁷⁹ Yine bazı ayetlerde Hz. Musa'nın kendi kavmi tarafından maruz kaldığı eziyetlerden dolayı şikâyet ettiği görülmektedir.⁸⁰

4. *Nehy*/نهي

Nehy/نهي sözlükte *bir şeyden geri durmayı talep etmek, engellemek, yasaklamak* anlamlarına gelir.⁸¹ Bu engelleme sözlü veya fiili mahiyette olabilir. Sözlü olarak gerçekleşen *nehy* de 'şundan kaçının' gibi emir sığısıyla, ya da 'şunu yapma' şeklinde *nehy* kalıbında gelebilir.⁸² *Nehy Kur'an-ı Kerim*'de toplumsal kontrol mekanizması olarak 'iyiliğin emredilip kötülüğün engellenmesi' sadedinde,⁸³ Allah ve resulünün koyduğu yasakları ifade etmek için,⁸⁴ namazın kişiyi kötülüklerden alıkoyduğu beyan edilirken⁸⁵ kullanılan bir kavramdır. Kavram bir yerde de *kendi nefsinin kötü istek ve arzularından engellemek* anlamıyla otokontrol manasında kullanılmıştır.⁸⁶

'Nehy' Mekkî surelerde sosyal baskı ifade eden bir kavram olarak üç yerde geçer. Birincisi Hz. Lut'un kavmi tarafından engellendiği bildirilirken,⁸⁷ ikincisi inkârcıların insanları peygamberden yahut *Kur'an*'dan engelledikleri ifade edilirken⁸⁸ ve Hz. Muhammed'in namazının bir müşrik tarafından engellenmesinden bahsedilirken,⁸⁹ *nehy* / *نهي* kavramı kullanılmıştır. Bu ayetlerde *nehy*in hem fiziki hem de sözlü engelleme anlamında kullanıldığı görülmektedir.

5. *Mekr*/مكر

Sözlükte *başkasını yapmak istediği şeyden hileyle çevirmek*,⁹⁰ gizlice hainlik yapmak, hile yoluyla fesat için çalışmak⁹¹ manalarına gelen bu kavram Allah'a nispet edile-

⁷⁹ İbrahim, 14/12.

⁸⁰ es-Saff, 61/5.

⁸¹ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, II, 969; Râgıb el-İsfehânî, s. 528, 529; es-Semîn el-Halebî, IV, s. 226; H. Yunus Apaydın, "Nehy", *DİA*, XXXII, 544.

⁸² Râgıb el-İsfehânî, s. 528, 529; es-Semîn el-Halebî, IV, s. 226.

⁸³ el-A'raf, 7/165; Hûd, 11/116; Lokmân, 31/17.

⁸⁴ el-En'am, 6/28; el-A'raf, 7/20, 22, 157; Hûd, 11/88.

⁸⁵ el-Ankebût, 29/45.

⁸⁶ en-Nâziât, 79/40.

⁸⁷ el-Hicr, 15/70.

⁸⁸ el-En'am, 6/26.

⁸⁹ el-Alak, 96/9.

⁹⁰ Râgıb el-İsfehânî, s. 491, Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 888.

rek kullanıldığında *hileleri boşa çıkartmak* anlamına gelmektedir.⁹² *Kur'an-ı Kerim*'de bu kavram ile *inkârcıların insanları Allah yolundan çevirmek için kullandıkları hileye dayalı yöntemler* kastedilmektedir.⁹³

Kur'an-ı Kerim'de *mekr* kavramının kullanımına bakıldığında şunlar söylenebilir: *Mekr*, inkârcılar tarafından gece gündüz çalışılarak⁹⁴ ustaca hazırlanmış plânlardır.⁹⁵ Bu plânın hedefinde bazen bizzat peygamberler,⁹⁶ bazen peygamberlere inananlardan bazen de toplumsal egemenlere itaat eden mustaz'aflar bulunmaktadır.⁹⁷ Ancak bu plânlar her ne kadar ustaca hazırlanmış olsa da, inkârcılar hedeflerine ulaşamamışlardır. Çünkü Allah tuzaklarını boşa çıkartmış⁹⁸ ve kendi kurdukları tuzaklara kendileri düşmüşlerdir.⁹⁹ Bu tuzakları kuranlar ahirette de tüm bu yaptıklarından büyük nedamet duyacaklardır.¹⁰⁰

6. Keyd/ كيد

Sözlük anlamı *tuzak ve pusu kurma, hile yapma, ceza verme, tuzak kurarak karşısındakine zarar vermek* demektir.¹⁰¹ Nadiren olumlu anlamda kullanılsa da¹⁰² genel manası olumsuzdur.¹⁰³ *Kur'an-ı Kerim*'de hem Allah'a hem Şeytan'a hem de inkârcılara nispet edilerek türevleriyle birlikte otuz iki yerde geçmektedir. Allah'a nispet edildiğinde cezalandırmak anlamına gelir.¹⁰⁴

İlgili ayetler incelendiğinde “keyd” ve “mekr” kavramları eşanlamlı gibi görünse de aralarında küçük bir fark olduğu söylenebilir. Şöyle ki, *keyd* kavramının “zarar verme amaçlı plân, tuzak” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Mesela *mekr* inkârcıların

⁹¹ İbn Manzûr, V, 183; er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-fikr, Beyrût 1405/1985, IV, 73.

⁹² Râgıb el-İsfehânî, s. 491.

⁹³ es-Semin el-Halebî, IV, s. 103.

⁹⁴ Sebe, 34/33.

⁹⁵ İbrahim, 14/46; Neml, 27/51.

⁹⁶ el-Enfâl, 8/30.

⁹⁷ Sebe, 34/33; Nûh, 71/73.

⁹⁸ en-Neml, 27/50.

⁹⁹ Fâtır, 35/43.

¹⁰⁰ Sebe, 34/33.

¹⁰¹ Râgıb el-İsfehânî, s. 462; İbn Manzûr, III, 383; er-Râzî, IV, 222; Çetin, Mustafa, “Keyd “, *DİA.*, Ankara 2002, XXV, 346.

¹⁰² Yûsuf:12/76.

¹⁰³ Râgıb el-İsfehânî, s. 462, es-Semin el-Halebi, III, s. 441.

¹⁰⁴ Çetin, Mustafa, “Keyd “, *DİA.*, XXV, 346.

toplumsal çoğunluğu etkilemek için yaptıkları her türlü kara ve gri propaganda plânlarını içine alırken, *keyd* daha çok peygamberlere ve onlara iman edenlere yönelik zarar verme amaçlı tuzaklar için kullanılmaktadır.¹⁰⁵ Hz. Muhammed (a.s) de bir hadisinde: *Bir şehirde halkın mal ve canına saldırmak üzere plân yapanlar (keyd), tuzun suda eridiği gibi erirler*¹⁰⁶ buyurmaktadır.

Peygamberlere ve iman edenlere kurulan tuzakların büyük çoğunluğu,¹⁰⁷ Yusuf’a (a.s) kardeşleri ve Mısır kadınları tarafından kurulan tuzaklar,¹⁰⁸ sihirbazların Musa’yı (a.s) alt etmek için hazırladıkları sihir hileleri, İbrahim’in (a.s) putları kırmak için tasarladığı plân¹⁰⁹ *Kur’an*’da *keyd* kavramıyla ifade edilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de sürekli *mekr* ve *keyd* kavramlarına vurgu yapılması, inkârcıların inananlar üzerine toplumsal baskı oluşturmak için plânlar hazırladığını, tuzaklar kurduğunu göstermektedir. Baskı sebepleri bölümünde bahsedileceği üzere, toplumda ileri gelen inkârcılar kâh peygamberlerin yönetici olmak istediklerini, kâh onları atalarının yolundan döndürmek istediklerini söyleyerek, kendilerini model alan kitleleri etkilemek suretiyle iman etmelerini engellemeyi, iman edenleri ise dinlerinden döndürmeyi amaçlamışlardır.

B. Psikolojik Baskı İfade Eden Kavramlar

Psikolojik baskı ifade eden kavramlar incelendiğinde bu baskı türünün tekdüze olmadığını, üç aşamadan meydana geldiğini söylenebilir. İnkârcılar tarafından uygulanan bu psikolojik baskının “alay etme” ile başlayıp, daha sonra “rahatsız olma” aşamasına ve nihayetinde fiziksel baskıya köprü oluşturacak şekilde “tehdit etme” aşamasına

¹⁰⁵ Mesela Sebe Suresi 34/33’ de toplumsal egemenler ile mustaz’aflar arasında ahirette gerçekleşecek tartışma sahneleri nakledilir. Burada müstezaflar peygamberlere iman etmemelerinin gerekçesi olarak toplumsal egemenlerin sabah-akşam plânlar (mekr) yaparak onları yanlış yönlendirdiğini iddia ederler.

¹⁰⁶ Buhârî, “Fezâilu’l Medîne”, 7.

¹⁰⁷ el-A’raf, 7/195; Hûd, 11/55; Yûsuf, 12/5; Tâhâ, 20/60; el-Enbiya, 21/70; es-Sâffât, 37/98; et-Tûr, 52/42, 46; el-Mürselât, 77/39; et-Tarık, 86/16.

¹⁰⁸ Yûsuf, 12/5, 28, 34, 50

¹⁰⁹ el-Enbiya, 21/57

ulaştığı görülmektedir. Burada sadece bu kavramların sözlük anlamları açıklanarak *Kur'an*'daki kullanımları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. *İstihzâ-Hüzüv*/ استهزاء - هزو

Sözlükte *üstü kapalı şaka yapmak, küçümsemek, alay etmek* anlamına gelen¹¹⁰ bu iki kelime الهزاء kökünden gelir. Sözlüklerdeki genel anlamları göz önüne alındığında *istihzâ; bir kişi ya da toplumun kişiliği, inancı, kutsal değerleri ile şeref ve onurunu küçük düşürmek, kusurlu görmek veya göstermek maksadıyla onların şeref ve onurunu kırmayı da isteyerek fille, sözle alay edip eğlenmek ve bundan zevk almak* demektir.¹¹¹

Kur'an-ı Kerim'de on bir ayette hüzüv/ هزو kelimesi, yirmi üç yerde de *istihzâ*/استهزاء masterından türemiş fiil ve isimler geçmektedir. Ayetlerin çoğunda *istihzâ* hem Hz. Muhammed (a.s) hem de diğer peygamberlerin davetlerini başarısız kılma amacıyla inkârcıların başvurdukları bir çeşit psikolojik savaş taktiği olarak zikredilmektedir.¹¹² *Kur'an*'da *istihzânın* Allah'a nispet edilerek geçtiği yerler de bulunmaktadır.¹¹³ Buralarda *istihzâdan* kastedilen ya Allah'ın bu alayları sebebiyle onları cezalandırması ya da alay geçilen kimsenin alayın farkında olmasının alay geçeni komik duruma düşürdüğü gibi bu kimselerin de gülünç duruma düşmeleridir.¹¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlere karşı takınılan tavırlar anlatılırken *istihzânın* türevleriyle birlikte en fazla kullanılan kavram olması, bu psikolojik savaş yönteminin her zaman ve mekânda geçerli, çok etkili bir silah olduğunu göstermektedir. *Kur'an-ı Kerim*'de geçmişteki peygamberlerin de *istihzâ*/alaya maruz kaldıkları ama sonunda inkârcıların kaybeden taraf oldukları defalarca hatırlatılarak Hz. Muhammed (a.s) ve ona iman edenler teselli edilmektedir.

وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

¹¹⁰ Râgıb el-İsfahânî, s. 540; es-Semin el-Halebî, IV, s. 249, 250. Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, II, 994.

¹¹¹ Yalman, Abdullah, *Kur'an-ı Kerim'de İstihza (Manevi İşkence) Kavramının İncelenmesi*, MÜSBE, Y.lisans tezi, İstanbul 2006, s. 6

¹¹² Çağrı, Mustafa, "İstihza", *DİA.*, İstanbul 2001, XXIII, s. 347.

¹¹³ el-Bakara, 2/15; et-Tevbe, 9/79.

¹¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, s. 540- 541.

*Andolsun ki, senden önce birçok peygamber alaya alınmıştı, onlarla eğlenenleri, alaya aldıkları şey mahvetti.*¹¹⁵

2. Sahr/ سخر

Geldiği bâbın durumuna göre anlamı değişen bu kelime iki anlam kökenine sahiptir.¹¹⁶ Birinci anlam kökenine göre *boyun eğdirmek, emri altına vermek, hazırlamak* anlamına gelir¹¹⁷. *Kur'an*'da genellikle Allah'ın kulları üzerindeki nimetleri sayılırken Allah'ın tabiatı insanın boyunduruğu altına vermesi anlamında zikredilir.¹¹⁸ *Kur'an*'daki diğer anlamı ise psikolojik baskı çeşidi olarak alay etme, eğlenmedir.¹¹⁹

Kur'an-ı Kerim' de Sahr/ سخر kelimesi istihzâ/ استهزاء ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. 'İstihza' ve 'mekr' kavramlarının kullanımında olduğu gibi mecaz olarak Allah'a nispet edilerek de geçer.¹²⁰ *Kur'an*'daki kullanımına bakarak, 'istihzâ'nın daha geniş bir anlam yüküne sahip olduğunu, 'sahr'ın ise daha özel olarak, 'yapılan işlerle geçilen alayı' ifade ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin Nuh (a.s) Allah'ın emri gereği gemi yaptığı esnada kavminin gelerek onunla alay etmesi sahr/ سخر ile ifade edilmiştir.

وَيَصْنَعُ الْفُلَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ

*Gemi yapıyor, milletin inkârcı ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ederlerdi. O da: "Bizimle alay ediyorsunuz ama alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz; rezil edecek olan azabın kime geleceğini ve kime sürekli azabın ineceğini göreceksiniz" dedi.*¹²¹

¹¹⁵ el-En'am, 6/10; er-Ra'd, 13/32; el-Enbiya, 21/41.

¹¹⁶ يَسْخَرُ / سَخِرَ şeklinde 4.bâbtan geldiğinde bizim burada konumuz olan *alay etme, eğlenme*; يَسْخَرُ / سَخِرَ şeklinde 3.bâbtan geldiğinde ise *boyun eğdirmek, emrine verme* manasına gelir. *Kur'an*'da alay etme manasında sülasi mücerred bâbda gelirken; ikinci manada kullanıldığında tef'il bâbından , تَسَخَّرَ mastarının türevleri olarak zikredilir.

¹¹⁷ Râgıb el-İsfehâni, s. 232; es-Semin el-Halebî, II, s. 181.

¹¹⁸ İbrahim, 14/32, 33; en-Nahl, 16/12, 14; el-Hacc, 22/36, 65; Lokmân, 31/20, 29; el-Casiye, 45/12.

¹¹⁹ Râgıb el-İsfehâni, s. 232; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, I, 423; es-Semin el-Halebî, II, s. 181.

¹²⁰ et-Tevbe, 9/79.

¹²¹ Hûd, 11/38.

3. Tegâmüz/ تغامز

Kelimenin kökeni olan gamz/ الغَمْز kendisinde kusur bulunan bir şeye el ya da göz ile işaret etmek demektir. Kendisinde kaş gözle işaret edilen bir kusur bulunan kişiye gamîze/ غَمِيزَةٌ denilir.¹²² İnkârcıların Müslümanlarla alay ederek birbirlerine göz kırpmaya, kaş göz hareketleri yapma gibi psikolojik baskı içeren tavırları *Kur'an-ı Kerim*'de tegâmüz/ تغامز kavramı ile ifade edilmiştir.

Teğâmüz *Kur'an-ı Kerim*'de sadece bir yerde geçmekle beraber,¹²³ *Kur'an*'da bu başlık altında, teğâmüzün farklı biçimleri olarak değerlendirilebilecek başka kavramlar da zikredilmektedir.¹²⁴

4. Dahik/ ضحك

Sözlükte, *sevinçten yüzün genişleyip dudakların açılarak dişlerin görünmesi*¹²⁵ şeklinde tarif edilen dahik/ ضحك Türkçe'de gülmek anlamına gelir. İnkârcıların psikolojik savaş yöntemlerinden birini ifade eden bu kavram *Kur'an-ı Kerim*'de olumsuz mada dört yerde geçmektedir.¹²⁶

İnsanlara özgü bir davranış olan 'gülmek' elbette mutlak menfî bir durum değildir. "Güldüren de ağlatan da O'dur"¹²⁷ ayeti gülmenin fitrî olduğunu ortaya koymaktadır.¹²⁸ *Kur'an*'da Hz. Süleyman'ın¹²⁹ ve Hz. İbrahim'in eşinin güldüğü¹³⁰ ifade edilmiş-

¹²² Râgıb el-İsfahânî, s. 378; es-Semin el-Halebî, III, s. 174.

¹²³ el-Mutaffifîn, 83/30.

¹²⁴ Bunlar "الهمز", "اللمز" ve "الانغاض" kavramlarıdır. İlk ikisi Hümeze Suresinde birlikte geçmektedir. Bu ikisinin anlamı konusunda birçok rivayet vardır. Birinin yüze karşı diğerinin ise arkadan yapılan kaş göz hareketleri olduğunu söyleyenler olduğu gibi birinin göz ve elle yapılan alaycı tavırlar için diğerinin ise sadece dille iğneleyici sözler söylemek anlamında kullanıldığını söyleyenler olmuştur. bkz. et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-risâle, yy. 1420/2000, XXIV, 595-596; er-Râzî, XVI, 91-92; el-Âlûsî, XXX, 229-230).

"الانغاض" ise başı ileri geri; aşağı yukarı hareket ettirmek anlamındadır. İsrâ:17/51'de geçen bu kavram Hz. Peygamber *Kur'an* okurken inkârcıların başlarını aşağı yukarı hareket ettirerek alay etmelerini ifade etmektedir.

¹²⁵ Râgıb el-İsfahânî, s. 300; es-Semin el-Halebî, II, s. 370; İbn Manzûr, X, 459 Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 537.

¹²⁶ el-Müminûn, 23/110; ez-Zuhruf, 43/47; en-Necm, 53/60; el-Mutaffifîn, 83/29.

¹²⁷ en-Necm, 53/43.

¹²⁸ Doğan, Yusuf, *Hz. Peygamber ve Mizah*, CÜİF Dergisi, Sivas 2004, VIII/2, s. 195.

¹²⁹ en-Neml, 27/19

¹³⁰ Hûd, 11/71

tir. Ahirette de müminlerin yüzlerinin güleceğini haber veren ayetler mevcuttur.¹³¹ Kaldı ki Hz. Muhammed'in de dişleri görünecek kadar güldüğüne dair hadis kaynaklarında birçok rivayet bulunmaktadır.¹³² Burada konumuz olan "gülme" karşısındaki kişi ya da grupla alay etme anlamında istiare olarak kullanılan olumsuz manadaki tutumdur.¹³³

5. *Tatayyur*/ تَطَيَّر

Tatayyur/ تَطَيَّر sözlükte *uğursuz görmek, kuşlarla fal bakmak* demektir.¹³⁴ Cahiliye döneminde Arapların bir konuda tereddüde düştükleri vakit kuşları ürkütüp kaçırdıkları, kuş eğer sağ tarafa uçarsa bunu hayırlı görüp o işi yaptıkları; sol tarafa uçarsa o işi uğursuz görüp yapmadıkları rivayet edilmektedir.¹³⁵ Daha sonra bu kelime genel uğursuzluk ve şer manasında kullanılmaya başlamıştır.¹³⁶

İnkârcılar iman edenlerle alay edip onları küçük düşürmenin sonuç vermediği durumlarda iman edenleri uğursuzluk getirmekle suçlayarak toplumdan dışlama çabasına girmişlerdir. *Kur'an-ı Kerim*'de Semûd Toplumunun peygamberleri Salih (a.s) ve ona inananları,¹³⁷ Firavun ve Mısırlıların Musa (a.s) ve yanındakileri,¹³⁸ Yâsîn Suresinde bahsedilen şehir halkının da kendilerine gelen elçileri¹³⁹ uğursuzlukla/ تَطَيَّر suçladıkları görülmektedir.

6. *Lağv*/ لَغَو

Lağv/ لَغَو sözlükte mastar olarak değerlendirildiğinde *boş konuşmak, hükümsüz olmak, hatalı yanlış olmak*¹⁴⁰ anlamına gelir. İsim olarak ise *içinde herhangi bir düşün-*

¹³¹ Abese, 80/39

¹³² Buhârî, *Kitâb 'ur-Rikâk*, 44, 51, *Kitâbu 't-Tevhîd*, 19.

¹³³ Râgıb el-İsfahânî, s. 300, es-Semin el-Halebî, II, s. 370.

¹³⁴ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, II, 579-580; Râgıb el-İsfahânî, s. 322; es-Semin el-Halebî, II, s. 431.

¹³⁵ İbn Manzûr, IV, 511; es-Semin el-Halebî, II, s. 431; el-Fûrî, S. Mubârek, a.g.e, s. 33.

¹³⁶ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, II, 579-580; Râgıb el-İsfahânî, s. 322; el-Âlûsî, IX, 32.

¹³⁷ en-Neml, 27/47.

¹³⁸ el-A'râf, 7/131.

¹³⁹ Yâsîn, 36/18.

¹⁴⁰ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 837; Mutçalı, Serdar, s. 800.

ce, fikir barındırmayan boş söz demektir.¹⁴¹ Bu anlamla bağlantılı olarak kuş cıvıltısına da ‘lağv’ denilmektedir.¹⁴²

Lağv *Kur’an-ı Kerim*’de inkârcıların bir özelliği olarak anılmakta ve iman edenlerin bu faydasız işlerle uğraşan, boş konuşan kimselerle karşılaştıklarında onlardan uzaklaştıkları ifade edilerek, bu tarz tutum ve davranışlarla karşılaşan müminlerin göstermesi gereken reaksiyona dair mesaj verilmektedir.¹⁴³ Bu eylemi psikolojik baskı çeşidi haline getiren ise inkârcıların peygamberin tebliği esnasında hedef kitlesine ulaşmasına mani olmak için *Kur’an* dilinde lağv adı verilen boş sözler söyleyerek ve anlamsız sesler çıkartarak bağırma larıdır. İnkârcıların bu tutumu şu ayette net bir şekilde görülmektedir:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَبُونَ

*İnkâr edenler: “Bu Kuran’ı dinlemeyin, okunurken gürültü (لُغْوٌ) yapın, belki bastırırsınız” dediler.*¹⁴⁴

C. Fiziksel Baskı İfade Eden Kavramlar

1. Azâb/عذاب

Azâb/عذاب sözlükte *işkence, eziyet, şiddetli elem, ceza* demektir.¹⁴⁵ Elem ve ısırapların bir kısmı beden bir kısmı da ruh üzerinde etkili olması hasebiyle azap hem maddi hem manevi elem ve ceza niteliği taşımaktadır.¹⁴⁶ *Kur’an-ı Kerim*’de bu kelime tef’îl babından da gelmektedir. Ta’zîb/تعذيب *birini acıya sevk etmek, hayatının tadını izale etmek, kırbaçla vurmak* anlamına gelmektedir.¹⁴⁷ *Kur’an-ı Kerim*’de türevleriyle birlikte 490 defa geçen azap, genellikle ilahi emirlere karşı gelenlere verilen cezanın adı

¹⁴¹ İbn Manzûr, XV, 250.

¹⁴² Râgıb el-İsfehânî s. 472; es-Semin el-Halebî, IV, s. 29.

¹⁴³ el-Mü’minûn, 23/3; el-Furkân, 25/72; el-Kasas, 28/55.

¹⁴⁴ Fussilet, 41/26.

¹⁴⁵ Râgıb el-İsfehânî , s. 339; es-Semin el-Halebî, III, s. 42; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 595-596.

¹⁴⁶ Yavuz , Yusuf Şevki, “Azap” *DİA.*, IV, 302.

¹⁴⁷ Râgıb el-İsfehânî , s. 339.

olarak kullanılmaktadır. *Kur'an*'a göre ilâhî ceza anlamındaki bu azap dünyada, kabir hayatında ve ahirette gerçekleşir.¹⁴⁸ Azap *Kur'an-ı Kerim*'de bir yerde Hz. Eyyüb'ün ağzından şeytana nispet edilerek kullanılmıştır.¹⁴⁹

Azap *Kur'an-ı Kerim*'de, toplumun bir gruba ya da bir insana ceza vermesi ve işkence etmesi anlamında da kullanılmıştır. Yusuf (a.s) efendisinin eşinin zina teklifini reddettiğinde ve bilahare kapının önünde efendisine yakalandıklarında efendisinin eşi Yusuf'u (a.s) suçlamış ve bu yaptığıının cezasının hapis ya da işkence/ عذاب olması gerektiğini söylemiştir.¹⁵⁰ Firavun ve yandaşlarının İsrailoğullarına reva gördükleri işkenceler için, en kötü işkence/سوء العذاب¹⁵¹ ve alçaltıcı azap/العذاب الموهين¹⁵² ifadeleri kullanılmıştır. Hz. Musa Firavun'a İsrailoğullarına karşı uyguladığı azabı sona erdirmesini söylemiş,¹⁵³ sihirbazlar iman ettiklerinde Firavun onlara, “*Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcıymış, mutlaka göreceksiniz*”¹⁵⁴ diyerek tehdit etmiştir. Yâsîn suresinde bahsedilen elçiler de uyarmak için gittikleri toplum tarafından “*Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem dolu bir azap dokunur*”¹⁵⁵ şeklindeki sözlerle işkence tehditlerine maruz kalmışlardır. Azabın insanlara nispet edilerek kullanıldığı diğer yer de kıyamet gününe kadar sürekli Yahudilere kötü muamelelerde/سوء العذاب bulunacak kimselerin geleceğinin ifade edildiği ayettir.¹⁵⁶

Kavramın *Kur'an-ı Kerim*'deki kullanımına bakılarak ayrıca şunu söylemek mümkündür: Azab/عذاب otorite tarafından uygulanan sistemli bir ceza ve işkence uygulamalarıdır. Zira devletleşmemiş iptidai toplumların baskı-şiddet uygulamaları için *Kur'an*'da *azab* kelimesi kullanılmazken; mezkûr ayetlerde görüldüğü gibi gerek Hz.Yusuf döneminde, gerekse de Hz. Musa döneminde Mısır Devletinin baskı-şiddet uygulamaları *azab* kavramı ile ifade edilmiştir. Aynı şekilde Yâsîn suresinde azap ile tehdit edilen elçilerin gittiği şehrin Rum İmparatorluğuna bağlı Antakya şehri olduğu

¹⁴⁸ Yavuz , Yusuf Şevki, “Azap” *DİA.*, IV, 302.

¹⁴⁹ Sâd, 38/41.

¹⁵⁰ Yûsuf, 12/25.

¹⁵¹ el-A'raf, 7/141; İbrahim, 14/6.

¹⁵² ed-Duhân, 44/30.

¹⁵³ Tâhâ, 20/47.

¹⁵⁴ Tâhâ, 20/71.

¹⁵⁵ Yâsîn, 36/18.

¹⁵⁶ el-A'raf, 7/167.

konusunda müfessirler hemfikirdir.¹⁵⁷ Antakya, Roma İmparatorluğu döneminde olimpiyat oyunlarının düzenlendiği, kalabalık nüfuslu, 12 km. uzunluğunda ihtişamlı surlara sahip, Akdeniz Havzasının en büyük şehirlerinden biri olarak bilinmektedir.¹⁵⁸ Bu durumu destekleyen diğer bir husus da *Kur'an*'da zina suçuna karşılık siyasi otorite tarafından uygulanan had cezasının yine *azab* kavramıyla nitelendirilmiş olmasıdır.¹⁵⁹

Azab kavramının hem maddi hem de manevi elem ve ceza anlamına geldiği belirtilmiş olmasına rağmen fiziksel baskı ifade eden kavramlar başlığı altında verilmesinin nedeni kendisinde fiziksel şiddetin baskın olmasıdır. Ayrıca unutulmaması gerekir ki, her fiziksel baskı zaten içinde manevi baskı barındırmaktadır.

2. *İhrâc*/إخراج

Kelimenin sülâsî mastarı olan *hurûc*/خُرُوج *bulunduğu yerden ayrılmak, çıkmak* demektir.¹⁶⁰ O yer ev, şehir ya da elbise olabilir; bu çıkış iç veya dış dinamiklerden kaynaklanabilir.¹⁶¹ Bunun müteaddî formu olan *ihrâc*/إِخْرَاج ise *birinin çıkmasına sebep olmak, birini bir yerden çıkartmak* anlamına gelmektedir.¹⁶²

İhtiva ettiği geniş anlam alanı sebebiyle *Kur'an-ı Kerim*'de çok çeşitli kullanıma sahip olan bu kavram, fiziksel bir baskı çeşidi olarak 'sürgün edilme' anlamında da kullanılmıştır. *Kur'an*'da genel olarak bütün peygamberlerin "ya bizim dinimize dönersiniz ya da sizi yurdumuzdan çıkartırız" tehdidine maruz kaldıkları beyan edilmiştir.¹⁶³ Bu genel ifadenin dışında özel olarak bazı peygamber kıssalarında bu tehditleri nakleden ayetler bulunmaktadır. Bu ayetlerde Şuayb ve Lût'un (a.s) kavmi tarafından sürgün edilmekle tehdit edildiklerini görülmektedir.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا

¹⁵⁷ et-Taberî, XX, 500; Zemahşerî, IV, 6; er-Râzî, XIII, 51; el-Kurtubî, Abdullah Muhammed b. El-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed el-Burdûnî, İbrâhim Atfîş), Dâr'ul-kütübü'l-Mısıriyye, Kahire 1384/1964, XV, 14.

¹⁵⁸ Sahillioğlu, Halil, "Antakya", *DİA.*, İstanbul 1991, III, s. 228.

¹⁵⁹ en-Nur, 24/2.

¹⁶⁰ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 223; Râgıb el-İsfahânî, s. 145; es-Semin el-Halebî, I, s. 495.

¹⁶¹ Râgıb el-İsfahânî, s. 145, es-Semin el-Halebî, I, s. 495.

¹⁶² Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 223; Mutçalı, Serdar, 220.

¹⁶³ İbrahim, 14/13.

*Milletinin büyüklük taslayan ileri gelenleri, “Ey Şuayb! Ya dinimize dönersiniz ya da, andolsun ki seni ve inananları seninle beraber kentimizden çıkarırız” dediler.*¹⁶⁴

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنْفُسٌ يَتَطَهَّرُونَ

*Milletinin cevabı sadece, “Onları (Lût ve inananları) kasabanızdan çıkarın, güya onlar temiz kalmaya uğraşan insanlarmış” demek oldu.*¹⁶⁵

*Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in ve diğer Müslümanların Mekke'den çıkarılması ile ilgili ayetlerde de bu kavram sıkça kullanılmıştır.*¹⁶⁶

3. Secn/ سجن

Secn/ سَجْن -fethalı sin/س harfi ile- *hapsetmek, hapse atmak* anlamında mastardır.¹⁶⁷ Kesreli sin/س ile sicn/سِجْن ise *hapsedilen yer, hapisane* anlamına gelir.¹⁶⁸ Aynı kökten gelen siccîn/سِجِّين *Kur'an'da* cehennem isimlerinden biri olarak zikredilmektedir. Başka bir görüşe göre yedi kat yerin altına, diğer görüşe göre ise yer altında bulunan ve içinde günahkârların isminin bulunduğu taşta verilen isimdir.¹⁶⁹

Bu kavram türevleriyle birlikte *Kur'an-ı Kerim'de* on yerde iki peygamberle ilgili olarak geçmektedir. Bunların dokuz tanesi Yusuf'un (a.s) iftira sonucu zindana atılması anlatılırken,¹⁷⁰ bir tanesi ise Firavun'un kendisini doğru yola çağıran Musa'yı (a.s) zindana attırmakla tehdit etme olayı nakledilirken kullanılmıştır.¹⁷¹

Yusuf (a.s) *Kur'an-ı Kerim'de* zikredilen diğer peygamberlerden çok farklı bir baskıya maruz kalmıştır. Hizmetçi olarak görev yaptığı efendisinin eşi ve diğer kadınlar tarafından gayrı meşru ilişkiye zorlanmış, eğer kabul etmezse hapse atılmakla tehdit

¹⁶⁴ el-A'râf, 7/88.

¹⁶⁵ el-A'râf, 7/82.

¹⁶⁶ el-Enfal, 8/30; et-Tevbe, 9/40; el-İsra, 17/76; el-Hacc, 22/40; Muhammed, 47/13.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, XIII, 203; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 419.

¹⁶⁸ es-Semin el-Halebî, II, s. 175; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, I, 419-420.

¹⁶⁹ Râgıb el-İsfehânî, s. 230; es-Semin el-Halebî, II, s. 175.

¹⁷⁰ Yûsuf, 12/ 25, 32, 33, 35, 36, 39, 41, 42, 100.

¹⁷¹ eş-Şuarâ, 26/29.

edilmiş¹⁷² ve nihayetinde uzun süre zindanda yaşamak zorunda kalmıştır.¹⁷³ Musa (a.s) ise peygamber olarak görevlendirilince Allah'ın emri doğrultusunda Firavun'un sarayına gidip Allahın resulü olduğunu söylemiş ve onu doğru yola davet etmiştir. Firavun Hz. Musa'nın sözlerine cevap veremeyince kızmış ve “*Eğer benden başka bir ilâh edersen, andolsun seni zindana atılanlardan ederim*” diyerek tehdit etmiştir.¹⁷⁴

Hapis cezası siyaset kültürü gelişmiş, devlet örgütlenmesine sahip toplumlarda bulunmakta ve otorite tarafından baskı aracı olarak uygulanmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'de de hapis cezası, siyasi örgütlenmesini tamamlamamış iptidai toplumlara gönderilen peygamberler ve onlara iman edenler için söz konusu edilmemişken¹⁷⁵ kadim bir medeniyete ve devlet yapılanmasına sahip olan Mısır'da yaşamış olan her iki peygamber için tehdit unsuru olduğu beyan edilmiştir.

4. Kat'/ قطع

Kat'/ قَطَعَ sözlükte, *kesmek, ayırmak, (iple) boğulmak, terk etmek, karar vermek, galip gelip susturmak*¹⁷⁶ başta olmak üzere çeşitli anlamlara gelir. ‘Yol’ ile kullanıldığında ise hem *yol katetmek* anlamında hem de *gasp için yol kesmek* anlamın da kullanılabilmektedir.¹⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'de bu kavram akraba ile bağlantının koparılması,¹⁷⁸ uzuvların kesilmesi,¹⁷⁹ soyun kuruyup neslin kesilmesi,¹⁸⁰ yol katetmek,¹⁸¹ yol kesmek¹⁸² gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu kavramın Mekki surelerde fiziksel baskı ifade eden kavram olarak kullanılması iki taraflıdır.

¹⁷² Yûsuf, 12/32, 33.

¹⁷³ Yûsuf:12/46.

¹⁷⁴ eş-Şuarâ, 26/29.

¹⁷⁵ el-Enfal, 8/30' da, müşriklerin Hz. Muhammed'in Mekke'de bağlanıp tutulması, sürgün edilmesi yahut öldürülmesi şeklindeki alternatif planlar yaptığı haber verilmiştir. Fakat burada “*يُتْرَكُ*” ile ifade edilen durum cezai bir yaptırım amacıyla otorite tarafından özel ayrılmış bir hapis yeri değil, tefsirlerde de belirtildiği gibi bağlanıp rahat hareket etmesinin ve Mekke'den çıkmasının engellenmesidir. (bkz. er-Râzî, VIII, 160; el-Âlûsî, IX, 197).

¹⁷⁶ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 751; Râgıb el-İsfahânî, s. 423; es-Semin el-Halebî, III, s. 322.

¹⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî, s. 423; es-Semin el-Halebî, III, s. 322.

¹⁷⁸ el-Bakara, 2/27; er-R'ad, 13/25; Muhammed, 47/22.

¹⁷⁹ el-Mâide, 5/33, 38; Yûsuf, 12/31; el-A'raf, 7/124; Tâhâ, 20/71; eş-Şuarâ, 26/49; el-Hâkka, 69/46.

¹⁸⁰ el-En'am, 6/45; el-A'raf, 7/72.

¹⁸¹ et-Tevbe, 9/21.

¹⁸² el-Ankebût, 29/29.

- *Uzuvları kesmek* anlamında baskı: Sihirbazların iman etmesi karşısında son derece sinirlenen Firavun tarafından savrulan tehditte kat’ kelimesi uzuvları kesmek anlamında kullanılmıştır.

قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آدَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأَصْلَبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمَنَّ أَنِّي أَنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى

*Firavun, “Demek, ben size izin vermeden önce ona (Musa’ya) inandınız ha! Şüphe yok, o size sihir öğreten büyüğünüzdür. Şimdi andolsun, sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve mutlaka sizi hurma dallarına asacağım. Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcıymış, mutlaka göreceksiniz.”*¹⁸³

- *Yol kesmek* anlamında baskı: Lût (a.s) tarafından kendi içinde yaşadığı topluma getirilen eleştirileri nakleden ayetlere bakıldığında, onun içinde yaşadığı toplumda rahatsız olduğu konulardan birinin de kat’ kavramı ile ifade edilen yol kesme olduğu görülmektedir.

أَنِّي كُنْتُ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ

*“Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?”*¹⁸⁴

Kur’an-ı Kerim’deki bu ifadenin o toplumda eşcinselliğin yaygın olması hasebiyle nesli kurutmak anlamına geldiğini söyleyen müfessirler olsa da, müfessirlerin büyük kısmı burada kastedilenin ‘adam öldürmek, mal gasp etmek ya da tecavüz etmek için yol kesmek’ anlamında olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁸⁵

¹⁸³ Tâhâ, 20/71.

¹⁸⁴ el-Ankebût, 29/29.

¹⁸⁵ et-Taberî, XX, 28; el-Beyzâvî, III, 35; el-Âlûsî, XX, 153.

5. Recm/ رجم

*Taş atmak, taşıyarak öldürmek, lanet etmek, kovmak, zanla konuşmak*¹⁸⁶ anlam-
larına gelen bu kavram türevleriyle birlikte *Kur'an-ı Kerim*'de on dört defa geçmekte-
dir. Bunlardan altı tanesinde kovulma anlamında,¹⁸⁷ bir yerde tahminle konuşma anla-
mında,¹⁸⁸ kalan yedi yerde ise taşlama anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁹

Mekki sureler içinde anlatılan birçok kıssadan, toplumların peygamberlere ve on-
lara iman edenlere karşı yaygın olarak uyguladıkları fiziksel baskı türlerinden birinin de
recm/ رجم kavramı ile ifade edilen “taşlama” olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Nuh¹⁹⁰, İbra-
him,¹⁹¹ Şuayb¹⁹² ve Musa'nın (a.s)¹⁹³ kavimleri tarafından taşlanmakla tehdit edildikleri
Kur'an'da ifade edilmektedir. Yâsîn suresinde anlatılan şehir halkı da kendilerini uya-
ranlara “*Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem do-
lu bir azap dokunur*”¹⁹⁴ demişlerdir. Hükümdara karşı hakkı savunup mağaraya sığınan
ve orada uzun yıllar uykuya dalan gençlerin uyandıktan sonra aralarında geçen konuş-
malar da taşlamanın çok yaygın bir baskı unsuru olduğuna işaret etmektedir.

إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذَا أَبَدًا

“Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse ya taşıyarak öldürürler yahut kendi dinlerine
döndürürler. O zaman da bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz.”¹⁹⁵

Öte yandan bazı müfessirler recm kavramıyla gerçek anlamda taşlama eyleminin
yanında sövüp sayma, kovma gibi tutumların da kastedilmiş olabileceğini belirtmişler-
dir.¹⁹⁶

¹⁸⁶ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, I, 333; Râgıb el-İsfehâni, s. 195.

¹⁸⁷ Ali İmran, 3/36; el-Hıcr, 15/17, 34; en-Nahl, 16/98; Sâd, 38/77; et-Tekvîr, 81/25.

¹⁸⁸ el-Kehf, 18/22.

¹⁸⁹ Bunlardan bir tanesi haber çalmaya çalışan şeytanların ateş topları/şihâblar vasıtasıyla kovalanması
(el-Mülk, 67/5); diğer altısı ise “insanların taşlanarak cezalandırılması” anlamındadır. Bkz. Abdülbâkî,
Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, Dâr'ul-Hadîs, Kahire 1422/2001, s. 373.

¹⁹⁰ eş-Şuarâ, 26/116.

¹⁹¹ Meryem, 19/46.

¹⁹² Hûd, 11/91.

¹⁹³ ed-Duhân, 44/20.

¹⁹⁴ Yâsîn, 36/18.

¹⁹⁵ el-Kehf, 18/20.

6. Salb/ صلب

Sözlükte Salb/ صلب *şiddetli olmak, insanı öldürmek amacıyla bağlamak*¹⁹⁷ manalarına gelen mastardır. Şiddetli sert olma itibarı ile sırt kısmına sulb/ صلب denilmiştir.¹⁹⁸ Salīb/ صليب ise insanın üzerinde asıldığı tahta, haç anlamına gelmektedir.¹⁹⁹ Kavram Mekki surelerde türevleriyle birlikte beş defa geçmektedir. Bir yerde *sırtta spermin oluşum yeri*,²⁰⁰ diğer dört yerde ise *asılmak suretiyle öldürülmek* anlamında kullanılmıştır.²⁰¹

Kur'an-ı Kerim tümevarımsal yöntemle incelendiğinde bu kelime ile ifade edilen asarak öldürmenin de daha önce zikredilen azab/ عذاب ve secn/ سجن gibi devlet otoritesi tarafından kullanılan ceza ve baskı mekanizmalarından biri olduğu söylenebilir. Nitekim *Kur'an*'da asarak öldürme kavramı, Hz. Yusuf'un, zindan arkadaşlarından birinin rüyasını onun "asılarak öldürüleceği" şeklinde tabir ederken²⁰² ve iman eden sihirbazlara sinirlenen Firavun'un savurduğu tehditler nakledilirken zikredilmektedir.²⁰³ Kavramın *Kur'an*'da geçtiği bir diğer yer ise Roma İmparatorluğuna bağlı bir bölgede Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeye çalışılmasıyla ilgilidir. *Kur'an-ı Kerim*'de bu kavram her ne kadar Hz. İsa'nın asılarak çarmıha gerilemediği ifade edilirken kullanılmış olsa bile²⁰⁴ bu ayetten, asarak çarmıha germenin Roma İmparatorluğuna bağlı bölgelerde iman edenlere karşı bir ceza ve baskı aracı olarak uygulandığı anlaşılmaktadır. İddiamızı destekleyen bir diğer ayet de *hurâbe ayeti* diye bilinen, Allah ve Resulüne savaş açıp yeryüzünde fesat çıkartmaya çalışan haydut ve eşkıyalar hakkında *Kur'an-ı Kerim*'de zikredilen ve ancak devlet otoritesi tarafından uygulanabilecek olan cezalardan birinin bu kavram ile ifade edilmesidir.²⁰⁵

¹⁹⁶ er-Râzî, XIII/461; el-Kurtubî, IX, 91.

¹⁹⁷ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 521; Râgıb el-İsfehâni, s. 292; Abdulfettah, İbrahim Ahmed, *el-Kâmûsu'l-Kavîm li'l-Kur'ani'l-Kerim*, Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslamiyye, Kahire 1404/1983, I, s. 380.

¹⁹⁸ Râgıb el-İsfehâni, s. 292; es-Semin el-Halebî, II, s. 346.

¹⁹⁹ Râgıb el-İsfehâni, s. 292.

²⁰⁰ et-Târık, 86/7.

²⁰¹ el-A'raf, 7/124; Yûsuf, 12/41; Tâhâ, 20/71; eş-Şuara, 26/49.

²⁰² Yûsuf, 12/41.

²⁰³ el-A'raf, 7/124; Tâhâ, 20/71; eş-Şuarâ, 26/49.

²⁰⁴ en-Nisâ, 4/157.

²⁰⁵ el-Maide, 5/33.

7. Tahrîk/ تحريق

Kelimenin kökeni olan hark/حَرْق *yakmak, acıtmak, çileden çıkarmak, sürtmek, ovalamak*²⁰⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Harîk/حَرِيق ise ateş demektir.²⁰⁷ Tahrîk *ateşte yakmak* anlamında tef'îl babından mastardır. *Kur'an-ı Kerim*'de beş yerde *el-harîk* şeklinde cehennem ateşi anlamında kullanılmaktadır.²⁰⁸ Tahrîk kavramı ise üç defa geçmektedir. Bunlardan biri Sâmiri'nin yaptığı buzağı heykelinin Musa (a.s) tarafından parçalanıp yakılarak denize savrulması hadisesi anlatılırken,²⁰⁹ diğer iki yerde ise Hz. İbrahim'in cezalandırılma amacıyla kavmi tarafından ateşe atılması bağlamında zikredilmektedir.²¹⁰

İman edenlerin ateşte yakılmak suretiyle cezalandırıldığına dair ayetler Hz. İbrahim ile sınırlı değildir. Her ne kadar bu kavram kullanılmamış olsa da el-Burûc suresinde sırf iman ettikleri için ateş çukurlarına atılan insanlardan bahsedilmekte ve onlara bu zulmü reva gören zalimler lanetlenmektedir.²¹¹

8. Fitne/ فتنه

*Madeni eritmek, imtihan etmek, birini görüşünden çevirmek için işkence yapmak, ateşe atmak*²¹² anlamlarına gelen bu kelime aslen *altın ve gümüş gibi değerli madenleri saflığını anlamak için ateşte eritmek* manasına gelen “fetr” kökünden türemiştir.²¹³ *Kur'an*'da hem Allah'a,²¹⁴ hem şeytana²¹⁵ hem de insana²¹⁶ nispet edilerek kullanılmaktadır.

Ayetlerden anlaşıldığı gibi fitne Allah (c.c) tarafından da kul tarafından da kaynaklanabilir. Eğer belaya düşürmek, imtihan etmek, azap etmek Allah tarafından ger-

²⁰⁶ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, I, 168; Mutçalı, Serdar, s. 161-162.

²⁰⁷ es-Semin el-Halebî, I, s. 395, Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, I, 168.

²⁰⁸ Âli İmran, 3/181; el-Enfâl, 8/50; el-Hacc, 22/9, 22; el-Burûc, 85/10

²⁰⁹ Tâhâ, 20/97.

²¹⁰ el-Enbiya, 21/68; el-Ankebût, 29/24.

²¹¹ el-Burûc, 85/4-10.

²¹² Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 680; es-Semin el-Halebî, III, s. 197.

²¹³ İbn Manzûr, XIII, 317; Çağrı, Mustafa, “Fitne”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, s. 157.

²¹⁴ Allah'a nispet edilerek kullanıldığı bazı yerler için bkz: el-En'âm, 6/53; Tâhâ, 20/40; Sâd, 38/34.

²¹⁵ el-A'raf, 7/27.

²¹⁶ İnsana nisbet edilerek kullanıldığı bazı yerler için bkz: Yûnus, 10/83; el-İsra, 17/73; el-Ankebût, 29/10.

çekleşiorsa bir hikmete yahut adil bir cezaya binaen gerçekleşmektedir. İnsanlar tarafından kaynaklanan fitne ise beşeri hırs ve zulüm kaynaklı olduğu için son derece yıkıcıdır. Bu yüzden *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir fitne için “*Fitne ölümden daha beterdir*”²¹⁷ buyrulmaktadır.²¹⁸

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli anlamlarda kullanılan bu kavram bazı ayetlerde müşriklerin Müslümanları dinlerinden vazgeçirmek ve onları tekrar putperestliğe döndürmek maksadıyla giriştikleri yıkıcı faaliyetleri ifade etmek için kullanılmaktadır.²¹⁹ Bu ayetlere bakıldığında Firavun ve yandaşlarının insanları dinlerinden çevirmek için uyguladıkları baskıların bu kavramla ifade edildiği görülmektedir.²²⁰ Ayetlerde inkârcıların uyguladıkları bu “fitne” ile Allah'ın azabı arasında ayırım yapılarak, inkârcılar tarafından eziyete uğrar uğramaz dinlerinden vazgeçen birtakım insanlar bulunduğu belirtilmektedir.²²¹ Bununla birlikte Mümin erkek ve kadınlara dinlerinden dönmeleri için işkence edenlerin sonunun cehennem ateşi olduğu hatırlatılır:

إِنَّ الَّذِينَ قَتَلُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ

*şüphesiz mümin erkeklerle mümin kadınlara işkence edip(fitne), sonra da tövbe etmeyenlere; cehennem azabı ve yangın azabı vardır.*²²²

şu ayette geçen ve ortadan kalkıncaya kadar Müslümanlara savaşılması emredilen fitnenin de *dinde zorlama* anlamında olduğu kuvvetle muhtemeldir.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

*Baskı ve şiddet kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir.*²²³

²¹⁷ el-Bakara, 2/191.

²¹⁸ Temiz, Bilal, *Kur'an'a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin nemi*, İF Dergisi, Ocak-Haziran 2003, III, sy.1, s. 258.

²¹⁹ ağrıcı, Mustafa, “Fitne”, *DİA.*, XIII, s. 157.

²²⁰ Yûnus, 10/83.

²²¹ el-Ankebût, 29/10; el-Hacc, 22/11.

²²² el-Buruc, 85/10.

İbni Ömer, Hz. Ali hilafetinden sonra meydana gelen karışıklıklarda kendisine karşı bu ayeti ileri sürerek neden savaşmadığını sorgulayan kişilere “*biz bunu Resulullah zamanında ve Müslümanlar az iken insanlar dinlerinden dolayı fitneye uğrarken yaptık. Adamı ya öldürür ya da bağlarlardı. Nihayet İslam yayıldı ve fitne ortadan kalktı*” diye cevap vermiştir.²²⁴ Bu ayetten anlaşıldığı üzere hangi dinden olursa olsun bir ferдин dinini yaşamasına engel durum yoksa fitne yok demektir.²²⁵ Bu durumda bu ayet, din özgürlüğünü kısıtlamak şöyle dursun her inancın özgürce yaşanabilmesi için güvence mahiyetinde olarak değerlendirilebilir.

D. Ekonomik Baskı İfade Eden Kavramlar

1. *Bahs*/ بخش

Bahs sözlükte, *ölçü ve tartıyı eksik yapmak, zulmetmek, hakkını tam vermemek, zulüm yoluyla eksiltmek*²²⁶ gibi anlamlara gelir. Bu kavram *Kur'an-ı Kerim*'de ticarete ölçü ve tartıda eksiklik yapmak anlamında kullanılmaktadır.²²⁷ Ayrıca Allah'ın ahirette insanlara yaptıklarının karşılığını eksiksiz olarak vereceği beyan edilirken²²⁸ ve Hz. Yusuf'un köle olarak zulümle az para karşılığı satılması hadisesi anlatılırken *bahs* kavramı kullanılır.²²⁹

Ölçü ve tartıda hile yapıp insanlara eşyalarını eksik verme olgusu özellikle Hz. Şuayb'ın toplumu Medyen Halkında temeyyüz etmiş ekonomik baskı çeşididir. Peygamberleri tarafından bu konuda kendilerine yapılan ihtarlar *Kur'an*'da üç yerde nakledilmektedir. Bu ayetlerden biri şudur:

²²³ el-Enfâl, 8/39.

²²⁴ İbni Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Sâmi b. Muhammed Sellâme, Dâru Tayyibe, yy. 1420/1999, IV, 55.

²²⁵ Erdal, Mesut, *Kur'an'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler*, DÜİF Dergisi, Diyarbakır 1999, I, s. 222.

²²⁶ İbn Manzûr, VI, 24; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 40-41; Râgıb el-İsfehânî, s. 35; es-Semin el-Halebî, I, s. 162.

²²⁷ el-A'raf, 7/85; Hûd, 11/85; eş-Şuara, 26/183.

²²⁸ Hûd, 11/15; el-Cin, 72/13.

²²⁹ Yûsuf, 12/20.

وَالِى مَدِينٍ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

*Medyen halkına da kardeşleri Şu'ayb'ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: "Ey kavimim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin.(bahs) Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır."*²³⁰

İbni Abbas'ın (r.a) bu ayetin tefsirinde, *Onlar azgın haddi aşmış bir kavimdi. Anayol üzerlerinde oturur insanlara mallarını eksik verirlerdi. Şehirlerine yabancı geldiği zaman elindeki paralar için sahte derler ondan değerinin çok altında alırlardı dediği rivayet edilmiştir.*²³¹

2. Tatfif/ تطفیف

*Kur'an-ı Kerim'de bir sureye adını veren bu kelime sözlükte ölçü ve tartıda noksanlık yapmak ve aldığından daha azını vermek*²³² anlamına gelir. 'Taffü's-şey' küçük önemsiz bir şey demektir.²³³ Tatfif/ تطفیف kavramı Bahs/بخس kavramı ile aynı anlamda değerlendirilmekle birlikte anlam kökleri dikkate alındığında, bahs mefhumunun zorlama ve zulüm; tatfif kavramının ise hile ve hırsızlık içerdiğini söylemek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de bu kavram ismi fail vezniyle kullanıldıktan sonra ayetin devamında bu kimselerin tanımını yapılmaktadır:

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ*الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ* وَإِذَا كَالُواهُمْ أَوْ وَزَنُواهُمْ يُخْسِرُونَ

²³⁰ el-A'raf, 7/85. Diğer ayetler için bkz. Hûd, 11/85; eş-Şuara, 26/183.

²³¹ el-Âlûsî, VIII, 177.

²³² İbn Manzûr, IX, 222; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 566.

²³³ Râgıb el-İsfahânî s. 314.

*Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar.*²³⁴

E. Baskı Yapan Egemenler İçin Kullanılan Kavramlar

1. *Mele'* ملا

*Yayı girmek, doldurmak, dolmak, yardım etmek, göze hoş gelmek*²³⁵ anlamlarına gelen 'me-le-e' fiilinden türeyen isimdir. Mele' kavmin eşrafı, bir iş üzerine ittifak eden kimseler, halkın gözlerini şan ve şerefle dolduran elit kimseler, topluluk demektir.²³⁶ *Kur'an*'da otuz defa geçen bu kelime biri hariç diğer yerlerde 'elif lam' ile yahut zamire izafetle ma'rife olarak zikredilir. Bu da daha ilk bakışta bu kişilerin içinde yaşadıkları toplumda tanınan sözü geçen kimseler olduğunu gösterir.²³⁷ İlk müfessirlerden Mukâtil b.Süleyman (ö.150/767) mele' kavramını "toplumun yöneticileri ve uluları" diye açıklamıştır.²³⁸ Birçok müfessir gibi Fahreddîn er-Râzî de tefsirinde mele' kavramını toplumun ileri gelenleri ve yöneticileri diye tefsir etmiş, mele' kelimesinin ihtiva ettiği 'dolgunluk' anlamına vurgu yaparak "*çünkü onlar insanların kalplerini heybetleriyle, gözlerini görünüşleriyle doldururlar. Toplantı yerlerinde bütün gözler üzerlerine çevrilidir*" demiştir.²³⁹ Hadislerde de Mekke müşriklerinin ileri gelenleri için bu kavram kullanılır. Örneğin Mekke müşriklerinin ileri gelenleri, namaz kılarken kendisini taciz edince Hz. Muhammed "*Allah'ım! Kureyş'ten olan bu topluluğun/ ملا yaptıklarını sana havale ediyorum*" buyurmuş, sonra da Kureyş'in eşrafından bazılarının isimlerini tek tek sayarak hepsini Allah'a havale etmiştir.²⁴⁰

²³⁴ el-Mutaffifîn, 83/1-3.

²³⁵ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 889; Mutçalı, Serdar, s. 844.

²³⁶ Râgıb el-İsfahânî, s.492; İbn Manzûr, I, 159; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 889; es-Semin el-Halebî, IV, s. 106.

²³⁷ Çelik, İbrahim, *Kur'an'da Mele' Terimi Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler*, UÜİF, 1986, I, sy.1, s. 78. Şunu da belirtmeliyiz ki; bu kavram iki yerde 'mele-i a'la' kalıbıyla yüksek mertebeli melekler için kullanılmıştır. Bkz. es-Sâffât, 37/8; Sâd, 38/69.

²³⁸ Mukâtil b Süleyman Ebu'l-Hasen, *Tefsiru'l-Mukâtil b Süleyman*, (thk. Ahmed Ferîd), Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût 1425/2003, I, 397.

²³⁹ er-Râzî, VII, 156-157.

²⁴⁰ Buhârî, *Kitâbu'l-Cizye*, 21.

Bu kavram asıl itibarıyla olumsuz bir anlam yüküne sahip değildir. Sebe Kraliçesinin danışma heyeti²⁴¹ ve Mısır hükümdarının rüyasını anlatıp tabir etmelerini istediği kimseler de²⁴² *Kur'an*'da bu kavramla ifade edilmişlerdir. Hatta hükümdar bir peygamber olan Süleyman'ın (a.s) etrafında bulunanlara da *Kur'an*'da mele' denilmektedir.²⁴³ Mele', ayetlerden anlaşıldığı üzere bir toplumda siyasi kararları alan egemenlerdir. Bütün toplumu değiştirip dönüştürmek amacıyla gönderilen peygamberlerin oradaki mevcut iktidar sahipleri tarafından tehdit olarak görülüp mukavemetle karşılaşması olağandır. Peygamberlerin toplumları uyarma görevinin karşısına çıkan mele'nin en önemli özelliği inkârcılıktır.²⁴⁴ Bu yüzden mele' kavramı *Kur'an*'da birkaç yer haricinde hep peygamber ve inananlara baskı uygulayan siyasi egemenler hakkında kullanılmaktadır.

Siyaset kurumunun bütün toplumlarda en eski zamanlardan beri süregelen temel sosyolojik kurumlardan biri olduğu, en erken toplumlardan biri olan Hz. Nuh'un kavminde bile siyasal egemen bir sınıfın/ ٧ oluşmuş olduğunun ilgili ayetlerden anlaşıldığı daha önce ifade edilmiştir. *Kur'an-ı Kerim*'de kavmini doğru yola davet etmek için gönderilen peygamberlerin hemen hepsi- Hz. Nuh,²⁴⁵ Hûd,²⁴⁶ Salih,²⁴⁷ Şuayb,²⁴⁸ Musa,²⁴⁹ ve Muhammed (a.s)²⁵⁰- insanları dinlerinden çevirmek için her çeşit baskı ve propagandayı yapan bu siyasal elitlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Konuyla ilgili ayetlerin vermek istediği asıl mesaj, bu tür aşağılayıcı ve baskıcı tutumların geçmiş dönemlerle sınırlı kalmayıp her devirde karşılaşılabilecek bir insanlık sorunu olduğunu bildirmek ve Müslümanlara geçmiş peygamberlerin izlediği yöntemi benimseterek onlarda her türlü baskıcı ve despotik anlayışa karşı mücadele ruhu geliştirmektir.²⁵¹

²⁴¹ en-Neml, 27/29, 32.

²⁴² Yûsuf, 12/43.

²⁴³ en-Neml, 27/38.

²⁴⁴ Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yay, 1998, s. 77.

²⁴⁵ el-A'raf, 7/60; Hûd, 11/27, 38 el-Mü'minûn, 23/24.

²⁴⁶ el-A'raf, 7/66; el-Mü'minûn, 23/33.

²⁴⁷ el-A'raf, 7/75.

²⁴⁸ el-A'râf, 7/88, 90.

²⁴⁹ el-A'râf, 7/103, 109, 127, Yûnus, 10/75, 88; Hûd, 11/97; el-Mü'minûn, 23/46; eş-Şuara, 26/34; el-Kasas, 28/20, 32, 38; ez-Zuhruf, 43/46.

²⁵⁰ Sâd, 38/6.

²⁵¹ Çelik, İbrahim, "Mele", *DİA.*, Ankara 2004, XXIX, s. 37.

Mele' kavramının barındırdığı 'göz doldurma, insanları etkileme' gibi manalar göz önünde bulundurulduğunda bu toplumsal egemenlerin -Max Weber tarafından kavramsallaştırılan tipoloji ile söylemek gerekirse-²⁵² geleneksel otoriteye sahip kişiler yanında, karizmatik otoriteye sahip kişilerden de olabileceğini söylemek mümkündür.

2. Mütref/ مترف

*Nimet içinde olmak, suyu bol olmak*²⁵³ anlamlarına gelen "terife-yetrafu" kökünden türeyen "etrefe" fiilinden ismi mef'ul olan bu kelime bolluk ve nimet içinde yaşayan, nimetin kendisini şımarttığı, haksızlıkta ısrar eden kimse²⁵⁴ demektir.

Mütref kelimesi türevleriyle birlikte *Kur'an-ı Kerim*'de sekiz yerde zikredilmektedir.²⁵⁵ Bunlardan üç tanesi fiil, diğer beş tanesi ise ismi mef'ul kalıbında geçer. *Kur'an*'da geçen özelliklerine bakıldığında bu kimselerin ahirete inanmayıp dünya hayatında doyusuya eğlenen,²⁵⁶ hakikati sorgulamaya zahmet etmeyip atalarını örnek alan,²⁵⁷ kendilerine gelen her uyarıcıyı yalanlayan,²⁵⁸ yaşadıkları şehirlerde günahlara dalan,²⁵⁹ yaptıklarıyla içlerinde yaşadıkları toplumu helake götüren²⁶⁰ refah ve bolluk içinde yaşayan azgın bir azınlık olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de bu kavramın kullanılmasıyla ilgili dikkat çekici husus bu kelimenin tekil olarak kullanılmamasıdır.²⁶¹ Bu da bunların bireysel olarak refah içinde yaşayan kimselerden ziyade, toplum içinde kendine özgü yaşam biçimlerine sahip toplumdaki izole yaşayan toplumsal bir grup olduklarını gösterir. Bu kavramın günümüzde sosyete diye tabir edilen cemiyete karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Zira günümüzde refah ve zenginlik içinde kendine özgü yaşam tarzına sahip, kendi cemiyeti dışında kalan dünyayı umursamayan bu kesimin tüm özellikleri *Kur'an*'ın mütref olarak

²⁵² Max Weber tarafından ortaya konulan 3 otorite tipolojisi hakkında geniş bilgi için bkz. Nur Vergin *Siyaset Sosyolojisi*, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s. 63-79.

²⁵³ Râgıb el-İsfahânî, s. 70; es-Semin el-Halebî, I, s. 260; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, I, 84.

²⁵⁴ İbn Manzûr, IX, 17; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 84; es-Semin el-Halebî, I, s. 260.

²⁵⁵ Abdülbâkî, M.Fuâd, a.g.e, s. 188.

²⁵⁶ el-Mü'minûn, 23/33.

²⁵⁷ ez-Zuhruf, 43/23.

²⁵⁸ Sebe', 34/34.

²⁵⁹ el-İsra, 17/16.

²⁶⁰ Hûd, 11/116; el-İsra, 17/16.

²⁶¹ Turgay, Nurettin, *Kur'an'da Mütref Kavramı*, Bilimname XII, 2007/1 s. 77.

isimlendirdiği toplumsal grupta mevcuttur. Mütref diye tabir edilen bu kesimin toplumu yönetmek için daima onlarla içli dışlı olmak zorunda olan siyasi egemenlerin/mele' ak-sine, yaşam tarzlarını tehdit eden bir durum ortaya çıkmadığı müddetçe diğer alt sınıflarla ilişki içine girmedikleri söylenebilir.

3. *Müstekbir-Mütekebbir-Ekâbir* / مستكبر - متكبر - اكابر

*Büyük olmak, cüsseli olmak, ağır olmak*²⁶² anlamlarına gelen kiber kökeninden isim olan kibir, *büyüklik, azamet, ululuk, bir şeyin büyüğü*,²⁶³ *kendisini beğenip başkalarından üstün görmek, hakkı kabul etmemekte inat etmek*²⁶⁴ demektir. Aynı kökten türeyen Tekebbür/*تَكَبُّرٌ* ve istikbâr/*اِسْتِكْبَارٌ* da sözlükte benzer anlamlara gelmektedir.²⁶⁵

Ragıb el-İsfehani İstikbârı ikiye ayırmıştır:

- 1) Kişinin büyüme istemesi: Bu çeşit büyüme gerektiği zamanda gerektiği yerde gerektiği kadar olursa olumludur.
- 2) Kendisini kimseye muhtaç görmeyip kendisinde olmayan özellikleri varmış gibi göstermesi. Bu ikinci anlamda istikbâr olumsuz mahiyettedir.²⁶⁶

İstikbâr/tekebbür ve türevlerinin Mekki surelerde kullanım alanına bakıldığında bu kavramın ilk olarak Hz. Âdem'e secde etmeyen İblis için kullanıldığı görülmektedir.²⁶⁷ Firavun, Hâmân ve Kârûn başta olmak üzere küfrün ve kibrin sembol isimlerinin ortak özelliği olarak zikredilmektedir.²⁶⁸ Bu kavram *Kur'an*'da ayrıca Nûh,²⁶⁹ Âd,²⁷⁰ Semûd,²⁷¹ Medyen²⁷² kavimlerindeki baskıcı gruplar için, iman etsin-etmesin

²⁶² İbn Manzûr, V, 126; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 778-779; Topaloğlu, Bekir, "Müstekbir", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 138.

²⁶³ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 778-779.

²⁶⁴ Râgıb el-İsfehânî, s. 438; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, II, 778-779; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 746-747.

²⁶⁵ Râgıb el-İsfehânî, s. 438.

²⁶⁶ Râgıb el-İsfehânî, s. 438.

²⁶⁷ el-A'râf, 7/13; Sâd, 38/74.

²⁶⁸ Yûnus, 10/75; el-Mû'minûn, 23/46; el-Ankebût, 29/39; Gâfir, 40/27, 35.

²⁶⁹ Nûh, 71/7.

²⁷⁰ Fussilet, 41/15.

²⁷¹ el-A'râf, 7/75, 76.

²⁷² el-A'râf, 7/ 88.

mustaz'aflar üzerinde tahakküm kuran yönetici sınıflar için²⁷³ ve en geniş anlamda Allah'ın ayetlerine yüz çevirip kibirlenen herkes için²⁷⁴ kullanılmaktadır.

İstikbâr/müstekbir vasfı *Kur'an-ı Kerim*'de genellikle, Allah'ın ayetlerine yüz çeviren, ona ibadet etmeyip kibirlenen kimseler hakkında kullanılmakla beraber, birçok yerde mele' ve mütref kavramlarıyla ifade edilen siyasi ve ekonomik egemenleri içine alacak şekilde, diğer insanlara karşı büyüklük taslayan, toplumda düşük statü sahiplerince model alınan, onlar üzerinde vesayet sahibi olan sosyal bir sınıfı ifade etmektedir. Bu kavramın insanlara karşı tekebbürü ifade ettiği yerlerde çoğul olarak geçmesi de bu iddiamızı destekler niteliktedir.

Bir sosyal grup olarak müstekbirler ve onların hegemonyası altındaki mustez'afların ahiretteki diyaloglarını içeren ayetlerde bu sosyal sınıflar arasındaki tebaiyet ilişkisi net bir biçimde görülmektedir.

وَبَرُّوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهْدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرٌ عَلَيْنَا أَمْ صَبْرُنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ

*“İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: “Şüphesiz bizler size uymuştuk; şimdi siz az bir şey olsun, Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?” Onlar da, “Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi, biz de sizi doğru yola erdirtirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur” derler.*²⁷⁵

Gerek ‘müstekbir’ gerekse de ileride ele alacağımız kavramlardan olan ‘mustaz'af’ kelimelerinin başlarında bulunan ‘sin’ harfi bu kelimelerin gerçek bir kuvvet ya da zaaf ifade etmediğini göstermektedir. Müstekbir gerçek anlamda güçlü olan

²⁷³ el-Ar'âf, 7/48, 75, 76, 88, 146; İbrahim, 14/21; el-Furkân, 25/21; Sebe, 34/31- 33; Fâtır, 35/43; Gâfir, 40/27, 35, 37, 38; el-Ahkâf, 46/20.

²⁷⁴ el-En'âm, 6/93; el-A'râf, 7/36, 40, 133, 206; en-Nahl, 16/49; el-Enbiya, 21/19; el-Mü'minûn, 23/67; Lokmân, 31/7; es-Secde, 32/15; es-Sâffât, 37/35; Gâfir, 40/60; el-Ahkâf, 46/10; Fussilet, 41/38; el-Câsiye, 45/8, 31

²⁷⁵ İbrahim, 14/21.

değil kendini güçlü gören; mustaz'af da gerçek anlamda güçsüz değil başkalarınca güçsüz-zayıf görünen demektir.²⁷⁶

Aynı kökten geldiği için ve *Kur'an*'da yalnızca bir yerde geçtiği için ayrı başlık altında incelemeye gerek duymadığımız Ekâbir/أكابر ise ileri gelenler, yöneticiler anlamına gelir.²⁷⁷

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَارًا مُّجْرِمِينَ لِّيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

*İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri(ekâbir) kıldık ki oralarda hilekârlık etsinler. Hâlbuki onlar hilekârlığı ancak kendilerine yaparlar. Ama farkında olmuyorlar.*²⁷⁸

4. Eimme/أئمة

Eimme, *insanların kendisine uyduğu kimse, halife, ordu komutanı, işaret, büyük geniş yol* gibi anlamlara gelen imâm/إمام kelimesinin çoğuludur. *Kur'an-ı Kerim*'de müfret kullanımıyla birlikte on iki; çoğul olarak altı defa geçer. Bunların ikisi Medenî surelerde diğerleri Mekki surelerde yer alır.²⁷⁹ *Kur'an* ıstılahında müfret olarak geçtiği yerlerde önder, kitap, levh-i mahfuz ve yol anlamlarında kullanılmaktadır.²⁸⁰ Çoğul olarak geçtiği yerlerin hepsinde “önderler” anlamındadır.

Bu kavram *Kur'an-ı Kerim*'de genelde “iyilik önderleri” anlamında kullanılır.²⁸¹ Mesela Enbiyâ suresinde Hz. İbrahim, Lût, İshâk ve Ya'kub'un (a.s) adı anıldıktan sonra “Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler (eimme) yaptık”²⁸² buyrulmuştur. Yine aynı şekilde İsrailoğullarından doğru yola çağıran önderler olduğu bu kavramla ifade edilmiştir.²⁸³ Bazı ayetlerde ise eimme kavramı, insanları cehenneme davet eden

²⁷⁶ Topaloğlu, Bekir, “Müstekbir”, *DİA*, XXXII, s. 139.

²⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî, s. 438; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, II, 778-779.

²⁷⁸ el-En'am, 6/123.

²⁷⁹ Abdalbâkî, M. Fuâd, s. 98-99.

²⁸⁰ Akyüz, Vecdi, a.g.e, s. 121-122.

²⁸¹ Akyüz, Vecdi, s. 121-122.

²⁸² el-Enbiya, 21/73.

²⁸³ es-Secde, 32/24.

kimseler olma nitelikleriyle “kötülük önderleri” anlamında kullanılmıştır.²⁸⁴ Medenî surelerde ise sadece bir yerde ve yine olumsuz manada ‘küfrün önderleri’ anlamında geçmektedir.²⁸⁵

F. Baskı Gören Gruplar İçin Kullanılan Kavramlar

1. *Mustaz’af-Zuafâ*/ مستضعف - ضعفاء

Kelimenin kökü olan za’f/ضَعْف kuvvetin karşıtıdır.²⁸⁶ Mastar anlamı *zayıflamak*, *gücü kuvveti gitmek*²⁸⁷ demektir. Zuafâ/ضُعَفَاء kelimesinin tekili olan zaîf/ضَعِيف ise *kendinde zayıflık bulunan, güçsüz*²⁸⁸ demektir. Bu zayıflık psikolojik, aklî ya da fiziksel olabilir.²⁸⁹ Mustaz’af ise *zayıf saymak zelil kılmak* anlamlarına gelen istiz’af mastarının ism-i mef’ûlûdür.²⁹⁰ Mustaz’af kelimesi, Medenî surelerde Mekke’de baskıya maruz kalan güçsüz Müslümanlarla ilgili olarak altı yerde geçer. Mekki surelerde ise bu kavram ismi mef’ul kalıbında gelmezken fiil formunda sekiz defa zikredilmektedir. Mekki surelerde zuafâ/ضُعَفَاء iki yerde istikbâr kavramının karşıtı olarak kullanılır.²⁹¹

Kur’an-ı Kerim ıstılahında mustaz’af ve zuafâ, küçük görülen, horlanan, ezilip itilen-kakılan kişi veya toplulukları ifade etmektedir.²⁹² Bu iki kavram Mekki surelerde, Semûd toplumunun müstekbirleri tarafından psikolojik baskıya maruz kalan düşük toplumsal statü sahibi iman edenler hakkında²⁹³ ve Firavun ve yandaşlarının baskı politikalarına maruz kalan İsrailoğulları hakkında²⁹⁴ kullanılmaktadır. Dünyada önderlerine uyarak iman etmeyen yönetilen pozisyonundaki toplumsal kesimlerin ahirette önderleri

²⁸⁴ el-Kasas, 28/41.

²⁸⁵ et-Tevbe, 9/12.

²⁸⁶ Râgıb el-İsfahânî, s. 304, es-Semin el-Halebî, II, s. 377.

²⁸⁷ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 542. Mutçalı, Serdar, s. 505.

²⁸⁸ es-Semin el-Halebî, II, s. 378.

²⁸⁹ Râgıb el-İsfahânî, s. 304, İbn Manzûr, IX, 203; İbrahim Ahmed Abdulfettah, I, s. 393.

²⁹⁰ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 542; Abdulfettah, İ. Ahmed, I, s. 393.

²⁹¹ M. Fuâd Abdalbaki, s. 517-518.

²⁹² Akyüz, Vecdi, a.g.e, s. 91; Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 2011, s. 228.

²⁹³ el-A’râf, 7/75

²⁹⁴ el-A’râf, 7/137; el-Kasas, 28/4, 5.

ile aralarında gerçekleşecek tartışmalar nakledilirken de söz konusu kavram zikredilmektedir.²⁹⁵

İlgili ayetlerden anlaşıldığı üzere mustaz'af kavramı; sosyal statüsü düşük, toplumda ezilen, sayıca az müminler anlamına geldiği gibi, menfaat temin etmek veya zararlarından emin olabilmek için önderlerine itaat eden, öz saygıdan mahrum toplumsal kalabalıkları da ifade etmektedir.

2. *Erâzil-Erzelûn*/ ارذل- ارذلون

Erâzil ve erzelûn *Âdi, bayağı, aciz, sıradan, rezil*²⁹⁶ anlamlarına gelen erzel/ارذل kelimesinin çoğuludur. Kökeni olan 'rezl' çirkinliğinden dolayı kendisinden uzak durulan demektir.²⁹⁷ *Kur'an-ı Kerim*'de iki yerde tekil olarak yaşlılıkta gelen düşkünlük anlamında,²⁹⁸ iki yerde de ayaktakımı, düşük sosyal statüdeki fakir insanlar²⁹⁹ anlamında kullanılmaktadır.

Hiz. Nuh'un kavmi peygamberlerine "İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz"³⁰⁰ "Sana hep aşağılık kimseler uymuş iken, biz hiç sana inanır mıyız?"³⁰¹ demişler ve ayaktakımı olarak gördükleri bu kimseleri etrafından kovmasını istemişlerdir.³⁰² İman edenlere ayaktakımı demelerinin sebebi olarak tefsirlerde, onların az mala, düşük statülü iş ve mesleklere sahip olmaları gösterilmiştir.³⁰³ Çünkü onlara göre şeref sahip olunan malın kemiyetine göre belirlenmektedir.³⁰⁴

²⁹⁵ İbrahim, 14/21; Sebe, 34/31-33; Gâfir, 40/47.

²⁹⁶ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, I, 341; Abdulfettah, İ. Ahmed, I, s. 263.

²⁹⁷ Râgıb el-İsfahânî, s. 199; es-Semin el-Halebî, II, s. 86.

²⁹⁸ en-Nahl, 16/70; el-Hacc, 22/5.

²⁹⁹ Abdulfettah, İ. Ahmed, I, s. 263.

³⁰⁰ Hûd, 11/27.

³⁰¹ eş-Şuarâ, 26/111.

³⁰² eş-Şuarâ, 26/114.

³⁰³ er-Râzî, XII, 155.

³⁰⁴ es-Semin el-Halebî, II, s. 86.

3. Tebaa/تعبا

*İzinden gitmek, yapışmak, bağlanmak, takip etmek*³⁰⁵ anlamlarına gelen mastar isimdir. Bu kelime hem tâbi olan anlamında tekil, hem de tâbi olanlar anlamında çoğul ism-i fâil olarak kullanılır.³⁰⁶ Bu tebaiyet yolda takip etmek gibi fiziki olabileceği gibi örnek alıp itaat etmek anlamında manevi de olabilir.³⁰⁷

Kur'an-ı Kerim'de fiil olarak çok çeşitli kullanıma sahip olan bu kelime hem olumlu hem olumsuz anlamda tebaiyet anlamına gelebilmektedir. Örneğin Hz. İbrahim'in "*kim bana tâbi olursa bendendir*"³⁰⁸ sözünde olumlu bir itaat söz konusu iken; Hz. Nuh ve Hûd'un kavminin peygamberlerini bırakıp mal ve evlat sahibi egemenlere, inatçı zalim önderlere tâbi olmaları olumsuz bir tebaiyet ilişkisine örnektir.³⁰⁹ Ahiret sahnelerini anlatan ayetlerde görüldüğü üzere, kendilerini yönetenler ne emrederlerse onu yerine getiren, aklını ve özgür iradelerini kullanmayan 'tebaa' denilen bu kitle, güce ve mala itaat eden çoğunluğu ifade etmektedir.³¹⁰

G. Toplumsal Grup İfade Eden Kavramlar

1. Ümmet/أُمَّة

Ümmet kelimesi sözlükte *ana, cemaat, yol, müddet* gibi anlamlara gelir.³¹¹ *Kur'an* kavramlarını ele alan eserlerde *zaman, mekân yahut dinin ister gönüllü ister zorunlu olarak bir araya getirdiği topluluk* diye tarif edilir.³¹²

³⁰⁵ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 81; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 83-84.

³⁰⁶ İbn Manzûr, VIII, 28; İ. Ahmed Abdulfettah, I, s. 98.

³⁰⁷ es-Semin el-Halebî, I, s. 255.

³⁰⁸ İbrahim, 14/36.

³⁰⁹ Hûd, 11/59; Nûh, 71/21.

³¹⁰ İbrahim, 14/21; Gâfir, 40/47, Sebe, 34/33.

³¹¹ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, I, 25; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 24.

³¹² Râgıb el-İsfahânî, s. 19; es-Semin el-Halebî, I, s. 119; İ. Ahmed Abdulfettah, I, s. 33- 34.

Günümüzde anlam daralmasına uğrayarak “aynı dine mensup olanlar” anlamında kullanılan bu kavram Mekkî surelerde genel olarak; ortak bir din,³¹³ zaman veya bölgeyi³¹⁴ paylaşan insan yahut cinlerden³¹⁵ müteşekkil topluluk anlamına gelmekle birlikte, değişik sınıflar halinde bir araya gelmiş hayvan toplulukları için³¹⁶ ve mecaz yoluyla tek kişi için de³¹⁷ kullanılmaktadır. Bu kavram *Kur’an*’da “din”³¹⁸ ve “müddet”³¹⁹ manasında da zikredilmektedir.³²⁰

Ümmet kelimesi *Kur’an-ı Kerim*’de çok büyük toplulukları,³²¹ bazen de tüm insanları içine alacak şekilde kullanıldığı gibi,³²² toplumun içinde dar bir kesimi³²³ ifade etmek için de kullanılır. Ancak bu kelime alelade ve niteliksiz bir toplumsal oluşumu, bir insan yığını değil belli amaçlar doğrultusunda bir araya gelen topluluklar anlamına gelmektedir.³²⁴

Kur’an-ı Kerim’de Allah dilese bütün insanları tek bir ümmet olarak yaratabileceği,³²⁵ nitekim bütün insanların aynı din üzerine bir toplum iken daha sonra ihtilafa düştükleri,³²⁶ her topluma uyarıcı geldiği,³²⁷ her toplumun kendilerine gelen uyarıcıyı yalanladığı³²⁸ ve cezalandırmak için harekete geçtiği beyan edilmektedir.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ

³¹³ el-En’âm, 6/108; el-A’râf, 7/181; Yûnus, 10/19; Hûd, 11/118; en-Nahl, 16/93; el-Hacc, 22/34, 67; ez-Zuhruf, 43/33; el-Casiye, 45/28.

³¹⁴ el-A’râf, 7/34, 164; Yûnus, 10/47, 49; er-R’ad, 13/30; el-Hicr, 15/5; en-Nahl, 16/36; el-Kasas, 27/23; Fâtır, 35/24.

³¹⁵ el-A’râf, 7/38.

³¹⁶ el-En’âm, 6/38.

³¹⁷ en-Nahl, 16/120, Râgıb el-İsfahânî, s. 19.

³¹⁸ el-Enbiya, 21/92; ez-Zuhruf, 43/22, 23.

³¹⁹ Hûd, 11/8; Yûsuf, 12/45.

³²⁰ Bu ayetlerde de ümmet kelimesi için nesil ve topluluk anlamı veren *Kur’an* lugatçıları ve müfessirler bulunmaktadır. bkz. Râgıb el-İsfahânî, s. 19; er-Râzî, IX, 197.

³²¹ en-Neml, 27/83.

³²² Yûnus, 10/19; Hûd, 11/118.

³²³ el-A’râf, 7/164; el-Kasas, 27/23.

³²⁴ Durmuş, Zülfikar, *Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Gruplar*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2003, III, s. 24.

³²⁵ Hûd, 11/118; en-Nahl, 16/93.

³²⁶ Yûnus, 10/19.

³²⁷ Yûnus, 10/47; Fâtır:35/24; en-Nahl, 16/36, 63.

³²⁸ el-Ankebût, 29/18.

Onlardan önce Nûh'un kavmi ve onlardan sonra gelen topluluklar(ümme) da yalanlamıştı. Her ümme kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı. Bu yüzden onları kısıkrak yakaladım. Benim cezalandırmam nasılmış, (gördüler)!³²⁹

Ümmele peygamberlere inanmayıp onları cezalandırmaya kalkınca Allah tarafından uyarı olarak musibet ve yoksulluğa çarptırılmışlar fakat bundan ders almayıp işledikleri günahlara devam edince bu sefer muvakkat bir süre bolluk ve refah içinde yaşayarak şırmamışlar sonra da hiç beklemedikleri bir anda helâk olmuşlardır.³³⁰

Türkiye'nin yetiştirdiği en önemli sosyologlardan biri olan Hilmi Ziya Ülken (ö.1974), ümme kelimesinin değışip dönüşerek günümüzde “kavim ayrılıkları hesaba katılmadan bütün Müslümanları içine alan dini cemaat” anlamında üniversal bir hüviyette kullanıldığını, bu anlamı aslında Arapçada “Millet-i İslâmiyye” kavramının karşıladığını söylemektedir.³³¹ Bu kelimenin anlam daralmasına uğrayarak ifade ettiği diğere anlamlardan soyutlandığını doğru olmakla birlikte günümüzdeki ümme mefhumunun bu kelimenin *Kur'an*'daki bazı kullanımlarına uygun olduğu söylenebilir. Zira İbn Abbas (r.a) da *ümme*ti günümüzdeki anlamıyla, “peygamberine tâbi olanlar” şeklinde tanımlamaktadır.³³²

2. Kavim/ قوم

Kavim sözlükte *aynı soydan gelen, töre, dil ve kültürleri bir olan insan topluluğu* anlamına gelir.³³³ Kelime aslında *içinde kadın bulunmayan erkek topluluğu* anlamına gelmekle birlikte kadın erkek bütün toplum için kullanılır.³³⁴ *Kur'an-ı Kerim*'de nadiren sadece erkekler için kullanılsa da mutlak olarak geçtiği yerlerin ekserisinde toplumun

³²⁹ Gâfir, 40/5.

³³⁰ el-En'âm, 6/42, 43, 44.

³³¹ Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, MEB. Yay., İstanbul 1969, s. 311.

³³² es-Semin el-Halebî, I, s. 120.

³³³ Şentürk, Recep, “Kavim”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 68.

³³⁴ Râgıb el-İsfehânî, s. 434; es-Semin el-Halebî, III, s. 357; İ. Ahmed Abdulfettah, II, s. 144.

tümü kastedilmektedir.³³⁵ Bu kelime *Kur'an-ı Kerim*'de 383 yerde ve hepsi tekil olarak geçmektedir.³³⁶

Kur'an-ı Kerim'de Hz.Nuh'un,³³⁷ Hûd'un,³³⁸ Salih'in,³³⁹ İbrahim'in,³⁴⁰ Lût'un,³⁴¹ Şuayb'in,³⁴² Musa'nın³⁴³ kavimlerinden ve peygamberlerin onları hak dine davetlerinden sıkça bahsedilir. Her kavme kendi dilini konuşan peygamberlerin gönderildiği,³⁴⁴ birçok toplumun uyarıcılarını yalanlayıp,³⁴⁵ cezalandırmaya yeltendikleri,³⁴⁶ azgınlık yaparak yeryüzünde bozgunculuk çıkardıkları ve bunun neticesinde helâk oldukları³⁴⁷ beyan edilir. Kavim kelimesi *Kur'an*'da sadece olumsuz faaliyetlerde bulunan toplumlar için kullanılmaz. Tövbe edip iman ederek azaptan kurtulan Yunus'un (a.s) kavmi bu duruma örnek olarak verilebilir.³⁴⁸

Kavim *Kur'an-ı Kerim*'in birçok yerinde tanımındaki özelliklerden bağımsız biçimde, olumlu ya da olumsuz özellikteki kimseleri anlatmak için "kişiler, kimseler" anlamında da kullanılmaktadır.³⁴⁹ *Kur'an*'da kavim sözcüğünün geçtiği bu ayetler, örnek bir medeniyetin kurulması yolunda temel ilkeler sunmaktadır.³⁵⁰

3. Karye/ قرية

Karye sözlükte *içinde yerleşik yaşam sürülen şehir*,³⁵¹ *içinde meskenlerin bulunduğu büyük yerleşim bölgesi*³⁵² ve *orada yaşayan insanlar*³⁵³ demektir. *Kur'an-ı Ke-*

³³⁵ Râgıb el-İsfahâni, s. 434; es-Semin el-Halebî, III, s. 358.

³³⁶ Şentürk, Recep, "Kavim", *DİA.*, XXV, 68.

³³⁷ Hûd, 11/89; el-Furkân, 25/37; el-Kamer, 54/33.

³³⁸ Hûd, 11/89.

³³⁹ Hûd, 11/89.

³⁴⁰ el-Hacc, 22/43.

³⁴¹ Hûd, 11/70; el-Hacc, 22/43.

³⁴² el-A'râf, 7/85; Hûd, 11/84.

³⁴³ el-A'râf, 7/148, 159; İbrahim, 14/5.

³⁴⁴ İbrahim, 14/4.

³⁴⁵ Kâf, 50/12, 13, 14.

³⁴⁶ Gâfir, 40/5.

³⁴⁷ el-Fecr, 89/11, 12, 13.

³⁴⁸ Yunus, 10/98.

³⁴⁹ el-En'âm, 97, 98, 99, 126; el-A'râf, 7/32, 58, 203; Yunus, 10/5,6,24, 67; Yûsuf, 12/87; en-Nahl, 16/11, 12, 13, 67, 69, 79.

³⁵⁰ Akyüz, Vecdi, a.g.e, s. 67.

³⁵¹ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 739; Râgıb el-İsfahâni, s. 417.

³⁵² Abdulfettah, İ. Ahmed, II, s. 115.

³⁵³ Râgıb el-İsfahâni, s. 417; es-Semin el-Halebî, III, s. 304.

rim'de hem şehir hem de şehir halkı anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin *Kur'an*'da geçtiği yerlerde bazı müfessirler başına “ehl” kelimesi takdir edip “şehir ahali” anlamı verirken bazıları ise “karye” kelimesinin bizzat “şehirde yaşayan insanlar” anlamına geldiğini söyleyerek takdîre gerek görmemişlerdir.³⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de insanlara Allah'ın hiçbir şehir halkını/قرية kendilerine uyarıcı gelmeden helâk etmediği hatırlatılmaktadır.³⁵⁵ Peygamberlerin gönderildiği her şehrin ileri gelenlerinin ve sosyetesinin babalarının dinlerinde ısrar ettikleri,³⁵⁶ peygamberlerini yalanladıkları,³⁵⁷ onlara tuzaklar kurdukları,³⁵⁸ bunun sonucunda Allah tarafından uyarı niteliğinde bazı musibetlere uğratıldıkları³⁵⁹ fakat bunlardan ders almayıp günahlara daldıkları,³⁶⁰ daha sonra da bir süre bolluk ve refah içinde yaşarken ansızın helâke uğradıkları beyan edilmektedir.³⁶¹ Bu şekilde nice şımarık halklardan oluşan şehirlerin yok olduğu anlatılırken³⁶² hiçbir şehir halkının durduk yere azaba uğramadığı hepsinin zalim oldukları defalarca vurgulanır.³⁶³ Huzur, güven ve bolluk içinde yaşadığı halde Allah'ın nimetlerine nankörlük yapan ve bunun neticesinde açlık ve korku ıstırapı yaşayan bir şehir halkının örneği verilerek³⁶⁴ eğer iman eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırlarsa kendilerine göklerden ve yerden nice bereket kapıları açılacağı müjdelenmektedir.³⁶⁵

4. Karn/ قرن

Karn aynı zaman diliminde yaşayan insan topluluğu demektir.³⁶⁶ Belli bir yere ve döneme ait nesil, kuşak, halk anlamlarına gelir. Bu anlamıyla tarihin belli döneminde yaşamış uygarlık için de kullanılabilir.³⁶⁷ Çoğulu kurûn/قرون şeklinde gelen bu kelime

³⁵⁴ Râgıb el-İsfehâni, s. 417.

³⁵⁵ el-Kasas, 28/59.

³⁵⁶ ez-Zuhruf, 43/23.

³⁵⁷ Sebe, 34/34.

³⁵⁸ el-En'âm, 6/123.

³⁵⁹ el-A'râf, 7/94.

³⁶⁰ el-İsrâ, 17/16.

³⁶¹ el-A'râf, 7/95.

³⁶² el-Kasas, 28/58.

³⁶³ el-En'âm, 6/131; Hûd, 11/102, 117; el-Kehf, 18/59; el-Hacc, 22/45, 48; el-Kasas, 28/59.

³⁶⁴ en-Nahl, 16/112.

³⁶⁵ el-A'râf, 7/96.

³⁶⁶ Râgıb el-İsfehâni, s. 417; es-Semin el-Halebî, III, s. 300; İ. Ahmed Abdulfettah, II, s. 115.

³⁶⁷ Akyüz, Vecdi, a.g.e, s. 70-71.

‘zaman’ anlamına da gelmektedir. Bu kelimenin delalet ettiği sürenin kırk, seksen ve yüz yıl olduğunu söyleyenler bulunmaktadır.³⁶⁸

Karn/kurûn kavramları *Kur'an-ı Kerim*'de genellikle helâk olgusu çerçevesinde ele alınır.³⁶⁹ *Kur'an*'da bu kelime ile daha çok, yaşadıkları bölgede etkin bir güce ve zenginliğe sahip topluluklar kastedilmekte ve bu güçlü toplumların bile yıkıma uğramaktan kurtulamadığı vurgulanarak,³⁷⁰ güç ve sayı bakımından onlardan çok geride olan Kureyş müşrikleri uyarılmaktadır.³⁷¹

5. Ferîk/ فريق

Ferîk *ayırarak, bölmek* gibi anlamlara gelen fark/فَرْق kökünden türemiş bir isimdir. *Ayurt edici özellikleriyle diğerlerinden ayrılan topluluk, cemaat* demektir.³⁷² *Ku'ran-ı Kerim*'de 10 tanesi Mekkî surelerde olmak üzere 29 yerde geçer ve genellikle tasvip edilmeyen bölünmelere ve gruplaşmalara işaret etmektedir.³⁷³

Bu kavram Mekkî surelerde genelde insanları iman edenler grubu ve inkârcılar şeklinde iki ana gruba ayırmak için kullanılır. Diğer bir deyişle bir ferîki diğerinden ayıran özellik iman ve küfürdür. *Kur'an-ı Kerim*'de Sâlih'in (a.s) Semûd toplumuna gönderilip tebliğe başladığında toplumun birbirine hasım iki grup/ferîk halinde kutuplaştığı anlatılır.³⁷⁴ İnkâr edenlerin iman edenlere “*İki topluluktan hangisinin (hangimizin) mevki ve makamı daha iyi, meclis ve topluluğu daha güzeldir?*”³⁷⁵ diyerek küçümstedikleri, hâlbuki inkârcılar grubu ile iman edenler grubu arasındaki farkın, kör ve sağır-lar ile görebilen ve işitebilenler arasındaki fark kadar büyük olduğu beyan edilmektedir.³⁷⁶

³⁶⁸ es-Semin el-Halebî, III, s. 300.

³⁶⁹ el-En'âm, 6/6; Yûnus, 10/13; el-İsrâ, 17/17; Meryem, 19/98; Tâhâ, 20/128; el-Kasas, 28/43; es-Secde, 32/ 26; Sâd, 38/3; Akyüz, Vecdi, a.g.e, s. 70-71.

³⁷⁰ Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet*, Pınar yay., İstanbul 1996. s. 254.

³⁷¹ Meryem, 19/74; Kâf, 50/36.

³⁷² Râgıb el-İsfahânî, s. 391; es-Semin el-Halebî, III, s. 222.

³⁷³ Topaloğlu, Bekir, “Fırka”, *DİA.*, XIII, 35.

³⁷⁴ en-Neml, 27/45.

³⁷⁵ Meryem, 19/74.

³⁷⁶ Hûd, 11/24.

6. Hizb/ حزب

Hizb/ahzâb sözlükte *sert yer, kuvvetli ve sert topluluk* demektir.³⁷⁷ Bu kelime ile kastedilen cemaat; benzer görüş, menfaat ve amaç etrafında toplanan güçlü ve katı insan topluluklarıdır.³⁷⁸ *Falanın hizbi*, onun yardımcıları destekçileri anlamına gelmektedir.³⁷⁹ Kelimenin çoğulu *ahzâb*'tır.

Mekkî surelerde tekil ve çoğul olarak on bir defa geçen bu kelime³⁸⁰ bazen çok küçük insan gruplarını ifade etmekle birlikte,³⁸¹ çoğul olarak kullanıldığı birçok yerde peygamberlerine karşı birleşen toplumların bütününü ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁸²

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ

*Onlardan önce Nuh milleti, Ad, sarsılmaz bir saltanatın sahibi Firavun, Semud, Lut milleti, Eykeliler de peygamberleri yalanlamıştı. İşte bunlar da peygamberlerine karşı birleşen topluluklardır.(Ahzâb)*³⁸³

7. Şî'a/ شِيعَة

Sözlükte *fırka, cemaat, emsal*³⁸⁴ gibi anlamlara gelen şî'a/شِيعَة Kur'an'da tamamı Mekkî surelerde olmak üzere on bir defa zikredilmektedir.³⁸⁵ Şî'a, bir insanı diğerlerine karşı güçlü kılan,³⁸⁶ bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan,³⁸⁷ kendi görüş ve mezhebine tâbi olan, topluluk³⁸⁸ demektir.

³⁷⁷ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 169-170; es-Semin el-Halebî, I, s. 399.

³⁷⁸ Abdulfettah, İ. Ahmed, , a.g.e, I, s. 151.

³⁷⁹ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 170; Abdulfettah, İ. Ahmed, I, s. 151.

³⁸⁰ M.F. Abdalbaki, s. 244.

³⁸¹ el-Kehf, 18/12.

³⁸² Abdulfettah, İ. Ahmed, I, s. 151.

³⁸³ Sâd, 38/13.

³⁸⁴ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, I, 505-506; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 465-466.

³⁸⁵ Abdalbaki, M.Fuâd, s. 490.

³⁸⁶ Râgıb el-İsfahânî, s. 279.

³⁸⁷ Öz, Mustafa, "Şia", DİA., İstanbul 2010, XXXIX, 111.

³⁸⁸ Abdulfettah, İ. Ahmed, a.g.e, I, s. 363.

Kur'an-ı Kerim'de bu kavram birbirine düşman farklı grupları ifade etmek için kullanıldığı gibi,³⁸⁹ geçmiş toplumlar için,³⁹⁰ aynı dine³⁹¹ ve aynı etnik kökene mensup olanlar için de kullanılmıştır.³⁹² *Eşyâ* ' şeklinde çoğul olarak zikredildiği iki yerde de³⁹³ 'sizin benzerleriniz' anlamına gelmektedir.³⁹⁴

8. *Tâife*/ طائفة

Tâife kelimesi *topluluk, fırka, aynı görüş ve mezhepten insanları toplayan cemaat, bir şeyin parçası* anlamlarına gelmektedir.³⁹⁵ Bu kelime bazen tek kişi için de kullanılabilir.³⁹⁶ Mekî surelerde beş yerde zikredilen bu kavram *Kur'an*'da hem tekil hem ikili olarak geçmektedir.³⁹⁷

Kur'an-ı Kerim'deki kullanımına baktığımızda bu kavramın çoğunlukla, üst bir grubun parçası anlamında zikredildiği görülmektedir. Ayetlerde Firavun'un halkını parçalayıp bir tâifeye zulmettiği,³⁹⁸ Hz. Şuayb ve Hz. İsa'ya kavminden bir tâifenin iman edip diğer tâifenin inkâr ettiği,³⁹⁹ Hz. Muhammed ve ona iman edenlerden bir tâifenin gecenin çoğunu ibadetle geçirdiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁰ Kavramın salt toplum manasında zikredildiği yerler de mevcuttur.⁴⁰¹

9. *Aşîret*/ عشيرة

Aşîret kişinin yakın akrabalarından oluşan topluğa verilen isimdir.⁴⁰² Bu kelime Arapçada 'kabile' karşılığı kullanıldığı gibi kableden daha küçük sosyal grupları da ifade etmektedir. Arap kabile teşkilatında birkaç aşîret birleşerek fasîle denilen sosyal

³⁸⁹ el-En'âm, 6/65, 159; el-Kasas, 28/4; er-Rûm, 30/32.

³⁹⁰ el-Hicr, 15/10.

³⁹¹ es-Sâffât, 37/83.

³⁹² el-Kasas, 28/15.

³⁹³ Sebe, 34/54; el-Kamer, 54/51.

³⁹⁴ İbn Manzûr, VIII, 189.

³⁹⁵ Mustafa, İbrahim ve diğerleri, a.g.e, II, 577; es-Semin el-Halebî, II, s. 425.

³⁹⁶ es-Semin el-Halebî, II, s. 425.

³⁹⁷ M.F Abdalbaki, 530-531.

³⁹⁸ el-Kasas, 28/4.

³⁹⁹ el-A'râf, 7/87; es-Saff, 61/14.

⁴⁰⁰ el-Müzzemmil, 73/20.

⁴⁰¹ el-En'âm, 6/156.

⁴⁰² Râgıb el-İsfahânî, s. 347; es-Semin el-Halebî, III, s. 77; Mustafa, İbrahim ve diğerleri, II, 608.

grubu oluşturmaktadır. Fasîlelerden fahz, fahzlardan batn, batnlardan imâre, imârelerin birleşmesinden de kabile oluşur.⁴⁰³

Bu kavram *Kur'an-ı Kerim*'de ikisi Medenî biri Mekkî surelerde olmak üzere üç defa geçmektedir.⁴⁰⁴ Bu üç yerde de Araplardaki sosyal grubu ifade etmektedir.⁴⁰⁵ Mekkî surelerde bu kavram sadece, İslam dinine açık daveti başlatan,⁴⁰⁶ “Önce en yakın akrabaları uyar”⁴⁰⁷ mealindeki ayette geçmektedir.

Bu saydıklarımız haricinde esbât/أَسْبَابُ,⁴⁰⁸ ashâb/أَصْحَابُ,⁴⁰⁹ âl/آل,⁴¹⁰ ehl/أَهْلُ,⁴¹¹ sülle/سُلَّةُ,⁴¹² raht/رَهْطُ,⁴¹³ zümre/زُمْرَةُ,⁴¹⁴ şirzime/شِرْذِمَةٌ,⁴¹⁵ ma'ser/مَعْشَرُ,⁴¹⁶ usbe/عُصْبَةٌ,⁴¹⁷ fie/فِئَةٌ,⁴¹⁸ fasilet/فَصِيلَةٌ,⁴¹⁹ fevc/فَوْجُ,⁴²⁰ kabîle/قَبِيلَةٌ,⁴²¹ nâdiye/نَادِيَّةُ,⁴²² nefer/نَفَرُ,⁴²³ kelimeleri de Mekkî surelerde sosyal grup ifade eden kavramlardır. Bu kavramların bir kısmı Kur'an'da kullanımı nadir olduğu için, diğer bir kısmı ise tez konusu ile doğrudan bağlantısı olmadığı için ayrıca ele alınmaya gerek görülmemiştir.

⁴⁰³ Halaçoğlu, Yusuf, “Aşiret”, *DİA.*, İstanbul 1991, IV, 9; el-Âlûsî, XIX, 134.

⁴⁰⁴ Abdulbâki, M.Fuâd, s. 567.

⁴⁰⁵ Medenî surelerde geçtiği yerler için bkz. et-Tevbe, 9/24; el-Mücadele, 58/22.

⁴⁰⁶ Buhârî, *Kitâbu 'l-vesâyâ*, 11.

⁴⁰⁷ eş-Şuarâ, 26/214.

⁴⁰⁸ el-A'râf, 7/160.

⁴⁰⁹ el-En'âm, 6/71; el-A'râf, 7/36, 48; Yûnus, 10/26; el-Hicr, 15/78, 80; el-Kehf, 18/9; el-Hacc, 22/44; el-Furkân, 25/38.

⁴¹⁰ el-A'râf, 7/130; Yûsuf, 12/6; el-Hicr, 15/59; Sebe, 34/13.

⁴¹¹ el-A'râf, 7/98; Hûd, 11/46; Tâhâ, 20/32; el-Kasas, 28/45; el-Ankebût, 29/31.

⁴¹² el-Vâkıa, 56/13, 39, 40.

⁴¹³ Hûd, 11/91, 92; en-Neml, 27/48.

⁴¹⁴ ez-Zümer, 39/71, 73.

⁴¹⁵ eş-Şuarâ, 26/44.

⁴¹⁶ el-En'âm, 6/128, 130.

⁴¹⁷ Yûsuf, 12/8, 14; el-Kasas, 28/76.

⁴¹⁸ el-Kehf, 18/43; el-Kasas, 28/81.

⁴¹⁹ el-Meâric, 70/13.

⁴²⁰ en-Neml, 27/83; Sâd, 38/59; el-Mülk, 67/8.

⁴²¹ el-A'râf, 7/27; el-İsra, 17/92.

⁴²² el-Ankebût, 29/29; el-Alak, 96/17.

⁴²³ el-Kehf, 18/34; el-Ahkâf, 46/29.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ SURELERDE

SOSYAL BASKININ SEBEPLERİ

MUHATAPLARI ve BASKI ÇEŞİTLERİ

1. Sosyal Baskının Sebepleri

Sosyal baskının sebepleri zaman ve mekân başta olmak üzere birçok parametreye bağlı olarak değişebilmektedir. Burada özellikle, inkârcıların iman etmemelerinin ardında yatan sebepleri, bilinçaltılarını ele veren sözlerini nakleden ayetler ve peygamberlerin yaşadığı dönemdeki sosyal, dini ve ekonomik şartları tasvir eden bazı tarihi kaynaklar esas alınarak, dinî nedenlerle yapılan sosyal baskının sebepleri irdelenecektir.

A. Değişim ve Yenilik Korkusu

Din, ilkel ya da modern bütün toplumlarda var olagelmiş bir fenomendir.⁴²⁴ Antropolojik araştırmalar tarihte dinsiz hiçbir toplumun mevcut olmadığını göstermektedir. İnsanlık tarihinde ne kadar eskiye gidilirse gidilsin, din olgusu daima karşılaşılan bir vakıa olmuştur.⁴²⁵ Elbette bireysel olarak ateizmi benimseyenler olmuştur fakat kutsallardan tamamen arınmış ateist bir toplum tespit edilememiştir.

Şüphesiz dinler Allah ile kul arasındaki ilişkileri düzenlediği gibi sosyal hayatı da düzenleyen kurallar ihtiva ederler.⁴²⁶ Din, diğer temel sosyolojik kurumlarla, diğer bir deyişle; her toplumda bulunan temel davranış örüntüleri olan siyaset, ekonomi, eğitim, aile kurumlarıyla karşılıklı etkileşim halindedir. Dolayısıyla din, toplumu ve toplumsal kurumları temelden etkilediği gibi, batıl ve tahrif edilmiş dinlerde açıkça müşahade edildiği üzere başta ekonomi olmak üzere diğer kurumlardan ciddi biçimde etkilenmektedir. Bu yüzden toplumda bir grubun yeni bir dine intisap etmesi daima o toplumdaki mevcut dengeleri bozma potansiyeli taşımaktadır. Böyle bir durum da tabii olarak, avantajlı oldukları mevcut düzenin sürmesini isteyen siyasi ve ekonomik bakımdan egemen olan kesimleri- *Kur'an*'ın diliyle mele' ve mütrefleri- tedirgin eder. Aynı şekilde tarih boyunca gelmiş geçmiş toplumların hemen hemen bütünü, atalardan beri süregelen inanç ve âdetlerde yenilik hareketi başlatılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır.⁴²⁷

⁴²⁴ Kirman, Mehmet Ali, a.g.e, s. 87.

⁴²⁵ Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, (Çev: Turgut Kalpsüz), AÜİF Yay., Ankara 1964, s. 31; Tezcan, Mahmut, *Kültürel Antropoloji*, Maya Akademi Yay, Ankara 2008, s. 226; Aktay, Yasin, a.g.e, s. 4.

⁴²⁶ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, İFAV, İstanbul 2013, s. 22.

⁴²⁷ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çev: Salih Tuğ), Yeni Şafak Yay, Ankara 2003, I, 87.

Mesela Firavun, Hz. Musa'yı öldürmesine tepki göstermemeleri için taraftarlarını şu sözlerle ikna etmeye çalışmıştır.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ دَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ

*Firavun: Bırakın beni, dedi. Musa'yı öldüreyim. (Kurtarabilirse) Rabbine yalvar-sın. Çünkü ben onun, dininizi değiştirmesinden yahut yeryüzünde fesat çıkarmasından korkuyorum.*⁴²⁸

Görüldüğü gibi Firavun, eğer bu din yayılırsa mevcut hallerinin değişeceğini ve yeryüzünde fesat çıkacağını söyleyerek tebaasını korkutma yoluna gitmiştir. Mahmud el-Âlûsi bu ayette أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ kısmını أَنْ يَغْيِرَ حَالَكُمْ diye tefsir ederek, dinin değişmesin-den maksadın yaşadıkları mevcut durumun değişmesi olduğuna işaret etmiş ve Ebu Muhammed b. Atiyye (ö.541/1147)'nin: "Din burada saltanat demektir" dediğini nakletmiştir.⁴²⁹ Seyyid Kutub (ö.1966) bu ayetin tefsirinde, Firavunun bu sözünün hiç eskimediğini, her hak-batıl; iman-küfür karşı karşıya geldiğinde hak davetçisini karalamak için bu sözlerin kullanıldığını veciz şekilde ifade etmiştir.⁴³⁰

Aynı şekilde Kureyş müşriklerinin Hz. Muhammed'i (a.s) suçladıkları konulardan biri de yenilik getirdiği iddiasıdır:

وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا خِتْلَاقٌ

*Onlardan ileri gelenler: 'Yürüyün, tanrılarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur. Başka dinde de bunu işitmedik; bu ancak bir uydurmadır' dediler.*⁴³¹

Bu ayette açıkça görüldüğü gibi, ileri gelen inkârcılar tevhid inancının yeni bir inanç olduğunu, Hıristiyanlık ve Yahudilikte bile bu şekilde bir inanç şekli bulunmadığını iddia ederek, alt sınıflara mevcut dinlerinde direnmeleri gerektiğini empoze etmiş-

⁴²⁸ Gâfir, 40/26.

⁴²⁹ el-Âlûsî, XXIV, 62.

⁴³⁰ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli 'l-Kur'an*, Dâru's-şurûk, Beyrût 1402/1982, V, 3078.

⁴³¹ Sâd, 38/6-7.

lerdir. Bu söylem, tevhid inancının yeni olduğu şeklindeki bir çarpıtmanın yanında yeni olan her şeyin yanlış ve zararlı olduğu önyargısını da barındırmaktadır.

B. Ekonomik ve Siyasi Endişeler

Ekonomik ve siyasi endişeler, egemenler açısından ve mustaz'aflar açısından olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir.

1. Egemenler Açısından

Toplumsal egemenlerin peygamberlerin getirdiği yeni dine inanmayıp, inananlara baskı yapmalarının en önemli nedenlerinden biri ekonomik endişelerdir. Daha önce bahsedildiği gibi din ve ekonomi karşılıklı etkileşim halindedir. Bu yüzden ekonomik gücü elinde bulunduranlar kendi menfaatlerine zarar vermeyen, amiyane tabirle suya sabuna dokunmayan batıl dinleri benimsemiş hatta Marksist ideolojinin savunduğu gibi, bu dinleri kendi hâkimiyetlerini sağlayan bir üst yapı unsuru olarak kullanmak suretiyle kendi sömürü düzenlerinin devamı açısından desteklemişlerdir. Bu akıbetten asıl itibarıyla semavî dinlerden olan Yahudi ve Hristiyanlık da kurtulamamış -büyük ölçüde ekonomik saiklerle- tahrife uğramışlardır. Şu ayet *Kur'an-ı Kerim*'de birçok yerde bahsedilen bu durumun sadece bir örneğidir:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيُشْتَرَوْا بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ

*Vay, kitabı elleriyle yazıp, sonra da onu az bir değere satmak için, 'bu Allah katındandır' diyenlere! Vay ellerinin yazdıklarına! Vay kazandıklarına!*⁴³²

Toplumsal egemenlerin peygamberleri ve onların getirdikleri dinleri kendi varlıkları için tehdit olarak görmelerinin sebebi, ekonomik kazanç için her türlü yolu mubah gören mevcut düzenin aksine hak dinlerin haksız kazanç yollarını yasaklayıcı kurallar içermesidir. Hak dinler, yetimi mağdur etmemeyi,⁴³³ akrabaya, fakirlere, yolda kalmış-

⁴³² el-Bakara, 2/79.

⁴³³ el-En'âm, 6/152; el-İsra, 17/34; el-Beled, 90/15; en-Nisâ, 4/10

lara yardım etmeyi,⁴³⁴ zekât vermeyi⁴³⁵ infak etmeyi emretmekte;⁴³⁶ diğer taraftan zenginliklerinin kaynağı olan faizi,⁴³⁷ rüşvet gibi haksız yollarla kazanç elde etmeyi,⁴³⁸ malların dilendiği gibi harcanıp israf edilmesini,⁴³⁹ ölçü ve tartıda haksızlık yapmayı⁴⁴⁰ yasaklamaktadır. Böyle bir dinin toplumsal hayata hâkim olmasının, servetlerini ve üstünlüklerini mevcut düzene borçlu olanlar tarafından tasvip edilmeyip toplumda yayılmasının engellenmeye çalışılması tabii bir durumdur.

Siyasi ve ekonomik elitlerin kendi gelecekleriyle ilgili endişelerini, peygamberler ve getirdikleri dinler hakkında kara propaganda yaparak maskeleymeye çalıştıkları görülmektedir. Kendilerinin toplum üzerindeki mevcut haksız hâkimiyetlerini hiç günde me getirmeyip, peygamberleri yönetimi ele geçirmek için hile yapmakla suçlamışlardır.

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتَنَّا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمْ بِمُؤْمِنِينَ

“Siz ikiniz, bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çevirmek ve yeryüzünün büyükleri olasınız diye mi geldiniz? Biz size inanmıyoruz” dediler.⁴⁴¹

Firavun ve adamlarının Musa ve Harun’a (a.s) yönelttikleri bu suçlama hemen hemen bütün peygamberlere yöneltilmiştir. Hz. Nûh, Hûd, Salih, Lût, Şuayb (a.s) hep “Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim ancak Âlemlerin Rabbine aittir”⁴⁴² demek zorunda kalmışlardır. Benzer şekilde Hz. Muhammed (a.s)’e de Sâd suresinde toplumuna, “Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ben kendi kendine bir şey iddia eden kimselerden de değilim”⁴⁴³ demesi emredilmiştir.

⁴³⁴ el-Bakara, 2/177; en-Nisâ, 4/36; en-Nahl, 16/90; el-İsra, 17/26; er-Rûm, 30/38.

⁴³⁵ el-Bakara, 2/43, 83, 277; Meryem, 19/31, 55; en-Nur, 24/56; el-Müzzemmil, 73/20.

⁴³⁶ el-Bakara, 2/195, 253, 267; el-Hadîd, 57/7; el-Münafkûn, 63/10; et-Teğabün, 64/16.

⁴³⁷ el-Bakara, 2/275, 278; Âli İmran, 3/130.

⁴³⁸ el-Bakara, 2/188; en-Nisa, 4/161.

⁴³⁹ el-Â’râf, 7/31; Hûd, 11/87; Tâhâ, 20/81.

⁴⁴⁰ el-Â’râf, 7/85; Hûd, 11/85; eş-Şuara, 26/183.

⁴⁴¹ Yûnus, 10/78.

⁴⁴² eş-Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180.

⁴⁴³ Sâd, 38/86.

2. Mustaz'aflar Açısından

Kur'an literatüründe *mustaz'af* olarak isimlendirilen bu düşük statü sahibi, alt sınıflara mensup toplum kesimler de egemen, baskıcı gruplardan gelebilecek zararlardan korktukları için peygamberler tarafından tebliğ edilen yeni dine girmeye çekinmişlerdir. Onların bu tutumları *Kur'an-ı Kerim*'de şu ayette net bir biçimde anlatılmaktadır:

يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لِبَنَسِ الْمَوْلَى وَلِبَنَسِ الْعَشِيرِ

*Kendisine zararı faydasından daha yakın olana yalvarır. Yalvardığı şey ne kötü yardımcısı ve ne kötü yoldaştır.*⁴⁴⁴

Fahreddîn er-Râzî bu ayetin tefsirinde iki görüşten biri olarak, burada kendilerine yalvarılanların taptıkları putlar değil, zararlarından korkulan yöneticiler olduğunu ifade etmiştir. Zira bir önceki ayette, inkârcıların hiçbir zarar ve fayda vermeye gücü olmayan putlara taptıkları beyan edilmiştir.⁴⁴⁵ Buna göre bahsedilen insanların yöneticilere itaat etmelerinin sebebi onlardan menfaat temin etme arzusundan ziyade, onlardan gelebilecek zararlardan güvende olmayı istemeleridir.

Bu durum Mekke özelinde düşünülürse, o bölgenin tek geçim kaynağının ticaret olduğu bilinmektedir. Arabistan kabilelerinin büyük bir kısmı, Mekkelilerle olan ticarî münasebetleri dolayısıyla Mekkelilerle ittifak halindeydi.⁴⁴⁶ Putperestliğin merkezi konumunda olan Mekke'de yaşayanların, Hz. Muhammed'in (a.s) davetine olumlu bir yanıt vermesi halinde diğer putperest kabileler tarafından yok edilme korkusu taşıdıkları anlaşılmaktadır.⁴⁴⁷ Mekkelilerin iman etmeleri halinde karşı karşıya kalmaktan korktukları bu varlık endişelerini nakleden ayetlerden biri de şudur:

وَقَالُوا إِن نَّتَّبِعِ الْهُدَى مَعَكَ تَخْطِفُ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَمْ نُمْكِنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجَبَّى إِلَيْهِ نَمْرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِّنْ لَّدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

⁴⁴⁴ el-Hacc, 22/13.

⁴⁴⁵ er-Râzî, XII, 15.

⁴⁴⁶ Hamidullah, Muhammed, a.g.e, II, s. 1036.

⁴⁴⁷ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'an*, (Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri), İstanbul 1991, IV, 200; Vatandaş Celaleddin, *Hiz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, Pınar Yay, (5. Bs.) İstanbul 2009, I, s. 264.

*Seninle beraber doğru yolda gidersek, yurdumuzdan ediliriz” dediler. Onları katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürününün toplandığı güvenli ve kutlu bir yere yerleştirmedik mi? Ama çoğu bilmezler.*⁴⁴⁸

Tefsirlerde bu ayetin sebab-i nüzulu bağlamında şu hadise nakledilmiştir: Hars b. Osman Hz. Peygambere (a.s)’e gelerek, “Biz senin hak üzerine olduğunu biliyoruz. Fakat korkuyoruz; eğer diğer Araplara muhalefet edip sana tabi olursak, biz kolay lokmayız, bizi kapıp yurdumuzdan kopartırlar” demiştir.⁴⁴⁹ Bunun üzerine bu ayet nazil olmuş, faydalandıkları bütün nimetlerin Allah’ın bir lütfu olduğu, onları o korunmuş bölgeye yerleştirip onlara rızık verenin Allah(c.c) olduğu hatırlatılmıştır.

Seyyid Kutub bu ayetin tefsirinde şöyle demektedir:

*“Çoğu insan, Allah düşmanlarının düşmanlığından ve tuzaklarından korktuğu için Allah’ın şeriatına ve hidayetine tabi olmaya çekinir. Kendilerine karşı hepsinin birleşmesinden korkarlar. İktisadi ve gayri iktisadi baskılardan çekinirler. Hâlbuki bu sadece bir kuruntudur. Zira Araplar Allah’ın hidayetine tabi olduktan sonra dört asır hatta daha kısa bir sürede Doğu ve Batı’ya hâkim olmuşlardır.”*⁴⁵⁰

C. Atalar Tabusu

İnkârcıların peygamberler tarafından tebliğ edilen yeni dini kabul etmeyip, kabul edenlere baskı yapmalarına neden olan faktörlerden bir diğeri de ata tabusu denilebilecek, adeta ataları kutsallaştıran, onları yanlış yapmaz konumda gören çarpık anlayıştır. Cahiliye Araplarında ve *Kur’an-ı Kerim*’de anlatılan diğer toplumlarda, Çin ve Japon kültürlerinde olduğu üzere, tapınacak kadar güçlü olmasa da atalara aşırı saygı gösterildiği anlaşılmaktadır.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ el-Kasas, 28/57.

⁴⁴⁹ Zemahşerî, III, 421; er-Râzî, XIII, 4; el-Beyzâvî, III, 19; el-Kurtubî, XIII, 300; el-Âlûsî, XX, 97.

⁴⁵⁰ Kutub, Seyyid, V, 2704.

⁴⁵¹ Tümer, Günay, “Atalar Kültü”, *DİA.*, IV, 43.

İnsan şüphesiz içinde yaşamış olduğu sosyal çevreden büyük ölçüde etkilenir. Bir kimsenin en etkili sosyal bağı kendi ailesidir. İnsanın dünyaya gelişi, dünyaya hazırlanması ve kimliği aile ilişkileri içinde şekillenmektedir.⁴⁵² Kişi çocukluğundan itibaren yetiştiği aile ve çevre tarafından formal ve informal olarak eğitilir ve bunun sonucunda mevcut sosyal inanç, değer ve normları içselleştirerek kabul eder. Sosyalizasyon denilen bu süreç ailenin en önemli fonksiyonlarından biridir.⁴⁵³ İnsanlar genelde içinde yaşadıkları toplumun inançlarını, adetlerini, değerlerini mutlak doğru olarak görüp diğer inançları bu perspektiften yorumlama yanlısına düşer. Geleneksel ailenin dağılıp çekirdek ailenin hâkim olduğu, hatta tek ebeveynli ailelerin yaygınlaşmaya başladığı günümüzde bile bu durumun geçerli olduğu dikkate alınırsa peygamberlerin gönderildiği geniş aile örgütlenmesinin yaygın olduğu geleneksel toplumlarda babalara ve atalara bağlılığın ne derece fazla olduğu takdir edilebilir.

Kur'an-ı Kerim'in gelenek bağlamında en çok karşı çıktığı durum atalar kültü, taklit ve puta tapıcılığın tarihsel kökenidir. *Kur'an-ı Kerim* her geleneksel anlayışın doğru olamayacağına dikkat çekmekte ve sorgulanmasını istemektedir.⁴⁵⁴ Atalarının yolunun yanlış olabileceğini aklına bile getirmeyip körü körüne dinlerinde ısrar edenler *Kur'an-ı Kerim*'de sık sık tenkit edilmiştir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ

Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun” denince: “Babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız” derler. Ya şeytan, babalarını alevli ateşin azabına çağır mışsa?⁴⁵⁵

‘Atalarının dinine tabi olma’ inkârcıların peygamberlerin getirdiği dinleri yalanlamak için en sık ileri sürdükleri argümandır. Hak dinlerin aleyhinde herhangi bir aklî-ilmî delil getiremeyen inkârcılar sadece bu mesnetsiz savda ısrar ederek geleneğe sığınmışlardır.⁴⁵⁶ *Kur'an-ı Kerim* bu durumu veciz şekilde şöyle ifade eder:

⁴⁵² Koçyiğit, Hikmet, a.g.e, s. 133.

⁴⁵³ Sayın, Önal, *Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri*, Ege Üniv. Basımevi, İzmir 1990, s. 2.

⁴⁵⁴ Koçyiğit, Hikmet, a.g.e, s. 175.

⁴⁵⁵ Lokmân, 31/21; Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/170; el-Mâide, 5/104; el-Enbiya, 21/52.

⁴⁵⁶ Vatandaş, Celaleddin, a.g.e, I, s. 282.

وَإِذَا تُلِّيَ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتَّبُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

*Ayetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman, delilleri yalnızca: “Doğru sözlü iseniz babalarımızı getirin bakalım” demek olur.*⁴⁵⁷

Atalar konusunun yeni dinin kabulünü engellemek için toplumsal egemenler tarafından sıkça gündeme getirildiği görülmektedir. Peygamberlere karşı hiçbir ilmi değeri ve delil niteliği olmayan bu savı öne sürmelerinin ardında muhtemelen, içinde yaşadıkları toplumun bu konudaki hassasiyetlerini kaşıyarak eğer bu dini benimserlerse atalarına ihanet etmiş olacakları algısını oluşturma çabaları vardır. Mekke döneminde Hz. Muhammed’i (a.s) büyük fedâkarlıklarla himaye eden amcası Ebu Talip ölüm döşeğindeyken Hz. Peygamber iman etmesi için telkinde bulunduğunda orada bulunan başta Ebu Cehil olmak üzere Kureyş’in ileri gelenleri “Baban Abdulmuttalib’in dininden vaz mı geçeceksin?” diyerek iman etmesini engellemişlerdir.⁴⁵⁸ Bu tavır Tâhâ suresinde nakledilen Musa (a.s) ile Firavun’un diyaloglarında da görülmektedir. Firavun’un sarayında gerçekleşen konuşmada, Musa (a.s) Allah’ı (c.c) tanıttıkça cevap vermekten aciz kalan ve yanındakilerin iman etmesinden çekinen Firavun: “*Öyleyse önceki nesillerin durumu ne oluyor?*”⁴⁵⁹ diyerek konuyu atalara getirmiş, böylece Musa’yı (a.s) tuzağa düşürmeye çalışmıştır. Muhammed Tahir b. Âşûr (ö.1973) bu ayetin tefsirinde şöyle demektedir:

*Mananın şöyle olması muhtemeldir: Musa (a.s) deliller getirerek durumu lehine çevirmeye başlayınca Firavun sözü geçmişlere getirerek halkı Musa (a.s) aleyhinde kışkırtmak istedi. Eğer Musa (a.s) geçmişleri için “onlar azaptadır” dese nesillerini kızdıracak ve onlar da Musa’a (a.s) düşman olacaklardı. Eğer “onlar kurtulmuştur” dese bu sefer onlar geçmişlerinin dinlerine tâbi oldukları için Firavun Musa’yı (a.s) susturmuş olacaktı.*⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ el-Câsiye, 45/25.

⁴⁵⁸ et-Taberî, XIX, 599; İbni İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed el-Medenî, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, (thk: Süheyl Zekkâr), Dâru’l-Fikr, Beyrût 1398/1978, s. 238.

⁴⁵⁹ Tâhâ, 20/51.

⁴⁶⁰ İbni Âşûr, Muhammed et-Tahir b Muhammed, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnisiyye, Tunus 1984, XVI, 234.

Ataların yolunu taklit edip körü körüne inanma olgusu o kadar yaygın bir baskı sebebidir ki, ayetlerden anlaşıldığı gibi bütün peygamberler insanları atalarının yolundan çevirmeye çalışmakla suçlanmıştır.

وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ

*İşte böyle, biz senden önce hiçbir memlekete bir uyarıcı göndermedik ki, oranın şımarık zenginleri, “Şüphesiz ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz” demiş olmasınlar.*⁴⁶¹

Bu ayette genelleştirilerek açıklanan inkârcıların bu değişmez tavrı, birçok peygamberin kıssası anlatılırken özellikle vurgulanmıştır. Toplumlardan insanları atalarının yolundan alıkoymaya çalışmakla suçlanan ve bu kökleşmiş problemli anlayışla mücadeleleri *Kur'an*'da özel olarak anlatılan peygamberler bulunmaktadır. *Kur'an*'da geçen en eski kavim olan Hz. Nuh'un kavmi “*Bu ancak sizin gibi bir beşerdir, size üstünlük taslamak istiyor. Eğer Allah dileseydi, bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık*” diyerek peygamberlerine karşı çıkmışlardır.⁴⁶² Burada ilginç olan bir diğer nokta, Hz. Nuh'u halka karşı üstünlük kurmaya çalışmakla suçlayanların bizzat kavmin siyasi egemenleri olan mele' sınıfının olmasıdır.

Nûh Kavminin helâkinden sonra teşekkül eden ilk toplumlardan olan Âd Kavmi de peygamberleri Hûd'a (a.s) “*Bize yalnız Allah'a kulluk etmemizi, babalarımızın tap-tıklarını bırakmamızı söylemek için mi geldin? Doğru söylüyorsan haydi bizi tehdit ettiğin azaba uğrat*”⁴⁶³ diyerek onu insanları atalarının yolundan çevirmeye çalışmakla suçlamışlardır.

Benzer şekilde, Semûd Kavmi de kendilerine gönderilen Salih'e (a.s) “*Ey Salih! Bundan önce sen, aramızda ümit bağladığımız bir kimseydin. Şimdi babalarımızın tap-tıklarına tapmamızı bize yasaklıyor musun? Şüphesiz, biz senin bizi çağırdığın şeyin*

⁴⁶¹ ez-Zuhruf, 43/23.

⁴⁶² el-Müminûn, 23/24.

⁴⁶³ el-A'râf, 7/70.

doğruluğundan derin bir şüphe duyuyoruz”⁴⁶⁴ diyerek çeşitli suçlamalar yöneltmişler ve gösterdiği mucizelere rağmen peygamberliğini inkâr etmişlerdir.

Hz. İbrahim babasına ve kavmine neden putlara ibadet ettiklerini sorduğunda inançlarının doğruluğuna dair hiçbir delil getirememişler sadece atalarından böyle gördüklerini söyleyerek inançlarının aslında ne kadar çürük esaslara dayandığını ifşa etmişlerdir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ *
قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ

Andolsun, daha önce de İbrahim’e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk. Hani o, babasına ve kavmine, “Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?” demişti. “Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk” dediler.⁴⁶⁵

Hz. Yusuf da Mısır’da iftira sonucu hapse atıldığında zindan arkadaşlarına tebliğde bulunurken, taptıkları çeşitli tanrıların aslında kendilerinin ve atalarının taktıkları isimlerden ibaret olduğunu söyleyerek onları tevhid inancına davet etmiştir.⁴⁶⁶

Hz. Şuayb’ın peygamber olarak gönderildiği Medyen Kavmi Allah’a şirk koşmak ve alışverişte hile yapmakla tebarüz etmiş bir toplumdur. Şuayb (a.s) bu konularda kavmini irşat etmeye çalışınca kavmi onun sıkça kıldığı namaza vurgu yaparak kendisiyle alay etmiştir. Burada da Medyen halkının daveti reddetmelerinin gerekçesi, atalarının doğru bir inanca sahip olduğu ve onların taptıklarını terk etmenin yanlış olacağı iddiasıdır.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ

⁴⁶⁴ Hûd, 11/62.

⁴⁶⁵ el-Enbiya, 21/51-53.

⁴⁶⁶ Yusuf, 12/40.

*Dediler ki: “Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akıllı başında bir adamsın.”*⁴⁶⁷

Firavun ve yandaşları tarafından kendilerine birçok suçlama yöneltilen Hz. Musa ve Harun’un maruz kaldıkları suçlamalardan biri de, halkı atalarının yolundan ve dininden çevirmeye çalışmaktır.

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتَنَّا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ بِمُؤْمِنِينَ

Dediler ki: “Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de yeryüzünde hâkimiyet (devlet) ikinizin eline geçsin diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz.”

Aslında, *Kur’an-ı Kerim*’de de açıkça ifade edildiği gibi, Firavun ve yanındakiler Hz. Musa tarafından gösterilen mucizelerin hak olduğunu, Allah tarafından gönderildiğini yakinen biliyorlardı. Onları iman etmekten alıkoyan ise zulüm ve kibirleriydi.⁴⁶⁸ Bu konuda öne sürdükleri itirazlar, akıllarını küçümseyerek ahmak yerine koydukları kendi halklarını ikna etmeye yönelik demagojik mahiyette söylenmiş sözlerdi.⁴⁶⁹

Şüphesiz bu konuda belki de en fazla suçlanan peygamber atalarına bağlılıkla temeyyüz etmiş bir toplum olan Araplara gönderilmiş Hz. Muhammed’dir. O (a.s), tebliğe başladığı andan itibaren insanları atalarının yolundan çevirmekle itham edilmiştir. Hatta bu konuda birçok kez Muhammed (a.s) ile pazarlık yapmak için amcası Ebu Talip’ten tehdide varan sözlerle aracılık yapması istenmiştir. Hz. Muhammed’e peygamberlik iddiasından vazgeçsin diye birçok teklifte bulunulmuş o ise “*Sağ elime ayı sol elime güneşi verseler yine vazgeçmem*” sözleriyle bütün bu teklifleri reddetmiştir.⁴⁷⁰ Zaten *Kur’an-ı Kerim*’de geçen kıssalarda atalar konusunun çokça zikredilmesinin hikmeti, bu kötü muamele ve suçlamaların önceki peygamberlerin de başına geldiği hatırlatılarak Hz. Peygamber’e (a.s) teselli vermektir.

⁴⁶⁷ Hûd, 11/87.

⁴⁶⁸ en-Neml, 27/14.

⁴⁶⁹ ez-Zuhruf, 43/54.

⁴⁷⁰ İbni Hişâm, I, 263, 265, 266, 267.

Mekke halkı da diğer ümmetler gibi, babalarının en doğru yolda olduklarına inanır, atalarının tâbi oldukları dinin yanlış olabileceğini akıllarına bile getirmezlerdi. Onların bu mesnetsiz inancı hakkında Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ * بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ

*Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar? Hayır! Onlar sadece, “Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz” dediler.*⁴⁷¹

Peygamberlerin tebliğ ettiği hak dinler tevhid inancı üzerinde ısrarla durmuş, şirkin her çeşidini yasaklamıştır. Ana baba ve ecdada saygıyı emretmişse de bu saygı ve sevginin onları putlaştıracak mahiyette olmasını yasaklamıştır. Putperestliğin hâkim olduğu ve henüz tam anlamıyla gönüllerden atılmadığı, İslam’ın ilk yıllarında Hz. Muhammed’in kabir ziyaretlerini yasaklaması bu açıdan bir önlem olarak değerlendirilebilir.⁴⁷²

D. Asabiyet

İbni Haldun (ö.1406) tarafından kavramsallaştırılan *asabiyet*, bir kişinin mensup olduğu kabileye kayıtsız ve şartsız desteğini, hatta yeri geldiğinde canı dâhil her şeyini feda etmesini sağlayan ve kan bağından mülhem bir aidiyet hissi olarak tarif edilmektedir.⁴⁷³ Aynı soydan gelenlerin ortak bir ideal etrafında bir araya toplanarak bir kuvvet, kudret ve üstünlük sahibi olmalarını ifade eden bir kavramdır.⁴⁷⁴ Cahiliye döneminde kişi kendi kabilesine mensup olan yahut öyle kabul edilen birini, haklı ya da haksız olmasına bakmaksızın, sadece kendi kabilesinden olmasından ötürü desteklerdi.⁴⁷⁵ Bu asabiyet hissi, peygamberin rakip bir kabileye mensup olması halinde, peygamberin mensup olduğu kabilenin güçleneceği düşüncesiyle iman etmeyi engelleyici bir faktör

⁴⁷¹ ez-Zuhurf, 43/21-22.

⁴⁷² Tümer, Günay, “Atalar Kültü”, *DİA.*, IV, 43.

⁴⁷³ Kayapınar, Akif, *İbn Haldûn’un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde yeni bir açılım*, İslam Araştırmaları Dergisi, sy: 15, s. 108 (2008); İbn Haldûn, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay, (9. Bs.) İstanbul, 2013, I, 94; Apak, Âdem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yay, İstanbul 2004, s. 17-20.

⁴⁷⁴ Kirman Mehmet Ali, a.g.e, s. 35.

⁴⁷⁵ İbn Haldûn, a.g.e, I, 94.

olmuş, kendi kabilesinin güçsüz kalacağı endişesi taşıyanlar yeni dine girenlere çeşitli baskılar uygulamışlardır.⁴⁷⁶

Aslında asabiyet diğer baskı sebeplerine nazaran daha yerel özellik arz eden bir sebeptir. Zira asabiyet, bedevî Arap toplumunda ve kabile örgütlenmesinde görülen bir hususiyet arz etmektedir.⁴⁷⁷ Cahiliye döneminde, aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluğa “asabe”, bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna ise “asabiyet” denilmektedir.⁴⁷⁸ Dolayısıyla *Kur'an*’da anlatılan diğer kavimler açısından önemli bir baskı sebebi olmayan asabiyet, kabileüstü siyasi bir örgütlenmenin sağlanamadığı Mekke’de, Hz. Muhammed (a.s) ve ona tabi olan Müslümanlar için önemli bir baskı sebebi olmuştur.

İslam Kültürü, Arap Dili ve Edebiyatı alanında önemli çalışmalar yapan Toshihiko Izutsu (ö.1993) Arap Asabiyeti konusunda şunları söyler:

*Kavim yahut onun alt bölümü kabile, İslam-öncesi Araplar için sadece sosyal yaşayışın tek birimi ve temeli değildi, aynı zamanda ilk ve en mühim planda, gerek bireysel gerek umuma has ve hayatın tümüne yaygınlaştırılabilecek bir kalıbın ortaya çıkmasına vesile olan en yüce davranış ilkesini de temsil etmekteydi. Kavim anlayışı hiç şüphesiz, Arap cemiyetinin, üzerine bina edilmiş olduğu tüm ana ahlâkî fikirlerin menbaı idi. Kan bağı yolu ile yakınlığa, dünyadaki herhangi bir diğer şeyden daha fazla saygı duymak ve kavminin şanı için eylemde bulunmak, herkesin üzerinde ittifak ettiği, her kişiye, yani, grubun her ferdine farz kılınmış kutsi bir görevdi.*⁴⁷⁹

Asabiyet kavramı günümüzdeki milliyetçilik duygusuyla karıştırılmamalıdır. Zira Reinhart Dozy (ö.1883)’nin belirttiği gibi asabiyet, kabilenin mensupları arasında sınır-

⁴⁷⁶ Apak Âdem, a.g.e, s. 64-65.

⁴⁷⁷ Kayapınar, Akif, sy:15, s. 108.

⁴⁷⁸ Çağrı, Mustafa, “Asabiyet”, *DİA.*, III, 453

⁴⁷⁹ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar* (Çev: Selahattin Ayaz). Pınar Yay., İstanbul 1991, s. 84.

sız ve sarsılmaz bir bağlılık, mensubu bulunduğu kabilenin menfaat, şan ve şerefi için mutlak bir adanış⁴⁸⁰ olması hasebiyle milliyetçilikten çok daha yoğun bir duygudur.

Hiz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirildiği Mekke'de kabileler arasında müthiş bir çekişme ve rekabetin yaşandığı bilinmektedir. Böyle bir yapı içinde bir kimsenin başka bir aşirete mensup peygambere inanmasının ve ona mutlak itaat etmesinin kendi kabilesince ihanet olarak görüleceği ve cezalandırılacağı açıktır. İslâm ise zalim de olsa mazlum da olsa kendi kabilesini savunan bu kayıtsız şartsız asabiyeti reddedip asıl üstünlüğü takvada görmektedir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.*⁴⁸¹

Bu ayet her ne kadar Medine döneminde nazil olmuş olsa da İslâm'ın ilk dönemlerinden beri savunduğu ilkesel tutumu ifade etmektedir. İslâm, kabile bağlarını zayıflatarak din kardeşliği temelinde yeni bir aidiyet oluşturmuştur. Hiz. Muhammed'in (a.s) peygamber olarak kabul edilmesinin kabileler arasında yaşanan büyük rekabette kendi kabilelerine büyük bir avantaj sağlayacağı düşüncesi, onları doğru olduğunu bile bile İslâm'a cephe almaya itmiştir.

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

*Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inadına inkâr ediyorlar.*⁴⁸²

⁴⁸⁰ İzutsu, Toshihiko, a.g.e, s. 85.

⁴⁸¹ el-Hucurât, 49/ 13.

⁴⁸² el-En'âm, 6/33.

Bu ayetin sebab-i nüzulü konusunda birçok tefsirde şu rivayet nakledilmektedir: Ahnes b. Şerik, Ebu Cehil'e: *"Şuan yanımızda bizden başka kimse yok. Muhammed doğru mu söylüyor yoksa yalancı mı bana söyle"* diye sorunca, Ebu Cehil: *Allah'a yemin olsun ki Muhammed doğru söylüyor, hiç yalan söylememiştir. Fakat Kusayy Oğulları likâ,⁴⁸³ sikâye,⁴⁸⁴ hicâbe⁴⁸⁵ den sonra nübüvveti de alırsa Kureys'in geri kalanına ne kalacak"* demiştir.⁴⁸⁶

Yine siyer kaynaklarında nakledilen şu hâdise asabiyetin Arap toplumundaki önemini gösteren bir örnektir: Hz. Muhammed (a.s) hac mevsimlerinde Mekke'ye gelen kabilelere İslam'ı arz ederdi. Bu kabilelerden Amir b. Sasaah Oğullarını İslam'a davet edince içlerinden biri *"Eğer bu adamı elime alırsam bütün Araplara hâkim olabilirim"* dedikten sonra Hz. Muhammed'e (a.s) dönüp *"Biz sana biat edersek ve Allah seni düşmanlarına galip kılar, senden sonra hâkimiyet hakkı bize kalır mı?"* dedi. Hz. Muhammed (a.s) ise *"Hâkimiyet Allah'a aittir, onu dilediğine verir"* buyurdu. Bunun üzerine o adam *"Biz senin için boyunlarımızı diğer Araplara hedef yapacağız. Sonra sen galip geldikten sonra hâkimiyet bizden başkasında olacak öyle mi? Bizim senin dinine ihtiyacımız yok"* diyerek iman etmekten vazgeçti.⁴⁸⁷

Bu rivayetler, kabile taassubunun insanları doğru olduğundan emin oldukları konuları bile yalanlamaya götürecek kadar kör ettiğini göstermesi açısından ilginçtir.

E. Özgürlüğe Düşkünlük

Toplumsal baskının nedenlerinden bir diğeri de toplumsal egemenlerin, kendi özgürlüklerinin ve yaşam tarzlarının bu yeni din tarafından tehdit edildiğine inanmalarıdır. Burada kastedilen özgürlük, müspet manada insanların en tabii hakları olan temel özgürlükler değil, her şeyi yarattığına inandıkları Allah'ın (c.c) bile müdahale edip sınırlar

⁴⁸³ Kureys Sancağını taşıma vazifesi.

⁴⁸⁴ Hacılara su dağıtma vazifesi.

⁴⁸⁵ Kâbe'ye hizmet etme görevi.

⁴⁸⁶ et-Taberî, XI, 333; Zemahşerî, II, 17-18; er-Râzî, VI, 215; Kutub, Seyyid, II, 1074-1075.

⁴⁸⁷ İbni Hişâm, II, 427; el-Fûri, S. Mubârek. s. 123.

koymasına razı olmadıkları, sosyal ve ticaret hayatında dilediklerini yapabilme, zayıfı ve fakiri ezebilme özgürlüğüdür.

Kur'an-ı Kerim'de geçen peygamberlerin mücadelelerini ve karşılaştıkları itirazları tümevarımsal bir yöntemle incelendiğinde, gönderilmiş oldukları toplumlarda görülen en önemli problemlerin şunlar olduğu anlaşılmaktadır:

- Allah'a inanmakla birlikte başka ilahlar da edinmeleri.⁴⁸⁸
- Peygamberlerin Allah (c.c) tarafından gönderildiklerine inanmamaları.⁴⁸⁹
- Ahiret inancına sahip olmamaları.⁴⁹⁰
- Emir ve yasaklar koyarak hayatlarına müdahale eden bir Allah istememeleri.⁴⁹¹

İnkârcıların, hayatlarına müdahale edilmesinden duydukları rahatsızlığı en net biçimde ifade eden ayetlerden biri, toplumunun Şuayb'a (a.s) yönelttiği ithamları nakleden şu ayettir:

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ

*Dediler ki: “Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”*⁴⁹²

Tarih boyunca, en ilkel kabilelerden en gelişmiş devletlere kadar dinsiz hiçbir toplumun mevcut olmadığı, bugün sosyal bilimlerde kabul edilen bir realite olduğu daha önce ifade edilmişti. *Kur'an-ı Kerim*'deki ilgili ayetler incelendiğinde de peygamberlerin, gönderilmiş oldukları toplumlarda ateizmle değil, toplumlarda yerleşik yanlış tanrı

⁴⁸⁸Bu konudaki bazı ayetler için bkz. el-A'râf, 7/194; Yunus, 10/18, 104; Meryem, 19/81; el-Enbiya, 21/66; el-Hacc, 22/12, 71; el-Furkan, 25/55; eş-Şuara, 26/93; en-Neml, 27/24; el-Ankebût, 29/17, 25; el-Fâtır, 35/40; Yâsîn, 36/74; ez-Zümer, 39/38; Gâfir, 40/66.

⁴⁸⁹Bu konudaki bazı ayetler için bkz. İbrahim, 14/10; en-Nahl, 16/101, 103; el-Enbiya, 21/3; el-Müminûn, 23/24, 33; eş-Şuara, 26/154, 186; Yâsîn, 36/15; et-Teğabün, 64/6.

⁴⁹⁰Ahiret inancını reddediklerini gösteren ayetler için bkz. el-En'âm, 6/29; Hûd, 11/7; en-Nahl, 16/38; el-İsra, 17/49; el-Müminûn, 23/37, 82; es-Sâffât, 37/16; el-Vâkıa, 56/47; et-Teğabün, 64/7; en-Nâziât, 79/10,11

⁴⁹¹Bkz. el-Â'raf, 7/80, 85, 86; Hûd, 11/84, 85, 87, 116; eş-Şuara, 26/130, 156, 165, 166, 167, 181, 182, 183

⁴⁹²Hûd, 11/87.

ve evren algılarıyla mücadele etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Mekke toplumu Allah'a inanıyordu. Dahası Allah'ın onları⁴⁹³, yerleri ve gökleri yarattığına⁴⁹⁴, göklerden yağmuru yine Allah'ın yağdırdığına⁴⁹⁵ inanıyorlardı. Sorumsuzca hayatlarını sürdürme ve hesabını vermeme isteği ahiret inancını reddetmelerinin asıl nedeniydi.⁴⁹⁶ Hayatlarına müdahale edip emir ve yasaklar koyan, istedikleri gibi yaşamalarına engel olan bir Allah istemiyorlardı. Babalarından tevarüs ettikleri çarpık anlayışa göre taptıkları o putlar onlara şefaet edecek ve Allah'a yaklaşmalarını sağlayacaktı.⁴⁹⁷ Diğer taraftan Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu din ise bireysel, sosyal ve ekonomik hayatlarını emir ve yasaklarla en ince ayrıntısına kadar düzenliyordu. Çöl şartlarında tabiata karşı her an verilen mücadele, müsamahayı tanımayan, boyun eğmeyi aşağılanma kabul eden bir kişiliğin oluşumuna ve bunun gelenekselleşerek süreklilik kazanmasına neden olmuştur.⁴⁹⁸ Kuralsızlığın egemen olduğu Arap bedevi kültüründe, üst bir Allah iradesini kabul ettirmek, büyük bir mücadele ve ödenmek zorunda kalınan birçok bedel gerektirmiştir.

F. Eşitlik Endişesi ve Kibir

Bütün toplumlarda görülen temel sosyolojik kurumlardan siyaset ve ekonomi, toplum içinde tabakalaşmaya neden olmaktadır. Adil bir sistemin olmadığı toplumlarda sosyal hayatta ciddi eşitsizlikler bulunur. Bu eşitsizlikler servet, cinsiyet, ırk, renk, sınıf v.b. farklılıklara dayanmaktadır. Günümüzde toplumsal güç sağlayıcı parametreler çoğalmış olmakla birlikte özellikle eski tarım toplumlarında mal ve evlat çokluğunun siyasi ve ekonomik egemenliği belirleyen en önemli ölçüt olduğu görülmektedir.⁴⁹⁹ Özellikle erkek evlatlar hem siyasi güç, hem de mal birikimi ve zenginlik sağlaması nedeniyle kız çocuklarının aksine gurur kaynağı olarak görülmekte ve çokluklarıyla daima övünmektedir.⁵⁰⁰ Böyle bir toplum yapısında mal ve evlat sahibi olmayan kimseler ve

⁴⁹³ ez-Zuhurf, 43/87.

⁴⁹⁴ el-Ankebût, 29/61; Lokmân, 31/25; ez-Zümer, 39/38; ez-Zuhurf, 43/9.

⁴⁹⁵ el-Ankebût, 29/63.

⁴⁹⁶ Vatandaş Celaleddin, I. s. 230.

⁴⁹⁷ Yûnus, 36/18; ez-Zümer, 39/3.

⁴⁹⁸ Vatandaş Celaleddin, a.g.e, I, 233.

⁴⁹⁹ el-Bakara, 2/247; Yûnus, 10/88; el-Kehf, 18/34, 46; Meryem, 19/77; Sebe, 34/35; el-Kalem, 68/14; Nuh, 71/12, 21.

⁵⁰⁰ el-Kehf, 18/34; Meryem, 19/77; el-Kalem, 68/14.

herhangi bir ekonomik değer ifade etmeyen kadınlar ciddi eşitsizlik ve haksızlıklara maruz kalmaktaydı.

Hak dinler ise toplumlarda mevcut olan bu eşitsizliklere bütünüyle farklı yaklaşmaktadır. İlahi dinler renk, ırk ve dil bağlamındaki farklılıkları Allah'ın varlığının delillerinden biri olarak sunar,⁵⁰¹ insanların birbirini tanıma fırsatı olarak görür.⁵⁰² Cinsiyet bağlamındaki negatif ayrımcılığı reddederek fiziksel güç yetersizlikleri ve duygusallıkları sebebiyle toplumda zayıf konumda bulunan kadınlara birçok sosyal haklar verir,⁵⁰³ onlara farklı yollarla eziyet edilerek mağdur edilmelerini yasaklar,⁵⁰⁴ ahirette alınacak karşılık açısından kadın-erkek arasında fark gözetmez.⁵⁰⁵ Yine ilahi dinler siyasi ve ekonomik eşitsizlikleri ise imtihan vesilesi⁵⁰⁶, dayanışma ve görev dağılımı olarak görür.⁵⁰⁷ Güç kaynağı olarak kabul ettikleri mal ve evlatların dünya hayatının süsü olduğunu,⁵⁰⁸ çok mala ve evlada sahip olmanın Allah tarafından kendilerine bahşedilmiş bir ayrıcalık olmadığını beyan eder.⁵⁰⁹ Ayrıca peygamberlerin getirdikleri dinlerde zenginler için, zekât verip malını infak etmek gibi fazladan yükümlülükler bulunmaktadır. Zekât ve sadakanın her türlüşünü içine alacak şekilde infak, bu dinlerde maddi temelde toplumsal dengesizlik ve eşitsizlikleri gidermek ve adalete dayalı bir toplumsal düzen inşa etmek için şart görülmüştür.⁵¹⁰

Hak dinlerin getirmiş oldukları bu farklı paradigma, o toplumlardaki mevcut değerler dizesine ve dünya görüşüne taban tabana zıttır. Kendisini toplumsal alanda avantajlı konuma getiren ırksal aidiyet, cinsiyet, mal ve evlat gibi unsurların aslında üstünlük vesilesi olmadığını, asıl üstünlüğün takva ile olacağına iman etmek, kendi becerileriyle sahip olduklarına inandıkları mallarını⁵¹¹ infak etmek, elbette egemenliği elinde bulunduranların gönül hoşluğuyla kabul edebilecekleri bir tutum değildir.

⁵⁰¹ er-Rûm, 30/22.

⁵⁰² el-Hucurât, 49/13.

⁵⁰³ en-Nisa, 4/7, 20, 32.

⁵⁰⁴ el-Bakara, 2/231, 232, 236; en-Nisa, 4/19.

⁵⁰⁵ Âli İmrân, 3/195; en-Nahl, 16/97; er-R'ad, 13/23; Yâsîn, 36/56; Gâfir, 40/40; ez-Zuhurf, 43/70.

⁵⁰⁶ el-Furkân, 25/20.

⁵⁰⁷ en-Nahl, 16/71; ez-Zuhurf, 43/32.

⁵⁰⁸ el-Kehf, 18/46.

⁵⁰⁹ El-Müminûn, 23/55.

⁵¹⁰ Okumuş, Ejder, *Bir Sosyal Eşitsizlik Örneği Olarak Yoksulluğun Dini Meşrulaştırımı*, OGÜİF, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 2011, V, s. 5.

⁵¹¹ el-Kasas, 28/78.

Kendilerine gönderilen peygamberlere iman etmeyen, iman edenlere ise her türlü baskı çeşitlerini uygulayan toplumların, peygamberleri ve getirdikleri dinleri kabul etmemelerinin ardında yatan psikolojik saikleri, *Kur'an*'da nakledilen sözleri ele vermektedir. Ayetlerde görüldüğü üzere, Cahiliye döneminde Araplar, *“Falan hayvanlarla ekinlere dokunmak yasaktır; onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. Falan hayvanların da sırtları haram kılınmıştır”*⁵¹² diyerek kendilerini dini kurallar koymaya bile yetkili görmüşlerdir. Bu kimseler sahip oldukları zenginlikleri seçkin olmalarına bağladıkları için fakirlerin tâbi olduğu bir dinin hak olabileceğine inanmıyorlar, *“Aramızdan Allah bunlara mı iyilikte bulundu?”*⁵¹³ gibi sözlerle iman edenleri düşük sosyal statüleri nedeniyle küçümsüyorlardı.

Onlara göre bir dinin, düşüncenin doğru olduğunu gösteren ölçüt, o düşünceyi benimseyenlerin maddi varlığı ve sosyal statüsüydü. Kendilerine ayrıcalık tanımayan, fakirlerin ve düşük sosyal statülere sahip olan bireylerin tâbi olduğu bir din Allah tarafından gönderilmiş olamazdı:

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِآدِي الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَطْنُكُمْ كَاذِبِينَ

*Buna karşı halkının ileri gelen kâfirleri hep birden kalkıp: “Bize göre, sen sadece bizim gibi bir insansın, bizden farkın yoktur. Hem sonra senin peşinden gidenler toplumumuzun en düşük kimseleri, bu da gözler önünde! Ayrıca sizin bize karşı bir meziyetiniz olduğunu da görmüyoruz. Bilâkis sizin yalancı olduğunuzu düşünüyoruz” dediler.*⁵¹⁴

Eğer bu dinler hak din olacak olsa kendilerince peygamber olmaya daha layık bulduklarına gönderilmesi gerektiğini iddia ederek *“Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?”*⁵¹⁵ demişler, hatta peygambere tabi olmaları için kendilerine özel olarak kitap indirilmesini talep etmişlerdir.⁵¹⁶ Onlara göre eğer kendileri kötü, yanlış yolda bulunan kişiler olsalar bu kadar büyük zenginlik ve imkânlarla sahip

⁵¹² el-En'âm, 6/138.

⁵¹³ el-En'âm, 6/53.

⁵¹⁴ Hûd, 11/27.

⁵¹⁵ ez-Zuhruf, 43/31.

⁵¹⁶ el-Müddessir, 74/52.

olmaları mümkün değildir. Toplumdaki avantajlı konumlarını ilâhî katta beğenilip onaylanmış olmalarına bağlamışlardır.⁵¹⁷

İnkârcıların sözlerinde açığa çıkan; fakirlerden nefret etme, ayrıcalıklardan mahrum kalma korkusu ve kibir hissi o kadar şiddetlidir ki peygamberlerden yanındaki fakirleri kovmasını isteyecek kadar ileri gitmişlerdir:

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ

*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki bunları kovup da zalimlerden olasın!*⁵¹⁸

Tefsirlerde bu ayetin nüzülüyle ilgili birçok rivayet nakledilir. Aslında rivayetlerin çokluğu, fakirlerin uzaklaştırılması hususunda inkârcıların ısrarlarını gösteren bir delil olarak da değerlendirilebilir. En fazla nakledilen rivayetlerden birine göre, Abdullah b. Mes'ud (r.a) bu ayetin nüzul sebebini şöyle anlatmıştır:

“Kureyş’in ileri gelenleri Allah Resulü’nün (a.s) yanına geldiler. O esnada Hz. Muhammed’in yanında Suheyb, Habbab, Bilal, Ammar (r.a) gibi bazı güçsüz Müslümanlar vardı. Hz. Muhammed’e (a.s) “Ey Muhammed! Sen kavminden bu kişilere mi kaldın? Biz bunlara mı tâbi olacağız? Onları yanından uzaklaştır. O zaman belki sana inanabiliriz” dediler. Hz. Muhammed (a.s) “Ben Müminleri kovamam” buyurunca bu sefer “O zaman biz geldiğimizde onları yanından gönder, biz gittiğimizde istersen tekrar yanına çağırabilirsin” dediler. Hz. Muhammed (a.s) de iman etmelerini çok arzuladığı için bu ikinci teklifi kabul etti. Hz. Ömer’in “Keşke bu dediklerini yapsan da ne yapacaklarını görsek” dediği de rivayet edilmiştir. Sonra bu kişiler ısrarla bunu bir sahifeye yazarak resmileştirmesini istediler. Hz. Muhammed (a.s) bir sahife istedi ve

⁵¹⁷ Vatandaş, Celaleddin, a.g.e, I, s. 245.

⁵¹⁸ el-En’âm, 6/52.

Hz. Ali'yi yazması için çağırttı. O esnada bu ayet indi ve Hz. Muhammed (a.s) sahifeyi attı. Hz. Ömer de yaptığı bu teklif için özür diledi."⁵¹⁹

Bütün bu davranışlar şüphesiz kendini büyük görme hastalığı olan kibrin sonucudur. *Kur'an*'da, "قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا" şeklinde, kibir vasıfları ön plana çıkartılarak zikredilen bu toplumsal egemenler, toplumda kendilerini özel bir konuma oturtarak dinî ve dünyevî neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar veren; peygamberlere, onlara iman edenlere ve kendilerini model alan alt sınıflara karşı, her türlü plan ve tuzağı kuran kimselerdir. İnsanlara kaş göz hareketleri yaparak alay etmekten işkence ederek öldürmeye varan her çeşit baskıyı uygulama hakkını kendilerinde görmektedirler. Bu kimselere *Kur'an-ı Kerim*'in cevabı: Müminleri gördüklerinde: "Şüphesiz bunlar sapıtmış" derlerdi. *Hâlbuki onlar, müminleri denetleyici olarak gönderilmediler*⁵²⁰ olmuştur.

G. Yanlış Din Algısı ve İnançlarının Doğruluğuna Dair Kesin Kanaat

İnkârcıların peygamberlere ve onların getirdikleri dine karşı dile getirdikleri itirazları nakleden *Kur'an* ayetleri incelendiğinde, bu karşı çıkışlarının bazen yanlış *Allah ve din tasavvurlarından* kaynaklandığı görülmektedir. İnkârcılara göre, tek ilah inancının hak olması mümkün değildir.⁵²¹ Melekler Allah'ın kızlarıdır.⁵²² Eğer Allah elçi gönderecek olsa insan değil melek olur⁵²³ ya da en azından yemek yiyen, çarşılarda dolaşan sıradan fakir bir insan değil; hazinelere ve olağanüstü güçlere sahip olan biri olması gerekir.⁵²⁴ Hayat dünya hayatından ibarettir.⁵²⁵ Öldükten sonra dirilme söz konusu değildir.⁵²⁶

⁵¹⁹ er-Râzî, VI, 245-246; İbni Kesîr, III, 260; el-Âlûsî, VII, 158-159.

⁵²⁰ el-Mutaffîfîn, 83/32, 33.

⁵²¹ es-Sâffât, 37/35; Sâd, 38/5.

⁵²² el-İsra, 17/40; es-Sâffât, 37/150; ez-Zuhruf, 43/19; en-Necm, 53/45.

⁵²³ el-En'âm, 6/8; el-Furkân, 25/7; el-İsra, 17/94.

⁵²⁴ el-İsra, 17/90, 91, 92, 93; el-Furkân, 25/7.

⁵²⁵ el-En'âm, 6/29; el-Müminûn, 23/37; ed-Duhân, 44/35; el-Câsiye, 45/24.

⁵²⁶ en-Nahl, 16/38; el-İsra, 17/49, 98; el-Müminûn, 23/82; Yâsîn, 36/78; es-Sâffât, 37/16; el-Vâkıa, 56/47; el-Cin, 72/7; et-Teğâbün, 64/7.

Toplumlarda bu inançların yaygın olarak kabul edilmesinin en önemli sebebi atalarından gelen geleneksel inançların doğruluğuna dair kesin kanaatleri idi. Atalar tabusu bölümünde ayrıntılı olarak ele alındığı gibi, bütün peygamberler, gönderildikleri toplumlar tarafından atalarından gelen geleneksel inanca aykırı davranmakla itham edilmişlerdir. Çoğunluk, atalarından tevarüs ettikleri bütün dini tasavvurlara aykırı doktrine sahip bir dine inanmamayı tercih etmiştir.

Bu yanlış inançların bir diğer kaynağının ise mele' ve mütreflerin kara propagandaları olduğu anlaşılmaktadır. Toplum tarafından örnek alınan, herkesin yerinde olmak istediği bu siyasi ve ekonomik egemenler peygamberlere karşı sürekli itirazlar öne sürüyor ve bu dinin doğru olmadığından emin oldukları görüntüsü vererek insanları etkilemeye çalışıyorlardı. Bunun onlarca örneğinden biri şu ayette görülmektedir:

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

*Hani onlar, “Ey Allah’ım, eğer şu (Kur’an) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir” demişlerdi.*⁵²⁷

Burada güdülen amaç muhtemelen, peygamberler tarafından tebliğ edilen dinin batıl; kendi dinlerinin ise hak olduğundan emin oldukları algısı oluşturmaktır.⁵²⁸ Böyle bir çaba içinde olmalarının nedeni halkı etkileyerek iman etmelerine engel olmaktır. Çünkü insanlık tarihi boyunca, toplumsal çoğunluklar hep maddi güç sahiplerinin yanında yer almışlardır. Orta ve alt sınıflara mensup olan bu insanlar model aldıkları kişilerin din ve dünya algılarına göre kendilerini konumlandırmış, onların yanılmayacağına inanarak söylediklerine itaat etmişlerdir. Bu kişi ya da toplumsal gruplar maruz kaldıkları bu kara propagandalar neticesinde peygamberlerin getirdiği dinlerin gerçek dışı olduğuna samimiyetle inanıp, yakınlarını ve sevdiklerini uydurma olduklarına inandıkları bu yeni dinden döndürmek için baskı yaparlar. Mesela hiçbir ebeveynin bile bile çocuklarının zararını istemeyeceği açıktır. Buna rağmen çocuklarının peygamber tarafından tebliğ edilen dine girmesinden rahatsız olup onları tekrar şirke döndürmek için gayret sarf eden ebeveynler olduğu bizzat *Kur’an* ayetlerinde ifade edilmektedir. *Kur’an*’da bu

⁵²⁷ el-Enfal, 8/32.

⁵²⁸ es-Suyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, Dâru İbni Kesîr, yy. 1419/1998, s. 180.

tür zorlamalarda bulunan ebeveynlerin Allah’a şirk koşma çağrılarına itaat edilmemesi- ni fakat yine de onlara iyilik ve ihsan etmeye devam etmek gerektiği beyan edilmiştir.⁵²⁹

Hız. İbrahim (a.s) babası Âzer tarafından “*Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımdan yüz çevirmek mi istiyorsun? Bundan vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım; uzun bir süre benden uzaklaş git*”⁵³⁰ sözleriyle tehdit edilmiştir. Yine Mekke’de soylu ve zengin bir aileye mensup olan Mus’ab b. Umeyr Müslüman olduktan sonra kendi ailesi tarafından hapsedilmiş ve dininden dönmesi için çeşitli baskılara maruz kalmıştır.⁵³¹

Bütün bunlar baskının salt “kötü niyetle” değil, bazen kişi ve grupların sevdikleri yakınlarının, kendilerince doğruluğundan emin oldukları dinlerini terk etmesinden rahatsız olarak onları tekrar eski dinlerine döndürme amaçlı, görece iyi niyetle yapıldığını gösterir. *Kur’an* ayetleri her konuda çeşitli deliller getirerek tefekkürü, aklını kullanmayı, ibret almayı emrederken, *Kur’anî* deyimle “kalpleri olduğu halde düşünmeyen, gözleri olduğu halde görmeyen, kulakları olduğu halde işitmeyen, hayvan gibi hatta hayvandan da aşağı olanlara”,⁵³² peygamberlerin getirdikleri dinlerin doğru olduğunu bile bile inkâr edenlere⁵³³ değil, hakkı arama peşinde olanlara seslenmektedir. Bilinçli olarak inkâr edenler hakkında, “*Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar*”⁵³⁴ buyrulmaktadır.

2. Baskıcı Toplumsal Egemenlerin Özellikleri

Kur’an-ı Kerim’de toplumsal egemenlerin içinde bulundukları psikolojik halleri, diğer kişi ve gruplara karşı takındıkları tutum ve davranışlar ayrıntılı biçimde tasvir edilmektedir. Ayetlerde toplumu etkileme gücüne sahip olan bu kişilerin sürekli yalan söyleyip iftira attıkları,⁵³⁵ içinde yaşadıkları toplumda hayırları engelledikleri,⁵³⁶ haddi

⁵²⁹ el-Ankebût, 29/8; Lokmân, 31/14.

⁵³⁰ Meryem, 19/46.

⁵³¹ Algül, Hüseyin, “Mus’ab b. Umeyr”, *DİA.*, İstanbul 2006, XXXI, s. 226.

⁵³² el-A’raf, 7/179.

⁵³³ en-Neml, 27/14.

⁵³⁴ el-Bakara, 2/6; Yâsîn, 36/10.

⁵³⁵ eş-Şuara, 26/222; el-Casiye, 45/7.

aştıkları,⁵³⁷ yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak için çalıştıkları,⁵³⁸ hakkı küçümseyerek ondan yüz çevirdikleri beyan edilir.⁵³⁹ Bu kimseler kibirli,⁵⁴⁰ kaba saba,⁵⁴¹ inatçı ve zorbadırlar.⁵⁴² Sürekli insanların kusurlarını arar, söz taşırlar.⁵⁴³ Ticari ilişkilerinde dürüst davranmaz, hile ve gasp yoluyla insanların mallarını ele geçirirler.⁵⁴⁴ Toplumdaki düşük sosyal statü sahipleriyle alay edip gülerler.⁵⁴⁵ Toplumda güçlü olmalarını sağlayan mal ve evlatlara sahip oldukları için kendilerini kimseye muhtaç görmezler.⁵⁴⁶ Fakir ve güçsüz insanları küçümser onlarla aynı ortamda bulunmak istemezler.⁵⁴⁷

İnsanları Allah yolundan çevirmeye,⁵⁴⁸ doğrudan saptırmaya çalışırlar.⁵⁴⁹ Peygamberler tarafından tebliğ edilen hak dinlerde eğrilik ve çelişki bulmaya çalışırlar.⁵⁵⁰ Her konuda olduğu gibi din konusunda da kendilerini otorite görür; peygamberlerde⁵⁵¹ ve Allah'ın indireceği kitaplarda bulunması gereken kriterleri⁵⁵² bile kendileri belirlemeye cüret ederler. Diğer insanların zekâlarını küçümser,⁵⁵³ onların iman etmesini engellemek için sabah akşam plân ve tuzaklar kurarlar.⁵⁵⁴ Söylediklerine inandırmak için sürekli yemin ederler.⁵⁵⁵ İman edenler yanlarından geçerken kaş göz hareketleri yapıp gülerek onları psikolojik baskı altına almaya çalışırlar.⁵⁵⁶ Peygamberlerin tebliğini⁵⁵⁷ ve Allah'a ibadeti engellemeye teşebbüs eder,⁵⁵⁸ iman edenleri dinlerinden çevirmek için

⁵³⁶ Kâf, 50/25; el-Kalem, 68/12.

⁵³⁷ Yûnus, 10/74; Kâf, 50/25; el-Kalem, 68/12; el-Mutaffifîn, 83/12.

⁵³⁸ el-A'râf, 7/74; Yûnus, 10/91; er-Ra'd, 13/25; eş-Şuara, 26/152; el-Kasas, 28/4.

⁵³⁹ el-Meâric, 70/17; el-Müddessir, 74/23.

⁵⁴⁰ el-A'râf, 7/75, 88; Yûnus, 10/75; İbrahim, 14/21; el-Furkân, 25/21; Sebe, 34/31; el-Kasas, 28/39; el-Câsiye, 45/31; el-Müddessir, 74/23.

⁵⁴¹ el-Kalem, 68/13.

⁵⁴² Hûd, 11/59; İbrahim, 14/15; Kâf, 50/24.

⁵⁴³ el-Kalem, 68/11.

⁵⁴⁴ el-A'râf, 7/85; Hûd, 11/85; eş-Şuara, 26/183; el-Mutaffifîn, 83/1-3.

⁵⁴⁵ el-En'âm, 6/10; el-Hicr, 15/11, 95; ez-Zuhruf, 43/7; el-Mutaffifîn, 83/34.

⁵⁴⁶ Abese, 80/5; el-Leyl, 92/8; el-Alak, 96/7.

⁵⁴⁷ el-En'âm, 6/52, 53.

⁵⁴⁸ el-A'râf, 7/86; Hûd, 11/19; İbrahim, 14/3; en-Nahl, 16/88.

⁵⁴⁹ el-En'âm, 6/144; Tâhâ, 20/79; Lokmân, 31/6; Nûh, 71/24.

⁵⁵⁰ el-A'râf, 7/45, 86; Hûd, 11/19; İbrahim, 14/3.

⁵⁵¹ el-En'âm, 6/8; el-İsra, 17/94; el-Furkân, 25/7, 8.

⁵⁵² el-Furkân, 25/32; ez-Zuhruf, 43/31.

⁵⁵³ er-Rûm, 30/60; ez-Zuhruf, 43/54.

⁵⁵⁴ el-En'âm, 6/123; İbrahim, 14/46; en-Neml, 27/50; Nûh, 71/22; et-Târik, 86/15.

⁵⁵⁵ el-Kalem, 68/10.

⁵⁵⁶ el-Mutaffifîn, 83/30.

⁵⁵⁷ Fussilet, 41/26.

⁵⁵⁸ el-Alak, 96/9, 10.

işkence yaparlar.⁵⁵⁹ Peygamberlerin öğretilerinin doğruluğundan emin oldukları halde toplumdaki ayrıcalıklı statülerini kaybetmemek uğruna ilahi dinleri inkâr ederler.⁵⁶⁰

3. Baskıya Maruz Kalanlar

Mekkî sure ve ayetler sosyal baskı açısından incelendiğinde toplumsal egemenler tarafından koordine edilen ve yönlendirilen baskı ve propagandaların başlıca üç hedef kitlesinin olduğu görülmektedir. Bunlar; peygamberler, onlara iman edenler ve toplumsal egemenler tarafından yönlendirilmeye müsait geniş toplum kesimleridir.

Baskıya maruz kalan bu grupları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak elbette mümkün değildir. Çünkü peygamberlere uygulanan psikolojik baskı çeşitleri aynı zamanda diğer insanlara karşı yürütülen kara propagandadır. Örneğin Peygamberlerin ancak melek olabileceklerine dair yürütülen propaganda hem peygamberleri yıpratma hem de onlara iman edenlerde şüphe oluşturma amacına matuftur. Aynı şekilde, iman edenlere yapılan eziyetler de iman etmeyi düşünen kimseler için gözdağı niteliğindedir ve bu açıdan psikolojik bir baskıdır.

Bu baskı çeşitleri sonraki başlık altında ayrıntılı inceleneceği için burada sadece tasnif ve kısa bilgi vermekle yetinilecektir.

A. Peygamberler

Toplumdaki yanlış ve çarpık din anlayışını düzeltmeleri, sosyal ve ekonomik adaletsizliği ortadan kaldırmaları amacıyla Allah tarafından görevlendirilen peygamberler, mevcut toplumsal düzendeki avantajlı konumlarını kaybetmekten korkan siyasi ve ekonomik egemenler tarafından kendi varoluşları açısından ciddi tehdit olarak görülmüşlerdir. Peygamberleri sindirmek ve toplumun gözünden düşürüp insanların onlara inanmasını engellemek için çok çeşitli psikolojik ve fiziksel baskı yöntemlerine başvurmuşlardır.

⁵⁵⁹ el-Burûc, 85/10.

⁵⁶⁰ en-Neml, 27/14.

B. İman edenler

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette peygamberlerin davetine icabet ederek iman edenlerin, toplumun yöneticileri ve onların hegemonyası altında olanlar tarafından çeşitli baskılara maruz kaldıklarına işaret edilmektedir.⁵⁶¹ Peygamberlere iman eden bu kimselerin tarih boyunca genellikle toplum içindeki fakir ve zayıf kesimler olduğu görülmektedir.⁵⁶² Toplumda kendilerini güçlü kılacak mal ve evlatlara sahip olmayan bu insanlar iman etmelerinden dolayı türlü psikolojik ve fiziksel baskılara göğüs germek zorunda kalmışlardır.

C. Diğer Mustaz'aflar

Toplumsal çoğunlukların genelde güçlüden yana taraf oldukları sosyal bir realitedir. *Kur'an-ı Kerim*'de ifade edildiği gibi bu kitleler çoğu zaman menfaat elde etmekten ziyade zararından emin olmak için güçlü olana itaat etmektedirler.⁵⁶³ Kamuoyunu yönlendirecek mal ve nüfuza sahip olan egemenler, kendilerinin özel oldukları propagandası yaparak⁵⁶⁴ mustaza'aflar üzerinde hegemonya kurmaktadır. Esasen toplumda azınlığı teşkil eden müstekbirlerin, çoğunluğa yönelik emredici, ezici, aşağılayıcı tavırları onlarla mustaz'aflar arasındaki ilişkilerin genel karakterini oluşturmaktadır.⁵⁶⁵ Faiz uygulamalarıyla,⁵⁶⁶ ölçü ve tartıda hileler yaparak,⁵⁶⁷ yetimleri ve fakirleri sömürerek⁵⁶⁸ elde ettikleri zenginlikleri bu kesimler üzerinde tahakkümlerini devam ettirmek için kullanırlar.

Sürekli olarak, peygamberlerin yalancı oldukları⁵⁶⁹ ve eğer onlara iman ederlerse zararlı çıkacakları⁵⁷⁰ propagandasına maruz kalan mustez'afların çoğu, iman edenlere uygulanan psikolojik ve fiziksel şiddete hedef olmamak için müstekbirlerin yanında yer alarak iman etmemişlerdir. Bu kimseler, içinde yaşadıkları olumsuz şartları değiştirme-

⁵⁶¹ el-A'râf, 7/75, 88; el-Mü'minûn, 23/33, 34, 35.

⁵⁶² eş-Şuara, 26/111.

⁵⁶³ el-Hacc, 22/13.

⁵⁶⁴ el-İsra, 17/34-36; el-Kasas, 28/78.

⁵⁶⁵ Vatandaş, Celâleddin, a.g.e, I, s. 256.

⁵⁶⁶ er-Rûm, 30/39

⁵⁶⁷ el-A'râf, 7/85; Hûd, 11/85; eş-Şuara, 26/183; el-Mutaffifin, 83/1-3.

⁵⁶⁸ el-En'âm, 6/132; el-İsra, 17/26; el-Fecr, 89/17; el-Beled, 90/16.

⁵⁶⁹ el-Ar'âf, 7/66; Hûd, 11/27; eş-Şuara, 26/186; el-Kamer, 54/25.

⁵⁷⁰ el-Mü'minûn, 23/34.

ye yönelik girişimlerde bulunmadıkları gibi, bu tür girişimde bulunanları da engellemeye çalışmışlardır.⁵⁷¹

4. Sosyal Baskı Uygulamaları

Dinin tebliğ sürecinde yeni dine karşı toplumsal bir reaksiyon olarak ilk etapta psikolojik mahiyette olan baskıların giderek şiddet içeren yöntemlere doğru evrildiği görülmektedir. Peygamberler Allah tarafından görevlendirilip tebliğe başladıklarında toplumsal egemenler peygamberlerle ve onlara iman edenlerle alay ederek toplum içinde ciddiye alınmamalarını, iman etmeyi düşünenlerin ise bu şekilde rezil olmaktan çekinerek iman etmekten vazgeçmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Psikolojik baskı istenilen sonucu vermezse muhatabın zenginlik ve sosyal statüsüne göre farklı fiziksel veya ekonomik baskı yöntemleri denemişlerdir.⁵⁷²

A. Psikolojik Baskı

1. Alay etme

İtikadî ve amelî açıdan sapkınlık içinde bulunan toplumları ıslah etmek için Allah (c.c) tarafından görevlendirilen peygamberlerin tümünün kendi toplumları tarafından alaya alındıkları *Kur'an-ı Kerim*'de bildirilmektedir.⁵⁷³ Allah tarafından gönderilen ayetlerin,⁵⁷⁴ gelecekle ilgili verilen haberlerin⁵⁷⁵ ve peygamberlerin yaptıkları işlerin toplumları tarafından alay konusu yapıldığı görülmektedir.⁵⁷⁶ Atalarının doğru yolda olduğundan şüphe etmeyen bu kimseler peygamberleri küçümseyerek onların sıradan bir insan olduğunu gerçekten peygamber olsalar büyük zenginliklere ve harikulâde özelliklere sahip olması gerektiğini iddia etmişlerdir.⁵⁷⁷ Peygamberler tebliğde bulunurken

⁵⁷¹ Vatandaş, Celaleddin, a.g.e, I, s. 257.

⁵⁷² el-Fûrî, S. Mubârek, a.g.e, s. 81-84.

⁵⁷³ el-En'âm, 6/10; Hicr, 15/11; ez-Zuhruf, 43/7.

⁵⁷⁴ er-Rûm, 30/10; el-Kehf, 18/56; el-Casiye, 45/9.

⁵⁷⁵ eş-Şuara, 26/6; el-Kehf, 18/56.

⁵⁷⁶ Hûd, 11/38.

⁵⁷⁷ el-İsra, 17/90-95; el-Furkân, 25/7, 8.

bazen başlarını aşağı yukarı sallayarak,⁵⁷⁸ bazen konuştuğu zaman parmaklarıyla kulaklarını tıkayarak,⁵⁷⁹ bazen de tebliği engellemek için gürültü yaparak dalga geçmişlerdir.⁵⁸⁰

Psikolojik baskının bir diğer hedefi ise peygamberlere iman edenlerdir. Genelde sosyoekonomik açıdan düşük seviyede olan bu insanlar toplumsal egemenler tarafından “Allah, aramızdan şu adamları mı iman nimetine lâyık gördü?”⁵⁸¹ denilerek küçük görülmüş, gerek sözlü olarak gerekse de beden dili kullanılarak alay edilmişlerdir.⁵⁸²

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ * وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ * وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ

وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ

*Cürümlere, suçlara batanlar dünyada iken, müminlerle alay edip onlara gülerlerdi. Yanlarından geçerken kaş göz hareketleriyle onları küçümserlerdi. Ailelerine döndüklerinde yaptıkları bu işlerle övünüp eğlenirlerdi. Onları gördükleri zaman: “Şunlar kaçık insanlar, anormal tipler!” derlerdi.*⁵⁸³

*Kur'an-ı Kerim'deki bu ifadeler sosyolojik açıdan peygamberler ve iman edenler üzerindeki toplumsal baskının şiddetini göstermektedir.*⁵⁸⁴ Alay etme olgusu özellikle cemaat tipi toplumlarda en yaygın baskı kurma mekanizmalarından birisidir.⁵⁸⁵

2. Yalanlama

Tebliğe ilk başladıklarında görmezden gelinen ve alay edilen peygamberlere iman edenler gün geçtikçe çoğalmaya devam edince, toplumu sömürenler bu durumun kendi egemenliklerini tehdit eden bir hal almaya başladığını görerek durumun ciddiyetini fark etmişler ve önceden önemsemeyerek alay etmekle yetindikleri peygamberleri yalanlama yoluna gitmişlerdir. Allah'ın hiçbir uyarıcı göndermediğini, hiçbir kitap indirmediğini

⁵⁷⁸ el-İsra, 17/51.

⁵⁷⁹ Nûh, 71/7.

⁵⁸⁰ Fussilet, 41/26.

⁵⁸¹ el-En'âm, 6/53.

⁵⁸² el-A'râf, 7/82; el-Mutaffifîn, 83/29, 30.

⁵⁸³ el-Mutaffifîn:83/29- 32.

⁵⁸⁴ Koçyiğit Hikmet, a.g.e, s. 253.

⁵⁸⁵ Dönmezer, Sulhi, *Toplumbilim*, Beta Yay., (12. Bs.), İstanbul 1999, s. 266.

iddia etmişler;⁵⁸⁶ peygamberleri,⁵⁸⁷ kıyameti ve ahireti⁵⁸⁸ yalanlamışlardır. *Kur'an-ı Kerim*'de, yalanlanmayan hiçbir peygamberin olmadığı hem genel ifadelerle⁵⁸⁹ hem de yalanlayan kavimlerin isimleri tek tek zikredilerek beyan edilmiştir.⁵⁹⁰

Kur'an-ı Kerim'de geçmişteki bütün peygamberlerin içinde yaşadıkları toplum tarafından yalanlandığının sıklıkla vurgulanmasının hikmetinin, Mekke'de kavmi tarafından yalanlanmasından ötürü görevini hakkıyla yerine getirmediğini düşünüp üzülen Hz. Muhammed'in (a.s) teselli edilerek, bütün bu yalanlamalara karşı sabır gösterip Allah'ın yardımını beklemesi gerektiğini hatırlatma olduğunu söylemek mümkündür.

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِإِ الْمُرْسَلِينَ

*Senden önce nice peygamberler yalanlandı ve kendilerine yardımımız gelene kadar yalanlanmalarına ve eziyetlere katlandılar. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek yoktur; and olsun ki peygamberlerin haberi sana da geldi.*⁵⁹¹

3. Suçlama

Görmezden gelmenin, kayıtsız kalmanın, gülüp alay etmenin insanların peygamberlere teveccühünü engellemediği anlaşılınca peygamberlerin hemen hepsi, toplumları tarafından, kara propagandaya dayalı benzer suçlamalara maruz kalmışlardır. Toplum içindeki güvenilir olarak tanınma ve hayatları boyunca yalan söylediklerine şahit olunmamalarına rağmen Hz. Nuh,⁵⁹² Hûd,⁵⁹³ Sâlih,⁵⁹⁴ Şuayb,⁵⁹⁵ Musa⁵⁹⁶ ve Muhammed (a.s)⁵⁹⁷ yalancılıkla itham edilmişlerdir. Bazı peygamberler ve iman edenler uğursuzluk

⁵⁸⁶ Yâsîn, 36/15.

⁵⁸⁷ el-Hicr, 15/80; el-Mü'minûn, 23/44; Fâtır, 35/25; Sâd, 38/14.

⁵⁸⁸ el-En'âm, 6/150; el-Mü'minûn, 23/33; el-Furkân, 25/11.

⁵⁸⁹ Sâd, 38/14; el-Ankebût, 29/18.

⁵⁹⁰ eş-Şuarâ, 26/105, 123, 141, 160; Sâd, 38/12.

⁵⁹¹ el-En'âm, 6/34.

⁵⁹² Hûd, 11/27.

⁵⁹³ el-A'râf, 7/66.

⁵⁹⁴ el-Mü'minûn, 23/38.

⁵⁹⁵ eş-Şuarâ, 26/186.

⁵⁹⁶ el-Kasas, 28/38; Gâfir, 40/24, 37.

⁵⁹⁷ Sebe, 34/8; Sâd, 38/4; eş-Şûrâ, 42/24; el-Kamer, 54/25.

getirdikleri iddiasıyla toplumları tarafından dışlanmışlardır.⁵⁹⁸ Başta Hz. Muhammed (a.s)⁵⁹⁹ ve yaşadığı dönemde sihrin popüler olduğu Hz. Musa⁶⁰⁰ olmak üzere mucize gösteren bütün peygamberler sihirbazlıkla suçlanmışlardır.⁶⁰¹ Sözlü edebiyatın zirvede olduğu dönemde nâzil olan *Kur'an-ı Kerim*'in şiir, Hz. Muhammed'in ise şair⁶⁰² ve kâhin⁶⁰³ olduğu iddiası ileri sürülmüştür.

Peygamberlerin en fazla muhatap olduğu suçlamalardan biri de akıl hastası oldukları iddiasıdır. Bu suçlamaya en fazla maruz kalan Hz. Muhammed olmakla birlikte⁶⁰⁴ *Kur'an*'da “*Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemişt ki, “O bir büyüçüdür” yahut “bir delidir” demiş olmasınlar*”⁶⁰⁵ buyurularak bütün peygamberlerin toplumları tarafından “deli” olarak nitelendirildiği beyan edilmiştir. Hz. Nûh, kavmi tarafından sapkınlıkla;⁶⁰⁶ Hûd (a.s) ise ahmaklıkla suçlanmıştır.⁶⁰⁷

Peygamberler toplumları tarafından ayrıca, insanları babalarının yolundan ayırmaya çalışmakla,⁶⁰⁸ mevcut toplumsal düzeni bozup anarşi çıkarmak için uğraşmakla,⁶⁰⁹ toplum üzerinde tahakküm kurmaya çabalamakla⁶¹⁰ suçlanmışlardır.

4. Aşırı İstekler

Toplum içindeki mele ve mütreflerin peygamberleri aciz durumda bırakarak halkın gözünden düşürmek için aşırı isteklerde bulundukları anlaşılmaktadır. İman etmeleri için; peygamberin yerden pınar fışkırtması, içlerinden ırmakların aktığı meyve bahçelerine sahip olması, Allah'ın ve meleklerin gelerek peygamberin hak olduğunu söylemesi, altından inşa edilmiş evi olması, göklere yükselmesi gerektiği gibi absürt isteklerde bu-

⁵⁹⁸ el-A'râf, 7/131; en-Neml, 27/47; Yâsîn, 36/18.

⁵⁹⁹ Yûnus, 10/2; el-Enbiya, 21/3; es-Sâffât, 37/10; Sâd, 38/4; ez-Zuhruf, 43/30; el-Ahkâf, 46/7.

⁶⁰⁰ el-A'râf, 7/109, 132; Yûnus, 10/76; Tâhâ, 20/71; eş-Şuarâ, 26/34, 49; el-Kasas, 28/36; Gâfir, 40/24; ez-Zuhruf, 43/49.

⁶⁰¹ ez-Zâriyât, 51/52; Sebe, 34/43.

⁶⁰² el-Enbiya, 21/5; es-Sâffât, 27/36; et-Tûr, 52/30; el-Hâkkâ, 69/41.

⁶⁰³ et-Tûr, 52/29; el-Hâkkâ, 69/42.

⁶⁰⁴ el-A'râf, 7/184; el-Hicr, 15/6; el-Mü'minûn, 23/70; Sebe, 34/8, 46; es-Sâffât, 37/36; ed-Duhân, 44/14; et-Tûr, 52/29; el-Kalem, 68/2, 51; et-Tekvîr, 81/22.

⁶⁰⁵ ez-Zâriyât, 51/52.

⁶⁰⁶ el-A'râf, 7/60.

⁶⁰⁷ el-A'râf, 7/66.

⁶⁰⁸ el-A'râf, 7/70; Yûnus, 10/78; Hûd, 11/62, 87; İbrahim, 14/10; Sebe, 34/43.

⁶⁰⁹ Gâfir, 40/26.

⁶¹⁰ Yûnus, 10/78.

lunmuşlardır.⁶¹¹ Peygamberlerin yemek yemelerini, çarşı pazarlarda dolaşmalarını, fakir olmalarını gerekçe göstererek peygamberleri yalanlamışlardır.⁶¹² Peygamberleri aciz ve yalancı gösterip psikolojik baskı altına almak için Allah tarafından kendilerine yazılı belgeler gönderilmesini isteyenler dahi olmuştur.⁶¹³

Aslında peygamberlerden bu isteklerde bulunanların kendilerinin de taleplerinin ne kadar akıldışı olduğunu bildikleri fakat kendilerini model olarak itaat eden tebaalarının zekâlarını küçümsedikleri anlaşılmaktadır.⁶¹⁴ Halkın bir kısmı ahmaklıklarından dolayı kimisi menfaat temin etmek için kimisi de zararlarından korunmak için bu kimselere itaat etmişlerdir.⁶¹⁵

5. Alternatif Oluşturma

Toplumsal egemenler halkın peygamberleri dinleyip iman etmelerini engellemek amacıyla, insanları ilahi dinleri incelemekten meşgul edecek alternatifler oluşturmak için uğraşmışlardır. Bir taraftan peygamberlerin tebliğini engellemek için ellerinden geleni yaparlarken,⁶¹⁶ diğer taraftan kutsal kitaplarda anlatılan kıssalara alternatif hikâyeler anlatıp; kitleleri eğlendirmek için çalgıcılar tutarak insanları oyalama yoluna başvurdukları görülmektedir.⁶¹⁷

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ

*İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.*⁶¹⁸

Tefsirlerde bu ayetin nüzul sebebi olarak şu hadise nakledilmektedir: Mekkeli tüccar Nadr b. Hâris ticaret vesilesiyle gittiği İran ve Rum beldelerinden Acem hikâye-

⁶¹¹ el-İsra, 17/90-93.

⁶¹² el-Furkân, 25/7, 8.

⁶¹³ el-Müddessir, 74/52.

⁶¹⁴ ez-Zuhruf, 43/54.

⁶¹⁵ el-Hacc, 22/13; el-Kasas, 28/57.

⁶¹⁶ Fussilet, 41/26.

⁶¹⁷ el-Fûrî, S. Mubârek, a.g.e, s. 79-80.

⁶¹⁸ Lokmân, 31/6.

leri getirir ve “Muhammed size Âd ve Semûd kavimlerinin hikâyelerini anlatıyorsa ben de Acem şahlarının, Rüstem ve İsfendiyâr’ın efsanelerini anlatacağım” diyerek hoşlarına gidecek hikâyeler anlatırdı. Böylece insanların Kur’an-ı Kerim’i dinlemesine engel olmaya çalışırdı. Ayrıca para ile şarkıcı kızlar satın alır, İslam’a girmeye niyetlenen birini duyar duymaz şarkıcı kızları o kişiye göndererek eğlendirir ve iman etmesine engel olurdu.⁶¹⁹

İman etmeye meyleden kimselere bu yöntemlerle engel olmaya çalışanlar hâlihazırda iman edenleri de eski dinlerine çevirmek için özel gayret sarf etmişler, *bizim yolumuza uyun da sizin günahlarınızı biz yüklenelim*⁶²⁰ demek suretiyle sorumluluğu biz-zat üzerlerine aldıklarını belirterek iman edenlere psikolojik baskı uygulamışlardır.

6. Tehdit etme

Peygamberleri sindirmeye, iman edenleri eski dinlerine döndürmeye yönelik olarak inkârcılar tarafından yürütülen çeşitli kara propagandaların işe yaramaması halinde, uygulanan psikolojik baskı daha da şiddetlenerek tehdit etme aşamasına ulaşmıştır. Bazı peygamberler ve uyarıcılar tebliğlerine son vermemeleri halinde taşlanmakla,⁶²¹ bazıları zindana atılmakla,⁶²² bazıları işkence görmekle,⁶²³ bazı peygamberler ve onlara tâbi olanlar ise yurtlarından çıkarılmakla⁶²⁴ ve zarar görmekle⁶²⁵ tehdit edilmişlerdir.

B. Fiziksel Baskı

1. İbadeti Engelleme

Uygulanan psikolojik baskılar istenilen sonucu vermediği takdirde inkârcılar peygamberleri tebliğden vazgeçirmek, müminleri tekrar eski dinlerine çevirmek için fizik-

⁶¹⁹ Zemahşerî, III, 489,490; el-Beyzâvî, III, 60; el-Kurtubî, XIV, 52; el-Âlûsî, XXI, 67. İbni Aşûr,

⁶²⁰ el-Ankebût, 29/12.

⁶²¹ Hûd, 11/91; Meryem, 19/46; ed-Duhân, 44/20; Yâsîn, 36/18.

⁶²² eş-Şuarâ, 26/29.

⁶²³ Yâsîn, 36/18.

⁶²⁴ el-A’râf, 7/82, 88.

⁶²⁵ el-A’râf, 7/90; el-Mü’minûn, 23/34.

sel baskı yollarını denemeye başlamışlardır. İlgili ayetlerden, inkârcıların kendi din tasavvurlarına aykırı biçimde tek Allah’a ibadet edilmesini fiziksel olarak engellemeye teşebbüs ettikleri anlaşılmaktadır. Bu husustaki ayetlerden bir tanesi, *أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى “Sen, namaz kıldığında kulu (bundan) engelleyeni gördün mü?”*⁶²⁶ mealindeki ayettir. Bu ayetin sebep-i nüzulü konusunda tefsirlerde şu rivayet nakledilmektedir: Ebu Cehil, eğer Resulullah’ı namaz kılarken görürse boynunu çiğneyip yüzünü sürteceğine dair Lât ve Uzza’ya yemin etmişti. Sonra Resulullah namaz kılarken dediğini yapmak için yanına gitmişken aniden arkasını dönüp elleriyle kendini korumaya çalışıyor gibi hareketler yapmaya başladı. *“Ne oldu sana?”* diye sorulduğunda, *“onunla benim aramda ateşten bir hendek, güç ve kanatlar var”* dedi. Resulullah (a.s) da *“Bana yaklaşırdı melekler onu parça parça ederlerdi”* buyurmuştur.⁶²⁷

2. Hapsetme

Allah tarafından peygamberler aracılığıyla gönderilen yeni dinin yayılmasını engellemek amacıyla yapılan baskılardan bir diğeri de hapsetmedir. Bir baskı çeşidi olarak hapsetme *Kur’an*’da ilk olarak Hz. Yusuf ile ilgili geçmektedir. Yusuf (a.s) efendisinin eşinden gelen ahlaksız teklifi kabul etmemesi durumunda hapse atılmakla tehdit edilmiş ve direnmesi üzerine uzun yıllar hapsedilmiştir.⁶²⁸ Hz. Musa, Firavun’un sarayına gidip onu ve yandaşlarını hak yoluna davet ettiğinde Firavun, *“Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan ederim”*⁶²⁹ diyerek tehdit etmiştir. İnkârcılar Hz. Muhammed Medine’ye hicret etmeden önce, önemli kararları aldıkları Dâr’un-Nedve’de toplanmış ve eylem planı hazırlamışlardır. O gün üzerinde tartışılan çözüm yollarından biri de Hz. Muhammed’in bağlanarak ölünceye bir evde hapsedilmesidir.⁶³⁰ Tefsirlerde Enfâl suresinde geçen şu ayetin bu toplantıyı ve orada alınan kararları nitelediği belirtilmektedir:⁶³¹

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

⁶²⁶ el-Alak, 96/9, 10.

⁶²⁷ et-Taberî, XXIV, 523; er-Râzî, XVI, 20; İbni Kesir, VIII, 438.

⁶²⁸ Yûsuf, 12/32, 33, 42.

⁶²⁹ eş-Şuarâ, 26/29.

⁶³⁰ İbni Hişâm, II, 502.

⁶³¹ Et-Taberî, XIII, 495; Zemahşerî, II, 215.

*İnkâr edenler, seni bağlayıp bir yere kapamak veya öldürmek ya da sürmek için düzen kuruyorlardı. Onlar düzen kurarken Allah da düzenlerini bozuyordu. Allah düzen yapanların en iyisidir.*⁶³²

3. Erkekleri Öldürüp Kadınları Köleleştirme

Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen baskı yöntemlerinden bir diğeri de bir grubun erkeklerini öldürüp kadınlarını köleleştirmek suretiyle onları asimilasyona tâbi tutmaktır. Bunun örneği Firavun'un İsrâiloğulların'a uyguladığı baskıdır. Rivayete göre Firavun rüyasında Beytulmakdis'ten çıkan bir ateşin Mısırlılar'ı ve evleri yaktığını görmüş, müneccim ve rüya tabircilerinin yorumları üzerine İsrâiloğulları'nın yeni doğan erkek çocuklarının öldürülmesini emretmiştir.⁶³³ Bu hadiseye işaret eden ayetlerden bir tanesi şudur:

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضِعُّ مِنْهُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يُدَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ

*Şüphe yok ki, Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve ora halkını sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Şüphesiz o, bozgunculardandı.*⁶³⁴

Ayetlerden anlaşıldığı⁶³⁵ ve tefsirlerde de belirtildiği üzere Firavun'un bu emri, biri kâhinlerin rüyasını yorumlamalarıbana müteakip, diğeri Hz. Musa'nın kendisine gelerek İsrailoğullarını rahat bırakmasını istemesinden sonra olmak üzere iki defa gerçekleşmiştir.⁶³⁶ Birincisinde toplumun mustaz'af kesimi olan İsrailoğullarına yapılan etnik bir baskı söz konusu iken, diğesinde baskının hedefi Hz. Musa ve iman edenlerdir.⁶³⁷

⁶³² el-Enfâl, 8/30.

⁶³³ Harman , Ömer Faruk, "Firavun", *DİA.*, XIII, 120.

⁶³⁴ el-Kasas, 28/4.

⁶³⁵ Gâfir, 40/25.

⁶³⁶ et-Taberî, XXI, 373; er-Râzî, XIV, 55; İbni Kesîr, VII, 139; Kurtubî, XV, 305; el-Âlûsî; XXIV, 62.

⁶³⁷ İbni Kesîr, VII, 139.

4. Taşlama

Mekkî surelerdeki toplumsal baskı ifade eden ayetler incelendiğinde peygamberlerin ve onlara iman edenlerin en sık maruz kaldığı fiziksel şiddetin “taşlanma” olduğu söylenebilir. Bu konuda en iptidâî toplumlardan Nuh kavmi ile görece gelişmiş toplum yapısına sahip olan Mısır ve Roma Devletleri arasında herhangi bir fark görülmemektedir.

Hız. Nuh gönderildiğı toplum tarafından,⁶³⁸ İbrahim (a.s) ise babası tarafından tebliğ son vermedikleri takdirde taşlanmakla tehdit edilmişlerdir.⁶³⁹ Medyen halkı Şuayb’e (a.s) “*Eğer kabilen olmasaydı seni taşta tutardık*”⁶⁴⁰ demişlerdir. Hız. Musa da Firavun ve yandaşları tarafından taşlanmakla tehdit edilmiş, o da bunun üzerine “*Şüphesiz ki ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a sığındım*”⁶⁴¹ buyurmuştur. Roma imparatorluğuna bağı Antakya şehrine giden uyarıcılar da aynı muameleye maruz kalmışlardır.⁶⁴² Yine *Kur’an*’da bir sureye adını veren mağara arkadaşlarının uzun yıllar sonra uyandıklarında aralarında geçen konuşmada bu eylemin oldukça yaygın olduğunu gösteren işaretler bulunmaktadır.⁶⁴³ Her ne kadar ayetlerde geçmese de siyer kaynaklarında Hız. Muhammed’in de İslam’a davet için gittiğı Tâif’den taşlanarak kovulduğı belirtilmektedir.⁶⁴⁴

5. Yakma

İnkârcıların peygamberlerden kurtulmak, iman edenleri dinlerinden çevirmek yahut yok etmek, iman etmeyi düşünen insanlara ise gözdağı vermek amacıyla kalkıştığı en vahşi eylemlerden biri de yakarak cezalandırmadır. Hız. İbrahim deliller getirerek insanları Yüce Allah’a davet ettikçe kavmi verecek cevap bulamamış,⁶⁴⁵ birbirlerine “*Eğer bir şey yapacaksanız, onu yakın da ilahlarınıza yardım edin*”⁶⁴⁶ demişler ve fiilen

⁶³⁸ eş-Şuarâ, 26/116.

⁶³⁹ Meryem, 19/46.

⁶⁴⁰ Hûd, 11/91.

⁶⁴¹ ed-Duhân, 44/20.

⁶⁴² Yâsîn, 36/18.

⁶⁴³ el-Kehf, 18/20.

⁶⁴⁴ İbni Hişâm, II, 419; el-Fûrî, S. Mubârek, s. 118-119.

⁶⁴⁵ el-Ankebût, 29/24.

⁶⁴⁶ el-Enbiya, 21/68.

de dediklerini yapmışlardır. Ancak Allah (c.c), “*Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol*”⁶⁴⁷ buyurarak peygamberini onların bu vahşice girişimlerinden korumuştur.

Kur’an-ı Kerim’de bir diğer yakarak cezalandırma hadisesi Burûc suresinde zikredilmektedir. *Kur’an*’ın *ashâbu’l-uhdûd* diye tavsif ettiği birtakım kimseler müminleri dinlerinden döndürmek için ateş dolu hendeklere atarak işkence etmişlerdir. Bu kimselerin kimler olduğu noktasında birçok rivayet olmakla birlikte bunların en kuvvetlisi, bu surede bahsedilen olayın Yahudi hükümdar Zûnüvâs tarafından Necran Hristiyanlarına uygulanan feci muamele olduğuna dair rivayettir. İkinci Hımyerîler’in son hükümdarı olan Zûnüvâs Yahudiliği benimsemiş, M.S 523’te Necran’ı ele geçirerek Hristiyanlardan Yahudiliğe geçmelerini istemiş, kabul etmeyen binlerce kişiyi ateş dolu çukurlara attırarak yaktırmıştır.⁶⁴⁸

C. Ekonomik Baskı

1. Ölçü ve Tartıda Haksızlık

Ayetlerde mele’ ve mütref diye tabir edilen toplumdaki siyasi ve ekonomik gücü ellerinde bulunduran elitlerin, yine ayetlerde mustaz’af diye isimlendirilen zayıf halk kesimlerini ekonomik açıdan sömürdükleri belirtilmektedir. *Kur’an-ı Kerim*’de bu sömürü “ölçü ve tartıda hile yapmak” şeklinde ifade edilmektedir. Çünkü ölçü ve tartı ticaretin en temel iki ölçütüdür. Buradaki bir haksızlık bütün ekonomik sistemi bozucu nitelikte olabilmektedir.

Mevcut bozuk sosyal düzen içinde, gasp ve hile yoluyla ekonomik baskı uygulayarak alt sınıflar üzerinde hegemonya kuran inkârcıların peygamberlere en şiddetli muhalefet ve düşmanlık yapan kimseler olduğu görülmektedir. Çünkü peygamberlerin in-

⁶⁴⁷ el-Enbiya, 21/69.

⁶⁴⁸ Eroğlu, Muhammed, “Ashâb’ul-Uhdûd”, *DİA.*, III, 471.

sanları davet ettikleri din; insanları aldatarak mal elde etmeyi dinen haram, ahlâken çirkin bir davranış, hukuken de suç kabul etmektedir.⁶⁴⁹

Kur'an-ı Kerim'de özellikle Şuayb'in (a.s) gönderildiği Medyen halkı bu özellikle temeyyüz etmiştir. Ayetlerde görüldüğü üzere Hz. Şuayb onları Allahtan başka ilah olmadığına inanmaya davet ettikten sonra her seferinde onlara, “*Ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın*”⁶⁵⁰ diyerek adeta yalvarmıştır. Onlar ise kendi mallarında istedikleri gibi tasarruf edebileceklerini savunmuşlardır.⁶⁵¹ Ayrıca eğer böyle uyararak rahatsız etmeye devam ederse kendisini ve iman edenleri topraklarından zorla çıkartacaklarını söyleyerek tehdit etmişlerdir.⁶⁵²

Ticarette hile yaparak haksız kazanç elde etme yoluyla insanları sömürme, sadece bu kavimle alakalı bir durum değildir. Şüphesiz bu olgu tarihte ticaretin başladığı ilk devirlerden günümüze kadar özü itibarıyla değişmeden süregelmiştir. Ticarette hile yapanlar anlamına gelen Mutaaffifin suresinin ilk ayetlerinde bu kimselerin özellikleri anlatılarak şiddetle eleştirilmektedirler.⁶⁵³

2. Fakir ve Yetimi Sömürme

Peygamberlerin gönderildiği toplumlarda sosyal, hukukî ve ekonomik adaletsizliğin hâkim olduğu, ekonomik gücü elinde bulunduranların toplumun zayıflarını sömürerek elde ettikleri kazancı bölüşmekten imtina edip fakirleri ve yetimleri umursamadıkları, onları en temel ihtiyaçlarından mahrum bıraktıkları görülmektedir. Bu kimseler, Mâûn suresinde beyan edildiği gibi, bir taraftan gösteriş için büyük harcamalar yaparken, diğer taraftan toplumsal statüsü düşük fakirleri ve kendilerine sahip çıkacak kimse-leri olmayan yetimleri umursamayan ve onlardan en önemsiz yardımı bile esirgeyen alçak bir karaktere sahiptirler.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ Demirci, Muhsin, a.g.e, s. 233.

⁶⁵⁰ el-A'râf, 7/85; Hûd, 11/84, 85; eş-Şuarâ, 26/181, 182, 183.

⁶⁵¹ Hûd, 11/87.

⁶⁵² el-A'râf, 7/88.

⁶⁵³ Bkz. el-Mutaaffifin, 83/1-3.

⁶⁵⁴ el-Mâûn, 107/1-7.

Toplumdaki maddi varlığa sahip insanların bu zenginliklerinde toplumdaki diğer bireylerin de katkıları söz konusudur. *Kur'an*'da müminleri anlatırken “*onların mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardır*”⁶⁵⁵ denilmesi buna işaret olarak anlaşılabilir.⁶⁵⁶ Ancak ekonomik güç sahibi inkârcılar, mallarında toplumun diğer kesimlerinin hakkı olduğu gerçeğini hiçbir zaman kabul etmezler. Onların perspektifi Kasas suresinde anlatılan Kârûn kıssasında net biçimde görülmektedir. Kârûn kendisine, “*Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez*” diyerek uyarıda bulunanlara, “*bu servet bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir*” cevabını vermiştir.⁶⁵⁷ Yine başka bir ayette nakledildiği gibi onlara, “*Allah'ın size lütfettiğinden, siz de muhtaçlar için harcayın*” denildiğinde onlar, “*Size kalsa Allah'ın dilediği takdirde bol bol rızıklandıracağı kimseyi doyurmak bizim mi işimiz?*” derler.⁶⁵⁸ Bütün bunlar ekonomik elitlerin kendi zenginliklerinde ne Allah'a ne de toplumdaki diğer bireylere karşı herhangi bir sorumluluk hissetmediklerini göstermektedir.

Toplumun zayıf kesimlerini insan onuruna yaraşır biçimde yaşamaktan mahrum bırakarak onları her türlü şekilde sömürme olgusu esasen diğer bütün baskı çeşitleri gibi mahiyet bakımından günümüzde de devam etmektedir. Sanayi Çağı'nın başladığı XVIII ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'da, içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu on binlerce insanın günde on altı saate kadar uzayan ağır çalışma koşullarında cüzi maaşlarla sömürüldüğü bilinmektedir. Her ne kadar çeşitli sosyal politikalar ile koşullar görece iyileştirilmeye çalışılsa da, toplumdaki ekonomik egemenler toplumun zayıf kesimlerinin emekleri üzerinden haksız servet biriktirmeye her zaman ve zeminde devam etmektedirler.

3. Faiz Sistemi

Faiz sistemi, toplumdaki egemenlerin mustaz'aflar üzerindeki hâkimiyetlerini devam ettirme yollarından biridir. Faiz sisteminde küçük bir azınlığın çıkarına karşılık,

⁶⁵⁵ ez-Zariyât, 51/19; el-Meâric, 70/24, 25.

⁶⁵⁶ Koçyiğit, Hikmet, a.g.e, s. 229.

⁶⁵⁷ el-Kasas, 28/77, 78.

⁶⁵⁸ Yasin, 36/47.

geniş halk kitlelerinin mağduriyeti ve perişanlığı söz konusudur.⁶⁵⁹ Faizin tarihçesine bakıldığında Mısır, Sümer, Bâbil, Asur, Antik Yunan ve Roma gibi toplumlar da uygulandığı anlaşılmaktadır.⁶⁶⁰ *Kur'an-ı Kerim*'de İsrailoğullarının menedildikleri halde faiz yedikleri beyan edilmektedir.⁶⁶¹

Cahiliye döneminde de Araplar arasında yaygın olduğu anlaşılan bu sistem⁶⁶² *Kur'an*'da tedricen yasaklanmıştır. İlk yasaklama “*İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirsiniz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirsiniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır*”⁶⁶³ meâlindeki bir Mekkî ayetle gündeme getirilmiş ve faiz dolaylı yoldan reddedilmiştir. Daha sonra Medenî ayetlerde tamamen net biçimde yasaklanmıştır. Faiz yasağındaki bu tedricilik, ihtiva ettiği ekonomik yön sebebiyle kolayca vazgeçilemeyecek bir fiil olması hasebiyledir. Çünkü faiz alma alışkanlığı kolay yoldan kazanç sağladığı için terk edilmesi o denli zordur.⁶⁶⁴ Söz konusu Mekkî ayette faizin Allah'ın razı olmadığı bir işlem olduğu hatırlatılarak toplumdaki ekonomik adaletsizliğin önlenmesinde çok önemli bir faktör olan zekât teşvik edilmektedir.

Faiz var olduğu günden günümüze kadar her zaman güçlünün ve sermaye sahibinin lehine, fakir ve muhtaçların durumunu daha da kötüleştiren bir işleve sahip olmuştur.⁶⁶⁵ Sermaye sahipleri toplumda ekonomik açıdan zayıf insanları faiz sistemiyle kendilerine bağımlı kılarak tarih boyunca sömürmüşler ve dünyada hâkim olan mevcut kapitalist düzen içinde farklı yollarla günümüzde de sömürmeye devam etmektedirler.

⁶⁵⁹ Demirci, Muhsin, a.g.e, s. 236.

⁶⁶⁰ Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA.*, İstanbul 1995, XII, 110.

⁶⁶¹ en-Nisa, 4/161.

⁶⁶² et-Taberî, VI, 22; er-Râzî, IV, 106-107.

⁶⁶³ er-Rûm, 30/39.

⁶⁶⁴ Demirci, Muhsin, s. 236.

⁶⁶⁵ Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA.*, XII, 118.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKKÎ SURELERDE

SOSYAL BASKIYA MARUZ KALAN

MÜSLÜMANLARA

ALMALARI EMREDİLEN TAVIRLAR

Yüce Allah, Hz. Muhammed'e (a.s) iman ettikleri için Mekke'de psikolojik, fiziksel ve ekonomik açıdan çeşitli baskı ve kara propagandalara maruz kalan Müslümanlara hem bu tepkilerin nedenini ve niteliğini açıklama sadedinde hem de uygulanan bu muamelelere nasıl karşılık vermeleri gerektiğine dair peş peşe birçok ayet ve sure nazil olmuştur.⁶⁶⁶ Mekkî sure ve ayetler içerisinde tespit edilen ve bu bölümde ele alınacak yöntemler toplumsal baskı gören Müslümanlara zaman ve mekândan bağımsız şekilde baskılara karşı evrensel ölçütler sunmaktadır.

1. Doğru Yolda Olduğundan Emin Olmak

Toplumdan gelen her türlü baskı ve kara propagandalara sarsılmadan direnebilmenin en önemli şartı elbette inancından emin olmaktır. Zaten Mü'min kelimesi; *korkusuz kılmak ve bir şeye veya birisine inanıp-güvenmek* manasına gelen kökten türemiştir. Binaenaleyh iman kelimesi; Allah'a, O'nun Rasûlüne ve getirdiklerine inanıp güvenmeyi ifade eder.⁶⁶⁷ Anlambilimine göre *inanmak* iman sözcüğünün anlamını tam olarak karşılama konusunda yetersiz kalmaktadır.⁶⁶⁸ Bu açıdan iman kavramı sadece inanmayı değil inandığından emin olup, inancının doğruluğuna güvenmeyi ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette Hz. Muhammed'e (a.s) ve onun şahsında Müslümanlara Allah'ın gönderdiği *Kur'an* hakkında şüphe etmemeleri gerektiği, eğer bu konuda tereddütleri varsa geçmişte kendilerine kitap verilenlere sormak suretiyle şüphelerin tamamen ortadan kaldırılması emredilmiştir.

فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

⁶⁶⁶ Vatandaş, Celaleddin, a.g.e, I. s. 243.

⁶⁶⁷ Sert, Hüseyin Emin, *Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci*, FÜİF Dergisi, 2008, XIII, sy. 2, s. 206.

⁶⁶⁸ Erdem, H. Sabri, *Anlambilim Açısından İman Sözcüğü*, AÜİF Dergisi, 2008, XLVIII, sy:1, s. 54.

*Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. O hâlde, sakın şüphe edenlerden olma!*⁶⁶⁹

Tefsirlerde belirtildiği üzere, bu ve benzeri ayetlerde Hz. Peygamber'e yapılan hitap ile aslında onun ümmeti kastedilmektedir. Diğer bir görüşe göre ise bu ayetlerdeki muhatap, selim bir akılla deliller üzerinde düşünecek her bir bireydir. Bu durumda mana, *bütün bu deliller birbirine eklendiği zaman aklıselim hiç kimse bu konuda şüphe duymaz demektir.*⁶⁷⁰

İman eden kimselerin kendi yollarının doğruluğundan emin olmalarının yanında, peygamberlere iman etmeyen inkârcıların dini akidelerinin asılsız ve batıl olduğu konusunda da şüphe etmemeleri gerekmektedir. *Kur'an-ı Kerim*'de inkârcıların inancının tamamen sanı ve tahmine dayalı olduğu,⁶⁷¹ babalarından duyup gördükleri gibi doğruluğunu sorgulamadan putlara ibadet etikleri ifade edilmiştir.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوقِفُهُمْ نَصِيبُهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ

*Şunların taptıkları şeylerin batıl olduğu konusunda şüpheye düşme. Onlar sadece, daha önce babalarının taptığı gibi tapıyorlar. Şüphesiz biz onlara (azaptan) paylarını eksiksiz olarak tastamam vereceğiz.*⁶⁷²

2. İnkârcılara Meyletmemek

Bir toplumda ekonomik gücü elinde bulunduran gruplar, tarihin her döneminde geniş toplum kesimleri üzerinde etkili olmuşlardır. Çok defa soyluluk zengin olmakla özdeşleştirilmiştir.⁶⁷³ *Kur'an* ayetlerinden de anlaşıldığı gibi, peygamberlerin gönderildiği toplumlarda egemen olan paradigmaya göre mal ve evlat çokluğu, sosyal statü elde etmenin başlıca koşuludur. Ayetlerde nakledilen sözlerine bakıldığında, bu avantaja

⁶⁶⁹ Yûnus, 10/94; Benzer ayetler için bkz. el-En'âm, 6/114; Hûd, 11/17; es-Secde, 32/23.

⁶⁷⁰ Zemahşerî, II, 59; er-Râzî, VII, 167; el-Âlûsî, VIII, 10; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Daru İbni Kesîr, Dimeşk 1414/ 1994, II, 177.

⁶⁷¹ el-En'âm, 6/116, 148; Yûnus, 10/36, 66; en-Necm, 53/23, 28.

⁶⁷² Hûd, 11/109.

⁶⁷³ Koçyiğit, Hikmet, a.g.e, s. 230.

sahip olanların kendilerini özel addettikleri⁶⁷⁴ ve Allah tarafından azaba çarptırılacaklarına inanmadıkları görülmektedir.⁶⁷⁵ Tarih boyunca her zaman güçlüden yana taraf olan toplumun geniş kesimleri de psikolojik, sosyolojik ve ekonomik çeşitli saiklerle bu ekonomik ve siyasi elitlere itaat etmişlerdir.⁶⁷⁶

Kur'an-ı Kerim bu toplumsal egemen paradigmayı tamamen reddeden, ezberlerini bozan bambaşka bir söylemde bulunmuştur. O, mal ve evlat sahibi olmanın Allah'a yakınlık anlamına gelmediğini,⁶⁷⁷ bunların ancak imtihan vesilesi olduğunu ilan etmektedir.⁶⁷⁸ Ayetlerde mal ve evlatların dünyanın süsleri olduğu,⁶⁷⁹ ahirette bunların hiçbir fayda sağlamayacağı beyan edilmektedir.⁶⁸⁰ Bu sadette Hz. Muhammed'in (a.s) şahsında iman edenlere hitap edilerek inkârcıların sahip olduğu geçici dünyevî avantajlara özenmemeleri gerektiği ifade edilmektedir.

وَلَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ

*Onlardan bazı zümrelere, sırf kendilerini denemek için verdiğimiz dünya hayatının süslerine gözünü dikme! Rabbinin sana verdiği nimet, hem daha hayırlı ve değerli, hem de daha devamlıdır.*⁶⁸¹

İnkârcılara meyiletme, onların yaptıklarına rıza gösterme, onlara benzemeye çalışma, sahip oldukları avantajlara bakarak onların yerinde olmak isteme, onları saygı ve tazim içeren sözlerle anma gibi tavırlar,⁶⁸² *Kur'an-ı Kerim*'de en sert biçimde eleştirilen ve uzak durulması istenen davranışlardır. İnkârcılara karşı gösterilecek en ufak bir sempati ve meylin, meyledenlere 'ateş dokunması' sonucunu getireceği ifade edilmektedir.

وَلَا تَرْكَبُوا إِلَىٰ الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ

⁶⁷⁴ el-Kehf, 18/34; Meryem, 19/77; el-Mü'minûn, 23/55.

⁶⁷⁵ Sebe, 34/35.

⁶⁷⁶ Nûh, 71/21.

⁶⁷⁷ Sebe, 34/37.

⁶⁷⁸ Tâhâ, 20/131; et-Tegâbün, 64/15.

⁶⁷⁹ el-Kehf, 18/46.

⁶⁸⁰ eş-Şuarâ, 26/88.

⁶⁸¹ Tâhâ, 20/131.

⁶⁸² Zemahşerî, II, 432.

*Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra size yardım da edilmez.*⁶⁸³

Müfessirlerin bir kısmı buradaki zulmü adaletin karşıtı olarak tefsir etse de⁶⁸⁴ birçoğu, bu ayette geçen zulmün şirk anlamında olduğunu ve zulmedenlerden kastedilenin müşrikler olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁵

3. Hikmet ve Güzel Sözle Mücadele

Sözlükte *sağduyululuk, feraset sahibi olmak* gibi anlamlara gelen⁶⁸⁶ hikmetin birçok tarifi yapılmıştır. Bütün bu tariflerin ortak noktasına göre *hikmet*, işleri gereği gibi yerli yerinde yapmak ve ilim-amel bütünlüğü olarak anlaşılabilir.⁶⁸⁷ Yüce Allah davette hikmeti emretmek suretiyle Hz. Peygamber'e (a.s) ve onun şahsında müminlere, diğer insanları İslam'a davet ederken hakka uygun, dikkatli, titiz, ortamın gereklerini dikkate alan bir tavır ve tutum içerisinde bulunmaları gerektiğini bildirmiştir.⁶⁸⁸

Kur'an-ı Kerim'de Mekki sure ve ayetlerde sıkça vurgulanan hikmet ve güzel sözle mücadelenin unsurları; yumuşak söz, kötülüğe karşı iyilik, affetme, nasihat ve hatırlatma, uyarıda bulunma, tövbeye teşvik ve imana zorlamama alt başlıkları altında incelenecektir.

A. Yumuşak Söz

Peygamber kıssaları dikkatle incelendiğinde peygamberlerin tebliğ esnasında son derece yumuşak bir dil kullandıkları, iman etmeleri için toplumlarına adeta yalvardıkları görülmektedir. Peygamberler ve ümmetleri arasındaki tebliğ unsurlarının benzerliklerinin vurgulandığı Şuarâ suresinde her bir peygamberin ümmetine, “*Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin*

⁶⁸³ Hûd, 11/113.

⁶⁸⁴ Zemahşerî, II, 432-433; er-Râzî, IX, 73.

⁶⁸⁵ İbni Kesîr, IV, 354; el-Kurtubî, IX, 108; el-Âlûsî, XII, 154

⁶⁸⁶ Mutçalı, Serdar, 187.

⁶⁸⁷ Kutluer, İlhan, *Hikmet, DİA*, XVII, 511-513; Özervarlı, M. Sait, *Hikmet, DİA*, XVII, 511-512; Vatan-daş Celaleddin, a.g.e, I. s. 185.

⁶⁸⁸ Vatandaş, Celaleddin, a.g.e, I, 186.

Rabbi olan Allah'a aittir”⁶⁸⁹ sözleriyle davette bulunduğu beyan edilmektedir. Peygamberlerin kendilerini inkâr eden, her türlü baskıyı uygulayan toplumlarına, “Şüphesiz sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum”⁶⁹⁰ demeleri ümmetlerine karşı son derece merhametli olduklarını göstermektedir.

Allah'ın (c.c) İsrailoğullarına her türlü baskıyı uygulayan; erkeklerini öldürtüp kadınlarını köleleştiren Firavun hakkında bile, “Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt dinler yahut çekinir”⁶⁹¹ buyurarak Musa ve Harun’dan (a.s) tatlı dille tebliğde bulunmalarını istemiştir. Bu ayette, kıyamete kadar inançları uğruna baskı görecektir bütün müminler için inkârcılara karşı en başta takınmaları gereken tavır konusunda rıza-ı ilâhînin ne olduğuna işaret edilmektedir. Müslümanlara bu konuda en net biçimde yol gösteren ayetlerden biri de şudur:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

*Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.*⁶⁹²

B. Kötülüğe Karşı İyilik

İnkârcıların uyguladığı her çeşit baskı ve kara propagandalara rağmen, iman edenlere, tüm yapılan bütün bu kötülüklere iyilikle karşılık vermeleri tavsiye edilmiştir. Kur'an-ı Kerim’de ifade edildiği gibi bu şekilde davranmak kendilerine her türlü kötülüğü yapan düşmanları samimi bir dosta çevirebilir.

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

⁶⁸⁹ eş-Şuarâ, 107-109, 125-127, 143-145, 162-164, 178-180.

⁶⁹⁰ el-A'râf, 7/59; Yûnus, 10/15; Hûd, 11/3, 26, 84; eş-Şuarâ, 26/135; el-Ahkâf, 26/21.

⁶⁹¹ Tâhâ, 20/44.

⁶⁹² en-Nahl, 16/125.

*İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel biçimde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*⁶⁹³

Tefsirlerdeki bazı rivayetlere göre bu ayet Ebu Süfyan hakkında nazil olmuştur. Hz. Muhammed'e (a.s) her türlü kötülüğü yapmasına rağmen sürekli iyilikle karşılık görmüş ve sonunda iman ederek samimi bir mümin olmuştur.⁶⁹⁴ Hz. Ömer'in ve Ebu Süfyan'ın eşi Hind'in Müslüman olmaları da bu ayette tavsiye edilen tutumun bir neticesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Hz. Muhammed'i öldürme niyetiyle yola çıkan Hz. Ömer'in daha sonra O'na *"Vallahi bana nefsimden daha sevimlisin"*⁶⁹⁵ diyecek noktaya geldiği bilinmektedir. Hz. Yusuf kendisini çok sevdiği babasından ayırarak kuyuya atan ve senelerce hizmetçilik yapmasına bilahare zindanlara düşmesine sebep olan kardeşlerine *"Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir"*⁶⁹⁶ demiş ve kardeşlerinin yaptıkları bütün kötülüklere rağmen onlara iyilikle muamelede bulunmuştur.

C. Affetme

Kur'an-ı Kerim'de müminlere tavsiye edilen tebliğ yöntemlerinden biri de yapılan baskılara rağmen muhatabını affetmektir. Peygamberlerin gönderildiği toplumlarda genel uygulamanın kötülüğe kötülükle karşılık vermek olduğu, affetmenin bir zayıflık işareti olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Buna karşılık *Kur'an-ı Kerim*'de Allah'ın affediciliği çeşitli vesilelerle ifade edilerek affın ilâhi bir sıfat ve yüksek bir ahlâki meziyet olduğu ortaya konmuştur.⁶⁹⁷ Kötülüklere maruz kaldığı halde sabredip affetmenin, ancak yüce gönüllü büyüklere yaraşan örnek davranışlardan olduğu belirtilerek müminler bağışlamaya teşvik edilmişlerdir.⁶⁹⁸ Allah tarafından Hz. Muhammed'in şahsında müminlere gösterilen davet metodu *"Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir"*⁶⁹⁹ mealindeki ayette özetlenmiştir. Nitekim Hz. Muhammed kavmi tarafından

⁶⁹³ Fussilet, 41/34.

⁶⁹⁴ Zemahşerî, IV, 199; el-Kurtubî, XV, 362.

⁶⁹⁵ Buhârî, *Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nüzûr*, 3.

⁶⁹⁶ Yûsuf, 12/92.

⁶⁹⁷ Çağrı, Mustafa, "Af", *DİA.*, İstanbul 1988, I, 394.

⁶⁹⁸ eş-Şûrâ, 42/43.

⁶⁹⁹ el-Ar'âf, 7/199.

fiziksel şiddet gördüğünde bir taraftan yüzündeki kanı silmiş, diğer taraftan “Allah’ım! *Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar*” buyurmuştur.⁷⁰⁰

Affetme sadece tebliğ metodu değil aynı zamanda ahlâki bir erdemdir. Ayetlerde görüldüğü gibi Yüce Allah inkârcılara ahirette yaptıklarının karşılığını vereceğini bildirip müminlerin onları bağışlamasını istemiştir.

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

*İman edenlere söyle ki: Allah’ın ceza günlerinin gelip çatacağını beklemeyenlerin ezalarına aldırış etmesinler, kusurlarını bağışlasınlar. Çünkü nasılsa Allah, herkese yaptıklarının karşılığını verecektir.*⁷⁰¹

D. Nasihat ve Hatırlatma

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Muhammed’in şahsında iman edenlere tavsiye edilen bir diğer davranış da inkârcılara vaaz ve hatırlatmalarda bulunarak onları Allah’ın yoluna davet etmeleridir.⁷⁰² İlgili ayetler göz önünde bulundurulduğunda, iman edenlerin karşılarındaki kitle zahiren inanmaya meyilli görünmese bile nasihat ve hatırlatmalardan vazgeçmemek gerektiği anlaşılmaktadır. Mesela İsrailoğullarından bir şehir halkının Allah’ın yasaklarını çiğnemesi üzerine içlerinden bir grup onlara nasihat etmiş, diğer bir grup ise “Siz Allah’ın helâk edeceği yahut şiddetli azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz” diyerek bu kişilere nasihat vermenin gereksiz olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine nasihat ve hatırlatmada bulunan kimseler “Rabbinize bir mazeret beyan edebilmek için, bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz)” demişlerdir.⁷⁰³ Ayetin devamında o şehir halkının azaba uğradığı fakat nasihat verenlerin kurtulduğu beyan edilmektedir.⁷⁰⁴ Bu da toplum içinde azınlıkta bile olsalar iman edenlerin, kötü işler yapanlara nasihat etmeyi terk etmemeleri gerektiğine işaret etmektedir.

⁷⁰⁰ Buhârî, *Ehâdisu’l-Enbiyâ*, 54.

⁷⁰¹ el-Câsiye, 45/14.

⁷⁰² en-Nahl, 16/125.

⁷⁰³ el-A’râf, 7/164.

⁷⁰⁴ el-A’râf, 7/165.

Peygamberlerin gönderildiği toplumlarla aralarında geçen diyalogları nakleden ayetlere bakıldığında, peygamberlerin tebliğlerinde vaaz üslubunun hâkim olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed (a.s) Mekki surelerde yer alan birçok ayette nasihat etmekle emrolunmuş;⁷⁰⁵ kendisinin ancak öğüt verici olduğu, insanların iman etmeleri için onlara zor ve baskı uygulamak gibi bir görevi olmadığı belirtilerek, “*Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin*”⁷⁰⁶ buyrulmuştur. Peygamberlerin tebliğ üslubu şu ayette özetlenerek İslam davetçilerine bu yolda takip etmeleri gereken yol gösterilmiştir.

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

*Ey Resulüm de ki: “İşte benim yolum budur! Ben insanları Allah'ın yoluna, düşünmeksizin, taklit yolu ile değil, delile dayanarak, idraklerine hitap ederek davet ediyorum. Ben de, bana tâbi olanlar da böyleyiz. Allah'ı bütün eksikliklerden tenzih ederim. Ben asla müşriklerden değilim.”*⁷⁰⁷

E. Uyarıda Bulunma

İnkârcılara uyarıda bulunmak suretiyle özeleştirme yapmalarını ve tefekkür etmelerini sağlama, dine davet yollarından bir tanesidir. *Kur'an-ı Kerim*'de defalarca tekrarlandığı üzere peygamberler ve ilahi kitaplar, iman edenler ve edecekler için müjde; inkâr edenler için ise uyarı olarak gönderilmişlerdir.⁷⁰⁸ Nitekim Hz. Muhammed (a.s) bir hadisinde kendisini, düşman ordusunun geldiğini haber veren uyarıcıya benzetmiştir.⁷⁰⁹

Uyarıda bulunma, kişide korku uyandırarak onun dinin hedeflerine uygun davranışlara yönelmesini amaçlayan davet metodudur. Dini tebliğ etmek, onu etkili biçimde muhataba sunmak demektir. Dini davetin anlatma ve insanları uyarıp harekete geçirme şeklinde ifade edilebilecek iki yönü bulunmaktadır. Uyarmak suretiyle davet bunlardan

⁷⁰⁵ el-En'âm, 6/70; Kâf, 50/45; ez-Zâriyât, 51/55; et-Tûr, 52/29; el-Â'lâ, 87/9.

⁷⁰⁶ el-Ğâşîye, 88/21, 22.

⁷⁰⁷ Yûsuf, 12/108.

⁷⁰⁸ El-En'âm, 6/19; el-A'râf, 7/2, 188; Hûd, 11/2, 12, 25; el-İsrâ, 17/105; Meryem, 19/97; el-Furkân, 25/1, 56; Sebe, 34/28; Fussilet, 41/4; el-Ahkâf, 46/9.

⁷⁰⁹ Buhârî, *Kitâbu'r-Rikâk*, 26; Müslim, *Kitâbu'l-Fezâil*, 6.

ikincisini teşkiletmektedir. Çünkü insanları harekete geçiren en önemli saikler arzu ve korku faktörleridir. Kişinin motivasyonunda beşeri ihtiyaç, istek, özlem ve ideallerine cevap veren veya korku, endişe ve gerilime yol açan hedeflerin uyarıcı etkisi bulunmaktadır.⁷¹⁰ Korku, insandan hiçbir zaman ayrılmayan, hayatını ve varlığını sürdürebilmesinin vazgeçilmez bir şartıdır. Böyle olduğu içindir ki, Yüce Allah insanı bir taraftan da ceza ile korkutmak suretiyle onu kötülükten vazgeçirip iyiliğe yöneltmek istemektedir.⁷¹¹

Hiz. Peygamber (a.s) ilk inen ayetlerden itibaren insanları uyarmakla görevlendirilmiştir.⁷¹² Yine açıktan daveti başlatan ayet “(Önce) en yakın akrabayı uyar”⁷¹³ mealindeki ayettir. İnkârcıların uyarılarak korkutulduğu konular; geçmişteki kavimlerin acı sonlarına benzer kötü bir akıbet⁷¹⁴ ve ahirette maruz kalınacak şiddetli bir azaptır.⁷¹⁵

F. Tövbeye Teşvik

Geri dönmek, rucû etmek anlamlarına gelen tövbe terim olarak, *dinde yerilmiş şeyleri terk edip övgüye lâyık olanlara yönelme* şeklinde tanımlanır. Sözlük anlamı göz önüne alındığında tövbenin bezm-i eleste Allah ile kul arasında yapılan ahdin tazelenmesini veya her insanın fitrat çizgisine dönmesini ifade ettiği söylenebilir.⁷¹⁶

Ayetlerde görüldüğü üzere, peygamberler gönderildikleri toplumlardan gördükleri çeşitli baskılara rağmen tebliğden vazgeçmemişler, inkârcıları tövbe ederek fıtrata dönmeye çağırmışlardır.⁷¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*'de Hiz. Nûh'un,⁷¹⁸ Hûd'un,⁷¹⁹ Salih'in⁷²⁰ ve Şuayb'in,⁷²¹ inkârcıları Allah'a bağışlanma dileyip tövbe etmeye çağırma­larından bahsedilmektedir. Yine Hiz. Muhammed (a.s) *Kur'an*'da kavmini tövbeye davet etmekle emrolunmuştur.

⁷¹⁰ Hökelekli, Hayati, “İnzâr”, *DİA.*, İstanbul 2000, XXII, 358.

⁷¹¹ Demirci, Muhsin, s. 96.

⁷¹² el-Müddessir, 74/2.

⁷¹³ eş-Şuarâ, 26/214.

⁷¹⁴ Fussilet, 41/13, 18.

⁷¹⁵ İbrahim, 14/44; Meryem, 19/39.

⁷¹⁶ Topaloğlu, Bekir, “Tövbe”, *DİA.*, İstanbul 2012, XLI, 279-280.

⁷¹⁷ M. Fuâd Abdülbaki, a.g.e, 193, 612.

⁷¹⁸ Nûh, 71/10.

⁷¹⁹ Hûd, 11/52.

⁷²⁰ Hûd, 11/61; en-Neml, 27/46.

⁷²¹ Hûd, 51/90.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَاستَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ

*De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık O’na yönelin ve O’ndan bağışlanma dileyin. Allah’a ortak koşanların vay hâline!”*⁷²²

G. İmana Zorlamama

Allah tarafından görevlendirilen peygamberler inkârcılığa ve şirke karşı amansız bir savaş açıp, bu kesimin doğru yolu bulmasını cihad ve tebliğ siyasetinin temel hedefi seçmekle beraber, yeryüzünde bulunan herkesi zorla mümin yapma gibi bir amaca asla sahip olmamışlardır.⁷²³ Tebliğ, inanç özgürlüğüne bir müdahale şeklinde algılanmamalıdır. Ayetlerden anlaşıldığı gibi tebliğ zor kullanma üzerine değil, güzellikle ikna etme temeli üzerine oturtulmuştur.⁷²⁴ Çünkü *Kur’an-ı Kerim*’in bize anlattığı Yüce Allah, insanları inanmaya zorlayan değil, ikna eden yüce bir kudrettir.⁷²⁵

Peygamberler kavimlerinin doğru yolu bulması için büyük çaba harcamışlardır. Özellikle Hz. Muhammed’in (a.s) bu konuda kendini yıpratmak kadar gayret göstermesi üzerine birçok ayetin nazil olduğu görülmektedir. Yüce Allah, *De ki: “İşte Rabbiniz tarafından hak geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin”*⁷²⁶ buyurarak insanları seçimlerinde serbest bırakmasını emretmiş, *“Eğer yüz çevirirlerse (bilesin ki), biz seni onlara bekçi göndermedik. Sana düşen sadece tebliğdir”*⁷²⁷ şeklinde teselli etmiştir. Hz. Muhammed (a.s) insanların iman etmeleri için kendini o kadar paralamıştır ki, Yüce Allah (c.c) *“Demek sen, bu söze (Kur’an’a) inanmazlarsa, arkalarından üzümlere âdeta kendini tüketeceksin!”*⁷²⁸ buyurmuştur. Bu ve bunun gibi birçok ayette Allah (c.c) peygamberin şahsında iman edenlere mesaj vererek görevlerinin sadece tebliğ olduğu-

⁷²² Fussilet, 41/6.

⁷²³ Bardakoğlu, Ali, “İkrah”, *DİA.*, İstanbul 2000, XXII, 34.

⁷²⁴ en-Nahl, 16/125.

⁷²⁵ Demirci, Muhsin, a.g.e, s. 297, 298.

⁷²⁶ el-İsra, 17/29.

⁷²⁷ eş-Şûrâ, 42/48.

⁷²⁸ el-İsra, 17/6.

nu,⁷²⁹ zorla iman ettirmek gibi bir görevlerinin olmadığını,⁷³⁰ ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar insanların büyük çoğunluğunun iman etmeyeceği beyan etmiştir.⁷³¹

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ

*Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi iman etsinler diye, insanları zorlayacaksın?*⁷³²

4. Musibetlere Karşı Sabır

Sözlükte engellemek, hapsetmek, güçlü ve dirençli olmak gibi anlamlara geren sabır terim olarak *üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belalar karşısında direnç gösterme; olumsuzluklar olumlu kılmak için gösterilen metanet* anlamına gelmektedir.⁷³³ *Kur'an-ı Kerim*'de türevleriyle beraber 100 kadar ayette geçen bu kavram,⁷³⁴ 19 yerde Hz. Muhammed'in şahsında dolaylı yoldan, diğerleri de çoğul şekilde doğrudan ümmete yönelik olarak 26 ayette emir formuyla zikredilmektedir.⁷³⁵

İçinde yaşadıkları toplum tarafından her türlü baskıya maruz kalan müminlere Allah tarafından sürekli sabır tavsiye edilmiştir. Geçmişteki peygamberlerin yalanlandığı ve eziyete uğradıkları fakat sonunda Allah'ın yardımının geldiği ve bu kanunu değiştirecek hiçbir gücün olmadığı beyan edilmektedir.⁷³⁶ Yine Hz. Peygamber'e üstün azim sahibi peygamberler gibi sabredip azap için acele etmemesi emredilmektedir.⁷³⁷ Ayetlerde güzel hasletlerin ancak sabredenlerin ve faziletten yana nasibi bol olanların kârı olduğu hatırlatılmış,⁷³⁸ sabredenleri büyük mükâfatların beklediği müjdelenmiştir.⁷³⁹

⁷²⁹ er-Ra'd, 13/40; en-Nahl, 16/35, 82; el-Ankebût, 29/18; Yâsîn, 36/17; et-Tegâbün, 64/12.

⁷³⁰ el-En'âm, 6/107; Ğâşiye, 88/22.

⁷³¹ Yûsuf, 12/103.

⁷³² Yûnus, 10/99.

⁷³³ Çağrıcı, Mustafa, "Sabır", *DİA.*, İstanbul 2008, XXXV, 337.

⁷³⁴ M. F. Abdülbaki, a.g.e, "sbr" md.

⁷³⁵ Demirci, Muhsin a.g.e, s. 128.

⁷³⁶ el-En'âm, 6/34.

⁷³⁷ el-Ahkâf, 46/35.

⁷³⁸ Fussilet, 41/35.

⁷³⁹ el-Kasas, 28/54.

Yine Asr suresinde bütün insanların zararda olduğu belirtildikten sonra bunun istisnası olarak zikredilenlerden biri de birbirlerine sabrı tavsiye edenlerdir.⁷⁴⁰

Kur'an-ı Kerim'de müminler bir taraftan sabır ile emredilirken diğer taraftan Allah'ın onları ve onlara yapılanları gördüğü, kimin sabredeceğini tespit etmek amacıyla bir imtihanda oldukları hatırlatılarak motive edilmişlerdir.⁷⁴¹ Sonunda hep iman edenlerin kazandığı *Kur'an* kıssalarında bu anlamda iman edenlere sabrın sonunun selamet olduğu, karşılaştıkları sıkıntıların geçmişte de yaşandığı anlatılarak moral verilmektedir. İnkârcıların sahip oldukları dünyevî avantajların geçici olduğu, ahiretteki ebedi güzelliklerin ise sadece iman edenlere ait olduğu beyan edilmektedir.⁷⁴² Cehennem ehlinin ahiretteki diyalogları nakledilip, karşılaşılabilecekleri kötü muamele çok etkili bir biçimde betimlenerek bugün toplum içindeki gücüne dayanıp iman edenlere her türlü zulmü yapanların ahirette düşecekleri hazin durum âdetâ gözlerinin önünde yaşanırçasına tavsif edilmektedir.⁷⁴³ Öte yandan sabreden müminlerin mazhar olacakları nimetler anlatılarak⁷⁴⁴ Allah'ın sabreden müminlerin ecirlerini zayi etmeyeceği gerçeği vurgulanmaktadır.⁷⁴⁵

Yüce Allah iman edenlerden vahye tâbi olup Allah hüküm verinceye kadar sabretmelerini istemektedir.⁷⁴⁶ Fakat şu da bir gerçektir ki sabır, zorluklar karşısında eli kolu bağlı pasif kalıp sıkıntılara tam teslimiyet değil, ilgili ayetlerden anlaşıldığı üzere Allah'ın yardımına güvenerek sıkıntı ve zorluklara metanetle karşı koyma demektir.⁷⁴⁷

5. Allah'a (c.c) Tevekkül ve O'ndan Yardım Dileme

Tevekkül sözlükte *birinin işini üstüne alma, birine güvence verme, birine işini havale etme manasına gelir*.⁷⁴⁸ Terim olarak ise meşru bir hedefe ulaşmak için her türlü

⁷⁴⁰ el-Asr, 103/1-3.

⁷⁴¹ el-Furkân, 25/20; et-Tûr, 52/48; et-Teğâbün, 64/2.

⁷⁴² Yûnus, 10/70, 98; Hûd, 11/48; Tâhâ, 20/131; el-Kasas, 28/61; ez-Zuhruf, 43/35.

⁷⁴³ el-A'râf, 7/38, 44-51, Ğâfir, 40/47-50; Sebe, 34/31-33; ez-Zuhruf, 43/77; ed-Duhân, 44/43-50; el-Vâkıâ, 56/51-56; el-Hâkkâ, 69/19-37; el-Mutaffifîn, 83/29-36.

⁷⁴⁴ el-A'râf, 7/49; er-R'ad, 13/35; Fatır, 35/33-35; ez-Zuhruf, 43/68-73; ed-Duhân, 44/51-57.

⁷⁴⁵ Hûd, 11/110.

⁷⁴⁶ Yûnus, 10/109.

⁷⁴⁷ Demirci, Muhsin, a.g.e, s. 129.

⁷⁴⁸ Çağrı, Mustafa, "Tevekkül", *DİA.*, XLI, 1.

çabayı harcayıp sonra da Allah’a dayanıp güvenmek ve işin sonunu O’na bırakma şeklinde tarif edilmektedir.⁷⁴⁹

Maruz kalınan bütün baskılara rağmen müminlerden istenen tavır Allah’a tevekkül edip yalnız ondan yardım ummaktır. *Kur’an*’da, yapılan bütün eziyetlere rağmen peygamberlerin “Allah bize yollarımızı dosdoğru göstermişken, biz ne diye O’na tevekkül etmeyelim? Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız”⁷⁵⁰ buyurdıkları nakledilerek her dönemin mazlum müminlerine yol gösterilmiştir. Bu genel ifadenin dışında ayetlerde Hz. Nuh’un,⁷⁵¹ Hûd’un,⁷⁵² Şuayb’in,⁷⁵³ Ya’kûb’un,⁷⁵⁴ Musa’nın⁷⁵⁵ ve Hz. Muhammed’in⁷⁵⁶ tevekküllerinden ayrıca bahsedilmektedir.

Hz. Nuh kendisine ve iman edenlere baskı yapanlara “Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah’ın ayetleriyle öğüt vermem zorunuza gidiyorsa, (biliniz ki) ben sadece Allah’a dayanıp güvenmişim. Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki, işiniz size dert olmasın! Sonra da bana hiç mühlet vermeden hakkımdaki hükmünüzü uygulayın”⁷⁵⁷ diyerek meydan okumuştur. Hz. Musa Firavun’un “Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz” diyerek İsrailoğulları’na Mısır’ı dar etmeleri üzerine kavmine “Allah’tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah’ındır. Ona kullarından dilediğini mirasçı kılar. Güzel akıbet, elbette Allah’a karşı gelmekten sakınanlarındır” buyurmuştur.⁷⁵⁸ Yüce Allah, kavimlerine yapılan bütün baskılara karşılık Hz. Musa ve Harun’a Mısırda evler hazırlayıp oralarda namaz kılmalarını ve müminleri müjdelemelerini vahyetmiştir.⁷⁵⁹

⁷⁴⁹ Demirci, Muhsin, a.g.e, s. 123.

⁷⁵⁰ İbrahim, 14/12.

⁷⁵¹ Yûnus, 10/71.

⁷⁵² Hûd, 11/56.

⁷⁵³ el-Ar’âf, 7/89; Hûd, 11/88.

⁷⁵⁴ Yûsuf, 12/67.

⁷⁵⁵ Yûnus, 10/84, 85.

⁷⁵⁶ er-R’ad, 13/30; ez-Zümer, 39/38.

⁷⁵⁷ Yûnus, 10/71.

⁷⁵⁸ el-Ar’âf, 7/127, 128.

⁷⁵⁹ Yûnus, 10/87.

Kur'an-ı Kerim'de, bir taraftan peygamberler ve müminler için en zor zamanlarda Allah'ın yardımının geldiği ve geleceği haber verilirken,⁷⁶⁰ diğer taraftan önceki peygamberlerin kıssaları anlatılarak bu yardımın geçmişte fiilen gerçekleştiği gösterilmekte ve bu anlatılan kıssalarda akıl sahipleri için ibretler olduğu ifade edilmektedir.⁷⁶¹

6. Meydan Okuma ve Azapla Tehdit

Kur'an-ı Kerim'de, küfür ne kadar güçlü olursa olsun ona asla müsamaha göstermeyen izzet sahibi bir mümin karakterin idealize edildiği görülmektedir. Ayetlerde görüldüğü üzere iman edenler her türlü olumsuz şartlara rağmen dik durmalı, inkârcılara asla meyletmemelidirler. Mesela Mekke'de Müslümanlar için en zor dönemlerde nazil olan Kâfirûn suresinde Hz. Peygamber'e (a.s) *“Ey Kâfirler! Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Sizin dininiz size benim dinim de banadır”*⁷⁶² demesi emredilmiştir. Hz. Nuh ve Hz. Muhammed (a.s) inkârcılara, hepsinin toplanıp hiç durmadan ellerinden geleni ardına koymamalarını söyleyerek meydan okumuşlardır.⁷⁶³

Yüce Allah baskıya maruz kalan müminlerden, dünyevî gücüne güvenerek iman edenlere eziyet eden ve yeryüzünde bozgunculuk çıkartan inkârcılara yeryüzünde dolaşıp kendilerinden çok daha güçlü ve kalabalık oldukları halde helâke maruz kalan kavimlerin akıbetlerine bakıp ibret almalarını söylemelerini istemiştir.⁷⁶⁴

Mekke'de nazil birçok ayette “de ki” anlamına gelen *قُلْ* ile başlayarak inkârcılar için tehdit içeren ifadeler bulunmaktadır. Bu ayetlerde kâfirlere hitaben, her eylemlerinin yazıldığı ifade edilerek⁷⁶⁵ ellerinden geleni yapmaları⁷⁶⁶ ve kimin haklı kimin haksız olduğunun ortaya çıkacağı günü beklemeleri söylenmektedir.⁷⁶⁷ Azabı istemekte acele

⁷⁶⁰ er-Rûm, 30/47; Gâfir, 40/51

⁷⁶¹ Yûsuf, 12/110- 111.

⁷⁶² el-Kâfirûn, 109/1-6.

⁷⁶³ el-A'râf, 7/195; Yûnus, 10/71.

⁷⁶⁴ el-En'âm, 6/11; er-Rûm, 30/42; Gâfir, 40/21.

⁷⁶⁵ Yûnus, 10/21.

⁷⁶⁶ el-En'âm, 6/135; Hûd, 11/121.

⁷⁶⁷ el-En'âm, 6/158; Yûnus, 10/20, 102; Tâhâ, 20/135; et-Tûr, 52/31.

etmemeleri, o azabın belli bir vakti olduğu belirtilmiş⁷⁶⁸ ve Allah'ın ayetlerinden rahat-sız olanları cehennem azabının beklediğinin meydan okur bir tarzda ilan edilmesi istenmiştir.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا قُلْ أَفَأَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ دَلِكُمُ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبُئْسَ الْمَصِيرُ

Ayetlerimiz karşılarında açık açık birer delil olarak okunduğunda kâfirlerin yüzündeki inkârcı tavrı hemen fark edebilirsin. Öyle ki, nerdeyse kendilerine ayetlerimizi okuyanlara saldırarak olurlar. De ki: “Sizi bundan da beter kızdıracak olan şeyi de bildireyim de görün: İşte cehennem! Allah onu kâfirlere vaat etmiş bulunuyor. Ne kötü bir sondur o!”⁷⁶⁹

7. Yüz Çevirmek

Müminlere emredilen tavırlardan bir diğeri de, *Kur'an-ı Kerim*'de genelde müşriklerin haktan yüz çevirmelerinin tavsifinde kullanılan *tevellâ* ve *i'râd* kavramlarıyla ifade edilen, inkârcılardan yüz çevirme ve müspet bir sonuca ulaşılamayacağı belli olan düzeysiz tartışmalara girmemektir. *Kur'an-ı Kerim*'de model olarak sunulan müminler anlatılırken onların boş sözlere maruz kaldıklarında yüz çeviren kişiler olduğu belirtilmektedir.⁷⁷⁰ Mekkî birçok ayette Hz. Peygamber'e (a.s) “*Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme*”⁷⁷¹ buyrulmuş ve sadece dünyayı isteyerek *Kur'an*'ı dinlemekten uzak duranlardan,⁷⁷² müşriklerden,⁷⁷³ cahillerden⁷⁷⁴ ve ayetlerle alay edip ileri geri konuşanlardan yüz çevirmesi istenmiştir.⁷⁷⁵

Burada göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus da tefsirlerde belirtildiği üzere, *Kur'an-ı Kerim*'de inkârcılardan yüz çevirmeye dair ayetlerin onlarla ala-

⁷⁶⁸ Sebe, 34/30.

⁷⁶⁹ el-Hacc, 22/72.

⁷⁷⁰ el-Kasas, 28/55.

⁷⁷¹ el-Hicr, 15/94.

⁷⁷² en-Necm, 53/29.

⁷⁷³ el-En'âm, 6/106.

⁷⁷⁴ el-A'râf, 7/199.

⁷⁷⁵ el-En'âm, 6/68.

kayı tamamen kesmek anlamında olmadığıdır.⁷⁷⁶ Örneğin Zâriyât suresindeki, “*Onlardan yüz çevir. Artık kınanacak değilsin*” meâlindeki ayetin hemen peşinden “*Bununla beraber yine de hatırlatıp öğüt ver! Zira gerçeği hatırlatıp nasihatte bulunma, inananlara ve inanacaklara fayda verir*” buyrulmaktadır.⁷⁷⁷

8. Misliyle Mukabele

Doğru yola yumuşak bir üslupla çağırımlarına rağmen sadece iman ettikleri için baskı gören müminlere *Kur'an-ı Kerim*'in gösterdiği yollardan biri de -her defasında sabretmenin çok daha erdemli olduğu özellikle vurgulanmakla birlikte- yapılan baskı ve şiddet uygulamalarına aynıyla karşılık vermektir. İlgili ayetlerde sabretmenin daha hayırlı olduğunun bildirilmesi ve müminlerin baskılara karşılık verebilecek toplumsal güçten mahrum olması sebebiyle, Müslümanların kendi toplumsal kurumlarını tesis edip inkârcılarla savaştıkları kudrete erişinceye kadar -münferit birkaç hadise dışında-⁷⁷⁸ bu yola tevessül etmedikleri görülmektedir.

Bu izni veren ayetlerden birinde Yüce Allah dine davetin hikmet ve güzel sözle olması gerektiğini ifade ettikten sonra “*Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır*”⁷⁷⁹ buyurmuştur.⁷⁸⁰

Seyyid Kutub tefsirinde bu ayeti öncesindeki ayete bağlayarak, hikmet ve güzel sözle mücadele yönteminin aradaki münasebetin sözlü münakaşa ile sınırlı kaldığı takdirde geçerli olduğunu, eğer davet sahibine karşı fiili bir tecavüz meydana gelirse durumun değişeceğini söylemiştir. O, aşırıya kaçmamak kaydıyla hakkın şerefının koru-

⁷⁷⁶ Zemahşerî, IV, 404; er-Râzî, XIV, 231; el-Beyzâvî, III, 326; İbn Âşûr, XXVII, 23.

⁷⁷⁷ ez-Zâriyât, 51/54, 55.

⁷⁷⁸ Bu duruma Hz. Hamza'nın Müslüman olmasına vesile olan hadiseyi ve S'ad b. Ebû Vakkâs'ın İslamiyet'in ilk yıllarında Müslümanlarla alay eden bir müşriği yaralamasını örnek verebiliriz. (bkz. İbn'ül-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Âlî b. Muhammed b. Muhammed, *Üsdü'l-gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmed Âşûr, Mahmûd Abdulvahhab Fâid), Dâr'uş-şâ'b, ts.yy, II, 366; İbni Hişâm, I, 282; Hatipoğlu, İbrahim, “S'ad b Ebû Vakkâs”, *DİA.*, XXXV, 372.)

⁷⁷⁹ en-Nahl, 16/126.

⁷⁸⁰ Bu ayetin Medine'de Uhud savaşına müteakip indiğini söyleyen müfessirler olsa da birçok müfessir Mekki olduğunu ifade etmektedir. İçinde bulunduğu surenin Mekki olması ve ayetin siyak ve sibakının Mekke dönemiyle ilgili olması Mekki olduğuna dair görüşleri güçlendirmektedir.

nup batılın galip gelmesini engellemek için davetçinin yeri geldiğinde haddi aşmamak kaydıyla nefsi müdafaada bulunması gerektiğini savunmaktadır.⁷⁸¹

Yapılan kötülüklere misliyle mukabeleye izin veren bir diğer ayette Yüce Allah, *“Ama unutmayın ki haksızlığın karşılığı, yapılan haksızlık kadar olabilir, fazlası helâl olmaz. Bununla beraber kim affeder, haksızlık edenle arasını düzeltirse onun da mükâfatı artık Allah'a yaraşan tarzda olur. Şu kesindir ki Allah zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, bunlara hiç bir sorumluluk yoktur”* buyurduktan sonra devamında, *“Her kim dışını sıkarak sabreder ve kusurları affederse, işte onun bu hareketi, ancak büyüklere yaraşan örnek davranışlardandır”*⁷⁸² buyurarak affetme ve sabretmenin faziletli müminlere yakışan bir davranış olduğunu beyan etmiştir. Bu ayetler ayrıca müminlerin, intikam alsalar bile öfkelerinin akıllarına baskın gelmemesi hususiyetle diğer insanlardan ayrıldığını ifade etmektedir.⁷⁸³

İman edenleri, hem affedici olmakla, hem de bir haksızlığa maruz kaldıklarında yardımlaşıp haklarını almakla tavsif eden ayetleri⁷⁸⁴ müfessirler, müminlerin güçlü durumda olduklarında karşılarındakileri affettiklerini; fakat ısrarla onurlarıyla oynamaya cüret eden kimselere kendilerini ezdirmeyerek misliyle karşılık verdikleri şeklinde tefsir etmişlerdir.⁷⁸⁵ İlgili ayetin tefsirinde Fahreddîn er-Râzî affetmeyi ikiye ayırmıştır: Bunlardan biri fitnenin yok olmasını, suçlunun suçundan dönmesini sağlayan affetmedir ki, *Kur'an* bu konuda affi teşvik etmiştir. Affetme bazen suçlunun cesaretlenip daha fazla suç işlemesine sebep olabilmektedir. Bu durumda suçluya misliyle mukabelede bulunmak daha doğru bir davranış olarak değerlendirilebilir.⁷⁸⁶

9. Uzaklaşma

İman edenlerin dinlerini özgürce yaşama imkânından mahrum olmaları ve inkârcıların tebliğe tamamen sırt çevirip iman etme ihtimallerinin kalmaması hâlinde Yüce

⁷⁸¹ Kutub, Seyyid, IV, 2202.

⁷⁸² eş-Şûrâ, 42/40-43.

⁷⁸³ el-Âlûsî. XXV, 47.

⁷⁸⁴ eş-Şûrâ, 42/37, 39.

⁷⁸⁵ el-Kurtubî XVI, 39; ; el-Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lubâbü't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, (thk. Muhammed Ali Şahin), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, (1. Bs.), Beyrût 1415, IV, 102; el-Âlûsî, XXV, 47, İbni Aşur, XXV, 114.

⁷⁸⁶ er-Râzî, XIV, 178.

Allah'ın mümin kullarına gösterdiği yol, mümkünse fiziksel olarak değilse manen in-kârcılardan uzaklaşmalarıdır. Bu olgu *Kur'an-ı Kerim*'de *kişinin herhangi bir şeyden bedenlen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması*⁷⁸⁷ anlamına gelen *إِعْتَزَالٌ* ve hic-ret kavramlarıyla ifade edilmektedir.

Peygamberler için, yaşadıkları mekân imanlı bir hayata imkân vermediğinde o yerin cazibesini kaybettiği ve yeni mekânların gündeme geldiği görülmektedir.⁷⁸⁸ Kendi toplumu tarafından ateşe atılan ve taşlanmakla tehdit edilen Hz. İbrahim uzun yıllar doğru yola çağırdığı kavminin iman etmesinden umudunu kesince onlara, *“İşte sizi de, sizin Allah'tan başka ibadet ve dua ettiğiniz tanrılarınızı da terk ediyorum”*⁷⁸⁹ diyerek uzaklaşmıştır. Aynı şekilde Musa (a.s) Mısırlılar tarafından taşlanmakla tehdit edildiğinde ve artık iman etmeyeceklerini anladığında onlara, *“Bana inanmıyorsanız, bari beni kendi halime bırakın”*⁷⁹⁰ diyerek onlardan manen uzaklaşmak istemiş bilahare İsrailoğullarını alarak Mısır'dan hicret etmiştir. İnancını baskı görmeden özgürce yaşayabilmek için gerçekleşen bir diğer hicret hadisesi *Kur'an-ı Kerim*'de adını bizzat bu kıssadan alan Kehf suresinde anlatılmaktadır. Tek bir Allah'a inandıklarını haykırıp baskı gördükleri toplumlarından kaçan bu gençler, *“Mademki onları ve onların Allah'tan başka taptıkları /putları terk ettiniz, haydi öyleyse mağaraya çekilin ki Rabbiniz rahmetini üzerinize yaysın, işinizde size kolaylık ve fayda ihsan etsin”*⁷⁹¹ diyerek birlikte mağaraya sığınmışlardır.

Mekke'de büyük baskılar gören Müslümanlara bu kıssalar vasıtasıyla yol gösterilmiş, zihinleri hicrete hazırlanmıştır. Yüce Allah uygulanan baskılara tahammül edecek gücü kalmayan müminlere, *“Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar için (ahirette) bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniş tir. Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir”*⁷⁹² buyurarak onları hicrete teşvik etmiştir. Dini uğruna hicret eden Hz. İbrahim'e ödül olarak evlat bahşedildiği bildirilmekte;⁷⁹³ inançlarından dolayı toplumlarından kaçıp mağaraya sığınan

⁷⁸⁷ Râgıb el-İsfahânî, s. 345; Önkâl, Ahmet, “Hicret”, *DİA.*, İstanbul 1998, XVII, 458.

⁷⁸⁸ Koçyiğit, Hikmet, a.g.e, s. 160.

⁷⁸⁹ Meryem, 19/48.

⁷⁹⁰ ed-Duhân, 44/21.

⁷⁹¹ el-Kehf, 18/16.

⁷⁹² ez-Zümer, 39/10.

⁷⁹³ Meryem, 19/49.

gençlerin ise inançlarının yeryüzüne hâkim olduğunu gördükleri ifade edilerek⁷⁹⁴ hicretin çok hayırlı sonuçlara gebe olabileceği beyan edilmektedir.

İman edenler baskılardan kurtulup dinlerini rahatça yaşamak amacıyla hicret ederken gidecekleri yeri doğru tespit etmeleri gerekmektedir. Müslümanların ilk hicret yeri olan Habeşistan tesadüfen seçilmemiş, özgürce inançların yaşandığı bir yer olması hasbiyle tercih edilmiştir. Yine büyük hicret merkezi olarak Medine'nin seçilmesi de rastgele yapılmış bir seçim değildir. Hz. Peygamber ve büyük çoğunluk Mekke'ye uzak olması, ulaşım ve haberleşmenin kısıtlı olması nedeniyle Habeşistan yerine Medine'ye hicret etmiştir.⁷⁹⁵ Medine ayrıca Mekke ile Şam arasında jeopolitik açıdan önemli bir merkezdi.⁷⁹⁶ Hz. Muhammed'in hicret edilecek yer konusunda titiz davrandığının bir diğer göstergesi de Medine'ye hicretten önce en uygun yeri tespit etme amacıyla Taif'e gitmesidir.⁷⁹⁷

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın can güvenliği endişesiyle Mısır'dan Medyen'e göç etmesi⁷⁹⁸ ve Hz. Yakup'un ailesiyle birlikte Mısır'a oğlunun yanına göç etmesi⁷⁹⁹ gibi, dini sebeplerin dışında yapılan bazı göç hareketlerinden de bahsedilmektedir. Sosyologlar sebep ve sonuçlarını göz önüne alarak göç etme olgusunun sıradan bir yer değiştirme faaliyeti olmadığını ifade etmişlerdir. Göç eden kimselerin sosyal statülerinde, çalışma ve yaşam tarzlarında önemli değişiklikler görülmektedir.⁸⁰⁰ Göç hadisesi bizatihi tarihin seyrini değiştiren çok önemli bir fenomendir. İslam medeniyetinin temelleri Medine'ye hicretle atılmış, günümüz Avrupa'sının etnik yapısının oluşumundaki en önemli etkenlerden birini teşkil eden ve İlkçağ'ın kapanıp Ortaçağ'ın başlamasına yol açan hareketin adı *Kavimler göçü*'dür. Yine dünyada siyasi, ekonomik ve sosyal çok önemli değişimlere yol açan Sanayi devrimi sonucu oluşan modern toplum tamamen kırsaldan kente göç ile şekillenmiştir.⁸⁰¹

⁷⁹⁴ el-Kehf, 18/21.

⁷⁹⁵ Er, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Akçağ yay., Ankara 1998, s. 134

⁷⁹⁶ Koçyiğit, Hikmet, a.g.e, s. 160; en-Nedvî, Ebu'l-Hasen, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk 1425 h., s. 229.

⁷⁹⁷ Hamidullah, Muhammed, a.g.e, I, s. 116.

⁷⁹⁸ el-Kasas, 28/21-22.

⁷⁹⁹ Yûsuf, 12/99.

⁸⁰⁰ Eröz, Mehmet, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, İstanbul Üniversitesi Yay, İstanbul 1973, s. 74.

⁸⁰¹ Koçyiğit, Hikmet, a.g.e, s. 158.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in nüzul süreci klasik olarak Mekkî ve Medenî olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Bu iki dönemde nazil olan ayet ve surelerin şekil ve muhteva açısından kendisine has birtakım özellikleri bulunmaktadır. Mekkî ayetler; şer'i hükümlerin vaz' olduğu, ibadet ve muamelat konularını içeren Medenî sure ve ayetlerin aksine kısa ve vecizlerdir. Bu sure ve ayetlerde Allah'ın (c.c) birliğinden ve diğer iman esaslarından bahsedilmekte, toplumda yerleşik ahlâkî problemler sıkça vurgulanmak suretiyle muhataplar tedricî bir üslup kullanılarak eğitilmektedirler. *Kur'an-ı Kerim*'in büyük bölümünü teşkil eden Mekkî surelerde sık sık geçmiş peygamberlerin gönderildikleri toplumla olan ilişkileri anlatılmaktadır. Bu kıssalar vasıtasıyla bir taraftan Hz. Peygamber'e (a.s) ve ona iman edenlere, karşılaşmış oldukları baskılarının benzerlerinin geçmişte birebir yaşanmış olduğu hatırlatılırken, diğer taraftan inkârcılar kısa vadede güçlü ve kazançlı gibi görünseler de, uzun vadede mutlu sona ulaşacak olanların iman edenler olacakları müjdelenmek suretiyle teselli edilmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin kıssaları anlatılırken zaman ve mekân gibi detaylara girilmemekte, kronolojik bir sıra gözetilmemektedir. Çünkü *Kur'an* olay ve olgular arasında bağlantıları açıklamak suretiyle bilimsel bilgi verme amacı taşıyan bir kitap değil, insanlar için bir rehber ve vaaz kitabıdır. *Kur'an* kıssalarının amacı ayetlerde de açık bir biçimde ifade edildiği üzere, insanların geçmişte yaşananlardan ibret almasını ve aynı hatalara düşmekten kaçınmasını sağlamaktır.

Toplumlar tarafından iman edenlere yönelik olarak uygulanan psikolojik, fiziksel ve ekonomik baskılar ilk peygamberler döneminden itibaren kısır döngü şeklinde süregelenmiş, aralarında ufak tefek farklılıklar olsa da mahiyet bakımından değişmemiştir. Yapılan bu baskıların nedenleri toplumdan topluma, zaman ve zemine göre değişse de genel olarak; yanlış Allah ve din tasavvurları, değişim fobisi, siyasi ve ekonomik endişeler, asabiyet, geleneğe ve atalara bağlılık, sosyal statü açısından avantajlı konumda olanların sahip oldukları ayrıcalıklarını kaybetme korkusu ve bütün hayatlarını tanzim edecek bir dine soğuk bakmaları inkârcıların peygamberlere ve onlara iman edenlere baskı yapmalarına yol açmıştır.

Toplumsal baskının asıl aktörleri, toplumda azınlık olmalarına rağmen toplumsal çoğunluğu etkileyecek siyasi ve ekonomik güce sahip olan ve hemen her toplumda bulunan seçkinler sınıfıdır. Peygamberlerin en azılı düşmanlarını oluşturan bu sınıfın gücünün mal ve evlat çoğunluğuna dayandığı görülmektedir. *Kuran-ı Kerim* bu sosyal grupları *mele'* ve *mütref* tabiriyle kavramsallaştırmaktadır. Ayetler incelendiğinde *mele'* kavramının siyasi seçkinliği ifade ettiği ve bu sınıfın evlat çokluğuna ve nüfuz gücüne dayandığı görülmektedir. Bu siyasi egemenler tahakkümlerini sürdürmek için daima alt sınıfları hedef alan planlar hazırlamakta ve propaganda yapmaktadırlar. Mütref kavramının ise daha çok, mal çokluğuna dayanan ekonomik bir sınıfa tavsif ettiği söylenebilir. Bu sınıfın özelliklerinin anlatıldığı ayetlere bakıldığında bu kimselerin günümüzde sosyete adı verilen, diğer toplumsal kesimlerden müstağni kalarak kendilerine has yaşam biçimine sahip cemiyetlerle ciddi benzerlikler taşıdıkları görülmektedir. Refah ve bolluk içinde yaşayan mütref sınıfı kendi yaşam tarzlarını tehdit altında görmedikleri müddetçe diğer alt sınıflarla etkileşime geçmemişlerdir. *Kur'an-ı Kerim*'de bu iki sınıfı da içine alan çatı kavram olarak büyüklük taslayanlar-büyük görülenler anlamındaki *müstekbir* kavramı zikredilmektedir. Toplumsal güç sağlayıcı unsurların çeşitlendiği günümüzde kamuoyunu yönlendirme gücüne sahip her alandaki kanaat önderleri modern müstekbirler olarak değerlendirilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de müstekbirlerin karşıtı olarak zikredilen, sayıca çok fakat sosyal etki alanı zayıf olan toplumsal sınıflar ise *mustaz'aflar* olarak adlandırılmaktadır. Müstekbirlerin kontrol alanında olan bu kesimler tarih boyunca; model aldıkları, menfaat temin ettikleri yahut zararlarından güvende olmayı istedikleri toplumsal egemenlerin yanında yer alarak hak dinlere tâbi olanlara çeşitli sosyal baskılar uygulamışlardır. Bununla birlikte peygamberlere tâbi olanların toplumda genellikle mustaz'af sınıfına mensup olanlar arasından çıktıkları görülmektedir. Mevcut düzen içinde hiçbir ağırlığı olmayan, dolayısıyla kaybedecek bir şeyi bulunmayan mustaz'afların iman etmesi nispeten daha kolay gerçekleşebilmektedir.

Peygamberler Yüce Allah tarafından kendilerine tevdi edilen hak dinleri tebliğ başladıktan sonra, *mele'* ve mütreflerden oluşan müstekbirler ve onların tahakkümü altındaki toplumsal çoğunluklar tarafından çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Peygamberleri ve onlara iman edenleri hedef alan bu baskıların, alay etme gibi psikolojik nitelikte başlayıp, ekonomik ve fiziksel baskıya doğru evrildiği görülmektedir. Toplum-

sal kurumlar gelişerek toplum devletleştikçe, uygulanan baskıların daha sistemli ve ağır bir nitelik kazanmasına ilaveten yeni baskı çeşitlerinin ortaya çıkması da üzerinde düşünülmesi gereken ilginç bir nokta olarak değerlendirilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de her alanda olduğu gibi bu alanda da sadece durum teşhisi yapılmamış, baskı gören Müslümanlara her zaman ve zeminde geçerli, baskılara cevap verme ve faydalı tebliğ yöntemleri öğretilmiştir. Buna göre, Müslümanlar öncelikle inançlarından şüphe duymamalı, sorup araştırarak doğru yolda olduklarına dair sarsılmaz bir imana sahip olmalıdırlar. İnkârcılara sempati duyarak onlara meyletmemeli, kendilerindeki izzet sıfatını muhafaza etmelidirler. Yapılan baskılara iyilikle karşılık vermeli, kötülükleri görmezden gelerek affedici bir tutum sergilemeli ve sabır yolunu tutmalıdırlar. Ellerinden geleni yaparak Allah'a tevekkül etmeli, insanlar iman etmiyor diye kendilerini yıpratmamalı ve hidayetin Allah'ın (c.c) elinde olduğunu göz önünde bulundurarak başkalarını imana zorlama gibi hatalara düşmemelidirler. Müslümanlar kendilerini tehdit ederek baskı uygulayanlara, inkâr ve baskıdan vazgeçirmek niyetiyle, inkârcıların dünyada ve ahirette karşı karşıya kalacakları azapları gündeme getirerek onlara tehdit içerikli uyarılarda bulunabilirler. Yapılan bu uyarıları dikkate almazlarsa, sonuca ulaşmanın mümkün olmadığı uzun tartışmalara girmek yerine, inkârcılardan yüz çevirmeleri emredilmiştir. Bazı özel durumlarda, haddi aşmamak kaydıyla yapılan baskılara misliyle mukabelede bulunma izni verilmiştir. Bütün çözüm yollarının tükenmesi halinde ve Müslümanların inançlarını rahatça yaşama imkânı ortadan kalktığı durumlarda, yeryüzünün geniş olduğu belirtilerek hicret etmek suretiyle inkârcılardan uzaklaşmaları emredilmiş ve bunun çeşitli hayırlara vesile olabileceği örnekler verilerek beyan edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, Dâr'ul-Hadîs, Kahire 1422/2001.

ABDULFETTAH, İbrahim Ahmed, *el-Kâmûsu'l-Kavîm li'l-Kur'ani'l-Kerim*, Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslamiyye, Kahire 1404/1983.

AKTAY, Yasin, Temeller ve Tanımlar. *Din ve Toplum*, (Ed: Y. Aktay). Anadolu Üniversitesi Yay, Ankara 2013.

AKYÜZ, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yay, 1998.

ALGÜL, Hüseyin, “Mus'ab b. Umeyr”, DİA, İstanbul 2006.

ALTUNTAŞ, Halil ve Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, DİB Yay. Ankara 2005.

ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-seb'il Mesânî*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrût 1405/1985.

APAK, Âdem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yay, İstanbul 2004.

ARSLANTÜRK, Zeki, *Araştırma Metot ve Teknikleri*, İFAV Yay, İstanbul 1995.

AYDIN, Suavi, Kültür Kavramı. *Antropoloji*, (Ed: Handan, Üstündağ-Aydın). Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2010.

BÂKILLÂNÎ, Kâdî Ebu Bekir, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Asım el-Kudât), Dâru İbni Hazm, Beyrût 2001.

BARDAKOĞLU, Ali, “İkrah”, DİA, İstanbul 2000.

BEĞAVÎ, Muhammed Hüseyin b. Mesûd, *Meâlimü't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'an*, (thk. Abdurrazzâk el-Mehdî), Dâru ihyâit'turâsi'l-Arabî, Beyrût 1420/1999.

BEYZÂVÎ, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (thk. Muhammed Subhî Hasan, Muhammed Ahmed el-Atraş), Dâru'r-raşît, Beyrût 1421/2000.

BİRİŞİK, Abdülhamit, “Kur'an”, DİA, Ankara 2002.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır), Dâru tavkî'n-necât, 1422 h. yy.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay, (24. Bs.), Ankara 2013.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Af”, DİA, İstanbul 1988.

-----, “Asabiyet”, DİA, İstanbul 1991.

-----, “Emir bi'l-Mar'ûf ve Nehiy ani'l-Münker”, DİA, İstanbul 1995.

-----, “Fitne”, DİA, İstanbul 1996.

-----, “İstihza”, DİA, İstanbul 2001.

-----, “Sabır”, DİA, İstanbul 2008.

-----, “Tevekkül”, DİA, İstanbul 2012.

ÇELİK, İbrahim, *Kur'an'da Mele' Terimi Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler*, UÜİF, I, sy.1. (1986).

-----, “Mele”, DİA, Ankara 2004.

ÇETİN, Mustafa, “Keyd”, DİA, Ankara 2002.

DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, İFAV Yay, (2. Bs.), İstanbul 2013.

DERVEZE, İzzet, *Sîret'ür-Resûl Suverun Muktebesetün mine'l-Kur'anı'l-Kerim*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut ts.

DOĞAN, Yusuf, *Hız. Peygamber ve Mizah*, CÜİFD, Sivas, VIII/2, (2004).

DÖNMEZER, Sulhi, *Toplumbilim*, Beta Yay., (12. Bs.), İstanbul 1999.

-----, *Türk Toplumunda Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ceza ve Ödüllendirme*, İÜHFM, XLVIII, 1-4, (1982).

DURMUŞ, Zülfikar, *Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, III, (2003).

ER, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yay, Ankara 1998.

ERDAL, Mesut, *Kur'an'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler*, DÜİFD, Diyarbakır, I, (1999).

ERDEM, H. Sabri, *Anlambilim Açısından İman Sözcüğü*, AÜİFD, XLVIII, sy.1, (2008).

EROĞLU, Muhammed, “Ashâb’ul-Uhdûd”, DİA, İstanbul 1991.

ERÖZ, Mehmet, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, İÜ Yay, İstanbul 1973.

ESERPEK, Altan, *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme - Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fak. Yay, Ankara 1979.

FICHTER, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, (Çev: Nilgün Çelebi), Ankara 1996.

FREYER, Hans, *Din Sosyolojisi*, (Çev: Turgut Kalpsüz), AÜİF Yay., Ankara 1964.

FÛRÎ, Safiyyurahman Mubârek, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1429/2008.

GAZÂLÎ, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût ts.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Aşiret”, DİA, İstanbul 1991.

HAMÎDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çev: Salih Tuğ), Yeni Şafak Yay, Ankara 2003.

HARMAN, Ömer Faruk, “Firavun”, DİA, İstanbul 1996.

HATİPOĞLU, İbrahim, “S'ad b Ebû Vakkâs”, DİA, İstanbul 2008.

HÂZİN, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lubâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, (thk. Muhammed Ali Şahin), Dâru'l-kütübü'l- ilmiyye, (1. Bs.), Beyrût 1415.

HÖKELEKLİ, Hayati, “İnzâr”, DİA, İstanbul 2000.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tahir b Muhammed, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tunus 1984.

İBN CEVZÎ, Cemâleddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-tefsîr*, (thk. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Şuayb el-Arnâvût, Abdulkâdir el-Arnâvût), el-Mektebu'l-İslâmî, yy. 1403/1983.

İBN ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed, *Üsdü'l-gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmed Âşûr, Mahmûd Abdulvahhab Fâйд), Dâr'uş-şâ'b, ts, yy.

İBN HALDÛN, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay, (9. Bs.) İstanbul, 2013

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik, *Sîretu'n-Nebiyy*, (thk. Mecdi Fethi es-Seyyid), Daru's-sahabe, yy 1995.

İBN İSHÂK, Ebû Abdillâh Muhammed el-Medenî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, (thk: Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fıkr, Beyrût 1398/1978.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Sâmi b. Muhammed Sellâme, Dâru Tayyibe, yy. 1420/1999.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, (thk. M. F. Abdulbâkî), Dâru ihyâikütübü'l-Arabî, ts. yy.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, (nşr. Dâru Sâdır), Beyrût 1414 h.

İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar* (Çev: Selahattin Ayaz). Pınar Yay, İstanbul 1991.

KAYAPINAR, Akif, *İbni Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım*, İslam Araştırmaları Dergisi, sy: 15, (2006).

KİRMAN, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay, İstanbul 2011.

KOÇYİĞİT, Hikmet, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, Pınar Yay, İstanbul 2013.

KURTUBÎ, Abdullah Muhammed b. El-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed el-Burdûnî, İbrâhim Atfîş), Dâr'ul-kütübü'l-Mısriyye, Kahire 1384/1964.

KUTLUER, İlhan, "Hikmet", DİA, İstanbul 1998.

KUTUB, Seyyid, *Fî Zılâhî'l-Kur'an*, Dâru's-şurûk, Beyrût 1402/1982.

MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev: Osman Akınhay, Derya Kömür-cü) Ankara 1999.

MENNÂU'L- KATTÂN, *Mebâhis fî Ulûm'il-Kur'an*, Mektebetü'l-meârif, yy. 1421/2000.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'an*, (Çev: Muhammed Han Kayani ve diğerleri), İstanbul 1991.

MUKÂTİL, ibn Süleyman Ebu'l-Hasen, *Tefsiru'l-Mukâtil b Süleyman*, (thk. Ahmed Ferîd), Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrût 1425/2003

MUSTAFA, İbrahim ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-vesît*, Mektebetü'l-ilmiyye, Tah-ran ts.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça- Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay, İstanbul 1995.

MÜSLİM, İbni Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (thk. M. Fuâd Abdulbâkî) Dâru ıhyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrût ts.

NEDVÎ, Ebu'l-Hasen, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk 1425 h.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, Mektebetü'l-Emevî ts. yy.

OKUMUŞ, Ejder, *Bir Sosyal Eşitsizlik Örneği Olarak Yoksulluğun Dini Meşrulaştırımı*, OGÜİF, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, V, (2011).

ÖNKAL, Ahmet, “Hicret”, DİA, İstanbul 1998.

ÖZ, Mustafa, “Şia”, DİA, İstanbul 2010.

ÖZERVARLI, M. Sait, *Hikmet*, DİA, İstanbul 1998.

ÖZSOY, İsmail, “Faiz”, DİA, İstanbul 1995.

PAZARBAŞI, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet*, Pınar yay, İstanbul 1996.

RÂGİP, el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzı 'l- Kur'an*, (thk. Nedim Meraşyeli), Daru'l-fikr Lübnan 1972.

RÂZÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefâtihu 'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1405/1985.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Antakya”, DİA., İstanbul 1991.

SÂLİH, Suphi, *Mebâhis fî Ulûmi 'l-Kur'an*, Dâru'l-ilm, (24. Bs.), yy. 2000.

SAYIN, Önal, *Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri*, Ege Ün. Basımevi, İzmir 1990

SEMÎN, el-Halebî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yûsuf, *Umdetu 'l-Huffaz fî Tefsîri Eş-refi 'l-Elfâz*, (thk. Muhammed Basıl), Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1996.

SERT, Hüseyin Emin, *Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci*, FÜİFDİ, XIII, sy. 2, (2008).

SOBACI, M. Zahid, Elitler ve Siyaset. *Siyaset Sosyolojisi*, (Ed: A.Yaşar. Sarıbay). Anadolu Üniversitesi Yay, Ankara 2013.

SUYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebu Bekir, *el-İtkân fî Ulûm 'il-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim), el-Hey'etü'l-Mısırıyyeti'l-âmmeti li'l-Kitâb, 1394/1974.

-----, *Tefsîru 'l-Celâleyn*, Dâru İbni Kesîr, yy. 1419/1998.

ŞENTÜRK, Recep, “Kavim”, DİA, Ankara 2002.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Daru İbni Kesîr, Dimeşk 1414/ 1994.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-risâle, yy. 1420/2000.

TEMİZ, Bilal, *Kur'an'a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi*, ÇÜİFD, Ocak-Haziran 2003, III, sy.1

TEZCAN, Mahmut, *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yay, (7. Bs.), Ankara 2012.

-----, *Kültürel Antropoloji*, Maya Akademi Yay, Ankara 2008

TOPALOĞLU, Bekir, “Fırka”, DİA, İstanbul 1996.

-----, “Müstekbir”, DİA, İstanbul 2006.

-----, “Tövbe”, DİA, İstanbul 2012.

TURGAY, Nurettin, *Kur'an'da Mütref Kavramı*, Bilimname XII, 2007/1.

TÜMER, Günay, “Atalar Kültü”, DİA, İstanbul 1991.

TÜRK Dil Kurumu, “Baskı”,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52a721f5bded50.67306573 [erişim tarihi:14/03/2014].

ULUTÜRK, Veli, *Kur'an-ı Kerim'de Zulüm Kavramı* AÜİFD, Erzurum, IX, (1990).

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B. Yay, İstanbul 1969.

ÜLKER, Gürkan, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005.

ÜNVER, Mustafa, *Tefsir Usulünde Mekkî-Medenî İlmi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, OMÜSBE, Samsun 1998.

VATANDAŞ, Celaleddin, *Hız. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, Pınar Yay, (5. Bs.) İstanbul 2009

VERGİN, Nur, *Siyasetin Sosyolojisi*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

YALMAN, Abdullah, *Kur'an-ı Kerim 'de İstihza (Manevi İşkence) Kavramının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Y.lisans Tezi, MÜSBE, İstanbul 2006.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Azap” DİA, İstanbul 1991.

YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Define Yay, İstanbul 2013.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîli fî /Vücûhi't-te'vîl*, (thk. Mustafa Hüseyin Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrût 1407/1987.

ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır, *el-Burhân fî Ulûm'il-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâr'ul-ma'rife, Beyrût 1376/1957.

ÖZGEÇMİŞ

1985 İstanbul doğumlu. 2011'de Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden; 2013'de Anadolu Üniversitesi Sosyoloji bölümünden mezun oldu. Bir dönem hafızlık hocalığı, öğretmenlik ve imam hatiplik yaptı. 2013 yılı itibarıyla ÖYP kapsamında Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tefsir dalında Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.